

UIT
HET LEVEN
VAN EEN
DENKENDE
VROUW

DOOR JUSTINE ABBING;

 PSEUDONIEM VAN

CARRY VAN
BRUGGEN

NIJGH & VAN DITMAR

Uit het leven van een denkende vrouw

*Uit het leven van een
denkende vrouw*

door Justine Abbing
pseudoniem van
Carry van Bruggen
met een inleiding door
Ruth Wolf

*Nijgh & Van Ditmar
's-Gravenhage*

Tweede druk bv Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, 's-Gravenhage
Eerste druk 1920 Nijgh & Van Ditmar Uitgevers-maatsch^{ij},
Rotterdam
Copyright © 1985 inleiding Ruth Wolf
Voor België: A.G.H.A. Baart pvba, Deurne
Omslagontwerp: Fransje Berserik
UGI 410 / ISBN 90 236 5650 4

Inleiding

‘... Ik heb meer geschreven dan iemand of ikzelf had kunnen denken. Ik heb dagelijks een uur lesgegeven in onze school en de kinderen elke avond twee uur voorgelezen. De kinderen krijgen Engelse geschiedenis op school en ik lees Scotts historische romans in de juiste volgorde (...). Toch word ik voortdurend opgejaagd door het gevoel dat ik niets doe. Sinds ik aan deze brief begon, ben ik wel tien keer weggeroepen: een keer voor de visboer om een kabeljauw te kopen, een keer voor een man die een paar vaten appelen bracht, vervolgens voor mevrouw Upham om af te spreken voor een tekening die ik beloofd had voor haar te maken; daarna moest ik de baby voeden, vervolgens naar de keuken om visragoût te maken voor het eten, en nu zit ik dus weer aan mijn brief, want alleen met onwrikbare vasthoudendheid kom ik ooit tot schrijven; het is oproeien tegen de stroom...’

Aldus Harriet Beecher-Stowe, auteur van *Uncle Tom's Cabin*, in 1815 aan een familielid. Als een somberder, verbeterener echo stijgen de klachten van Carry van Bruggens Marianne Edema omhoog uit de pagina's van het voor ons liggende boek: 'Altijd door bleef ze bezig, woelden in haar hoofd gedachten, problemen, formules, duistere plekken, verwarde knopen (...) woelden dooreen met zorgen voor Fransjes repetitiewerk, voor Jaapjes gezondheid, voor Harry's sokken, met wat-vandaag-eten en h e met de was, alles te zamen tot een ondraaglijke, afmattende warboel, waaruit zelfs de nacht geen ontkomen bracht!'

Uit het leven van een denkende vrouw verscheen (onder het pseudoniem Justine Abbing) in 1920, zeventig jaar nadat Harriet Beecher-Stowe haar brief schreef, en nu, in 1985, kan men nog geregeld verwante klachten horen van vrouwen die niet au sérieux worden genomen als het om hun werk gaat, die geen begrip ontmoeten voor hun behoefte aan privacy – allemaal din-

gen die hun partner als vanzelfsprekend ten deel vallen. Niemand minder dan Virginia Woolf heeft de schrijfsters er echter voor gewaarschuwd, hun gerechtvaardigde boosheid over dit onbegrip van de omgeving in hun boeken tot uiting te brengen:

‘Het is noodlottig voor een vrouw, ook maar de minste nadruk te leggen op welke grief dan ook, een bepaalde zaak te bepleiten, hoe gerechtvaardigd ook, kortom: als vrouw te spreken. (...) Alles wat vanuit dat bewuste standpunt wordt geschreven, is ten ondergang gedoemd – het kan niet uitgroeien in de geest van anderen.’ Carry van Bruggen, haar tijdgenote, dacht daar heel anders over, zoals blijkt uit het enige interview dat zij ooit heeft gegeven (in *Den Gulden Winckel* van 15 juli 1915):

‘... Een mens spreekt maar goed als hij over zichzelf spreekt. Ik belijd mezelf altijd. Maar dit mag niet over het hoofd gezien: dat ik van mezelf slechts vertel wat ik algemeen menselijk in me vind...’

Algemeen menselijk? De beschreven fragmenten van Marianne Edema's levensgeschiedenis laten het beeld zien van een vrouw die aan de ene kant trekken vertoont die heel herkenbaar zijn, omdat ze overeenkomen met wat we zien bij andere schrijvende vrouwen, voor wie lange tijd de pen het enige actiemiddel was, voor wie de literatuur uitingsmogelijkheden als kansel, spreekgestoelte, academie en comité moest vervangen en die zelfs bij die stille, bescheiden bezigheid tientallen keren per dag werden gestoord. Aan de andere kant maakt Carry van Bruggen ons met grote nadruk duidelijk dat in die groep van tegen de stroom oproeïenden haar Marianne Edema een unieke verschijning is: zij *schrijft* niet alleen, zij *denkt* ook, zij houdt zich bezig met wijsbegeerte, zij het niet in de schoolse betekenis van het woord. Waar zij naar streeft is dit: ‘voor de schijn van objectieve waarheid, van lang-gestorven inzicht, de levende subjectieve waarachtigheid in de plaats te stellen.’ Zij wil *begrijpen*: ‘De verschijnselen en feiten van heden en verleden zich zien richten onder de magische macht van een Centrale Gedachte, creatie van haar geest, werking van Geest in geest.’ Zij ondergaat dit denken als een ‘wellustig geluk’, als een haar ‘voor alles schadeloos stellende’ rijkdom.

Carry van Bruggen poogt ons via haar alter ego Marianne Edema te doen delen in de vervoering die zij heeft gesmaakt bij het werken aan haar omvangrijke filosofische studie *Prometheus*, waarin zij een beeld laat zien van de nooit aflatende strijd tussen individu en collectief zoals die wordt weerspiegeld in de literatuur der eeuwen. Zij beschrijft ook in dat grote werk zichzelf als een schakel in de keten van de eenzaam en vertwijfeld zoekenden die door de hen omringende minder gedreven naturen niet worden begrepen, maar die als compensatie voor hun wanhoop en voor de haat van de collectiviteit de 'pure verrukking van het begrip' smaken.

Dat deze extase van het inzicht op een heel complex van verschijnselen moet worden bevochten, maakt de schrijfster zichtbaar in de vier hoofdstukken waarin zij via het leven van een 'denkende vrouw' in vele opzichten haar eigen leven heeft blootgelegd. In vele opzichten – niet in alle. Zoals bij alle vormen van fictie zijn ook hier mensen en voorvallen uit de bestaande werkelijkheid in de geest van de auteur door een reeks van transformaties heengegaan om als nieuwe gedaanten op het plan van die herschapen realiteit te verschijnen. Zo is Marianne Edema afkomstig uit een maatschappelijk milieu dat sterk verschilt van Carry's joodse achtergrond, die gekenmerkt was door armoede, solidariteit en oeroude rituelen. Marianne, duidelijk niet-joods, vroeg wees geworden, is opgegroeid bij gegoede familie waar het traditie is dat de mannen studeren. Evenals andere niet-joodse vrouwen in het oeuvre van Carry van Bruggen (Heleen in *Heleen, een vroege winter*, Ina in *Een coquette vrouw*) wordt de figuur van Marianne gekenmerkt door een merkwaardige wortelloosheid, zij heeft geen verleden om uit te putten of zich tegen te verzetten, zij is en blijft een vreemdelinge in elke omgeving en heeft geen enkel houvast behalve de haar ingeboren waarheidsdrang. Van haar omgeving in enge en ruimere zin heeft ze geen steun te verwachten, hoezeer ze daar ook naar blijft hunkeren. Als ze al niet onverbloemd wordt tegengewerkt, wordt ze uitgelachen of op zijn best met vriendelijk-superieure schouderklopjes terzijde geschoven, en daar waar ze genegenheid ondervindt, mag ze op waarachtig begrip toch nooit rekenen.

nen. De academisch gevormden die zij op haar weg ontmoet – haar broer Evert en haar oom Everard in de hoofdstukken ‘De familie’ en ‘Het huwelijk’, dr. Uhland in ‘De vreemden’ en dr. Merckelbach in ‘De kinderen’ zijn er een paar voorbeelden van – spelen de ‘bevoegdheidstroef’ tegen haar uit: zij heeft niets dan een akte voor lager onderwijs en daar is ze nog een keer voor gezakt ook. Ze kent geen Grieks maar houdt zich toch met Plato bezig; ze heeft in een interview gezegd dat zij, die langzamerhand als schrijfster bekendheid heeft gekregen, zich meer denker voelt dan artiest – een bewering die door ‘bevoegde intellectuelen’ uit het verband gerukt wordt en zo aanleiding geeft tot openlijke hilariteit. De studenten (uit het hoofdstuk ‘De vreemden’) voor wie zij een lezing komt houden, zijn teleurgesteld als zij in uiterlijk en houding zo helemaal niet beantwoordt aan hun verwachtingspatroon: ze is geen elegant kwijnende, veeleisende artieste en tijdens het etentje vooraf krijgt ze het furieus met hen aan de stok over de gangbare opvattingen omtrent christendom boven Griekendom. Kortom, ze vindt geen plaats daar waar ze meent thuis te horen, terwijl ze krachtens haar innerlijke gedrevenheid diezelfde figuren toch ook als ver beneden zich voelt.

Niet lang nadat ze (in het hoofdstuk ‘De familie’) om principiële redenen een veelbelovende relatie heeft verbroken, is ze getrouwd met een zachtaardige, verfijnde maar trage en verwende kunstschilder. Ze krijgt twee kinderen maar blijft doorwerken; ze maakt naam als schrijfster van romans en verhalen en verdiept zich steeds meer in wijsgerige studies. Hoezeer ze ook haar best doet een goede huisvrouw en moeder te zijn, uit de reactie van haar schoonmoeder en haar aanstaand schoonzusje (in het hoofdstuk ‘Het huwelijk’) blijkt maar al te duidelijk hoezeer ze ook op dat terrein als een buitenbeentje wordt beschouwd: ze maakt niet eens groente voor de winter in en toont geen belangstelling voor een gesprek over de wasserij. Hoewel ze personeel heeft, wordt ze voortdurend uit haar concentratie gehaald. Nu eens staat het dienstmeisje in de deuropening met een vraag om schoon beddegoed of een mededeling over bedorven vis, dan weer zeurt het zoontje om een onderbroek zonder scheur of komt het dochttertje jammeren over een jurk die door

de naaister is verknipt. De situatie doet denken aan die in het huis van Harriet Beecher-Stowe, alleen ontbreekt bij Marianne Edema alle zelfspot; je zou als lezer eerder geneigd zijn haar van zelfbeklag te betichten.

Wie haar echter zou willen voorhouden dat ze, in plaats van zo pathetisch te klagen, liever haar zegeningen moest tellen: een vriendelijke man, aanhankelijke kinderen, geen echte geldzorgen, altijd huishoudelijke hulp, succes in haar literaire loopbaan – zou het essentiële punt toch over het hoofd zien: Marianne heeft geen keus, ze wordt gedragen én voortgejaagd door haar bestemming: het ‘grote visioen, de arbeid van haar komende jaren (...) het afbreken en weerleggen, het neerslaan van ongegronde stellingen (...), de hete, zware strijd tegen de fratsenmakerij, de kamp tegen de leugen’: het uitputtende, illusieloze en toch enigszaligmakende graven naar de verborgen Werkelijkheid onder de verwarrende veelheid van verschijnselen, naar de wortels van menselijke drijfveren onder de woekering der dogma’s. Uit die onontkoombare drang, die de ‘hartstreng’ is van haar leven, ontspruit ook haar verbittering tegen het lot, dat haar geen bestaan heeft toebedeeld in overeenstemming met haar aard en aanleg. De weerzin tegen het leven van alledag is geen uiting van kinderachtigheid, maar een volwassen vorm van wanhoop: de vertwijfeling van een vrouw die machteloos tussen tegenstrijdige verschijnselen van realiteit beklemd zit.

Carry van Bruggens persoonlijke worsteling om zich te bevrijden vindt een neerslag in dit sterk autobiografisch getinte boek, dat bij zijn verschijnen te weinig aandacht kreeg. Wellicht is nu de tijd pas rijp genoeg om het pathos doorzichtig en de wezenlijke elementen voor ons herkenbaar te maken.

Ruth Wolf

Eerste hoofdstuk *De familie*

Terwijl Marianne, op de stoep staande, na een laatste knik en glimlach zich naar de huisdeur keerde en Insteede schuinweg de straat overstak in de richting van het plantsoentje met de felrode perken en het sprietend fonteintje, overkwam haar opeens de zonderlinge sensatie van een snelle gedaante-verwisseling. Het was alsof ze, zichzelf door het stompe eind van de toneelkijker beschouwd, zichzelf verkrampen, ineenslinken zag tot het nietige figuurtje van een onbelangrijk en onbetekenend kind, nadat ze tot even te voren volwassen mens was geweest, vol beloften, vol mogelijkheden. En dit schier lichamelijk gevoel was haar in die graad van duizeligheid zó nieuw en zó verrassend, dat ze naar Insteede omkeek, ten einde zich nog eens weer in zijn gezelschap te voelen en dan in het omwenden nog eens weer dezelfde sensatie te ondergaan. Maar de kleine, donkere oude-mans-gedaante – licht alleen de handbreedte van zijn geligwitte lokken, tussen jaskraag en flambard-rand, over het halsboord heen – was alreeds in de zonnige straat tot een ‘figuurtje’ verkrompen, van Instedes wezen vervreemd, doch nu ze zich weer tot de huisdeur keerde had ze toch, minder verrassend, schoon pijnlijker, die sensatie van te loor te gaan en verschrielen in onaanzienlijkheid.

Ze belde niet dadelijk nog, ze leunde tegen de deurpost, ze liet in de verte turend, de rode en smaragden gloeingen van felle geraniums en fonkelgroen gras tussen haar half-toegenepen wimpers te zamen vloeien tot één schier-verdovende geconcentreerde wemeling, ze dacht aan Insteede en aan de innigheid en de volheid van hun verkeer.

Ja, bij hem voelde ze zich mens, aan zijn aandacht en belangstelling realiseerde ze zichzelf als persoonlijkheid, een eigenheid naar ziel en geest; door hem kon ze zich gelaten voelen in het heden, tegelijk hakend naar het opengaan der gesloten toekomst die haar vervulling brengen, haar vervulling zijn zou. Niet zó fel

en plotseling als daareven, maar altijd toch vielen die zachte kracht en dat warme vertrouwen van haar af, zodra ze haar woning betrad, waar ze was het nichtje-in-huis, onder de voogdij van Everard van Doude – lid van de firma Van Doude en Beelaerts – en het ‘wel-aardige’ zusje van de knappe student Evert van Doude. In de eerste tijd van haar kennismaking met Instede had het haar geërgerd en verontrust, dat anderen haar zó ‘maken en breken’ konden, zo maar weer ontnemen, wat ze door hem bezat, dat anderen haar gevoelens, haar bestaan, haar zijn, door hun gevoelens, hun bestaan, hun zijn zo algeheel bepaalden – en toen Instede in die tijd naar Davos was gegaan om zijn enige dochter te bezoeken, had ze dit alles, dat haar zo benauwde, het verwarrend resultaat van zelfonderzoek en zelfbetwijfeling, in een lange brief tot hem uitgesproken.

En hij had haar gerustgesteld. Het was, had hij uiteengezet, volkomen redelijk en natuurlijk dat zij zich nu nog aan haar omwereld realiseerde, en wat ze in Evert en de anderen zozeer benijdde, die schijn van zelfverzekerdheid, dat was juist het tegendeel en het spotbeeld van datgene waarvoor zij het hield: zichzelf-zijn! Neen, Evert en zijn vrienden waren juist zichzelf niet – doch rondom hen stonden de algemene dogma’s, de overal geldende stellingen waarin ze zonder vragen geloofden en opgingen, onverbrekkelijk vast opgetrokken, daaraan spiegelde ze zich, daaraan ontleenden ze hun bestaan, daaruit waren hun persoonlijkheden – die dus eigenlijk onpersoonlijkheden moesten heten – opgebouwd, en dat was het geheim van hun twijfelloos optreden en hun feilloos aplomb –, maar Marianne zou wel dwaas doen hun dat te benijden! Zij zou het voorzeker moeilijker hebben, maar dan ook zou zij in waarheid eenmaal zichzelf zijn. Niet uit algemene dogma’s en blind-aanvaarde gangbaarheden, maar uit haar eigen wezens kern zou zij dan haar omwereld om zich leren opbouwen – doch daartoe moest ze eerst die diepste kern van zichzelf in zelfkennis hebben blootgelegd, en dáár wachtte de arbeid allerzwaarst, allermoeizaamst, daarin weerstreefde elke mens zichzelf het felst – en aan die omwereld – uit haar eigen ik gegroeid – zich altijd door wijzigen en ze zou leren, in dat altijd-door anders zijn het ware zichzelf-zijn te her-

kennen. En dat beduidde dan haar 'aandeel in het eeuwige leven,' dit in haar eigen spanne levens gestadig meebelevan van het altijd-door wisselende en vervloeiende, dat zij deelachtig was en de anderen niet, die van de schoolbanken af reeds 'zich-zelve' wanen en ook anderen schijnen te zijn.

Ze voelde wel dat ze dit alles voorlopig meer had in zich ter latere verwerking en vertering opgenomen dan nu reeds tot haar waarachtig eigendom gemaakt, maar dit scheen de bekoring en de betekenis nog te verhogen van de lange brieven, die ze 's morgens naast haar bord vond, waar 'lieve vriendin' boven en 'uw trouwe en toegenegen vriend' onder stond, en waarvan het haastig doorlezen – dat ze toch niet laten kon – haar werd vergald door oom Everards houding achter de krant, die ze niet zag, maar voelde, door Everts zijdelingse schimpscheuten tegen de dichtbeschreven blaadjes met de licht te herkennen versregels hier en daar. Oom Everard voelde tegen de hele verhouding, de bezoeken en de correspondentie de wrevele afkeer van de praktische zakenman tegen alles wat nutteloos en overbodig, daarbij dan nog excentriek en mallotig is –, maar in Evert was een acuter, zuurder nijdigheid: wat blies de oude toch het kind al niet in! Ze ging zich op die manier misschien nog heel wat verbeelden, ze konden nog last met haar krijgen. Je moest wel een vrouw, een meisje zijn om je te laten inpalmen en imponeren door het gebazel van een halfgare ex-boekhandelaar, die ze uit meelij bibliothecaris – 'over dat rommelzootje daar, godbetert!' – van de openbare leeszaal hadden gemaakt.

Marianne wist precies dat Evert zo dacht over 'je geleerde vrind' en met hem het ganse heir van heel- en half academisch-gevormden in de stad. Insteed wist het ook en als Marianne soms aandrong dat hij toch eens iets zou publiceren van het vele dat hij haar voorlas in zijn klare, eenvoudige stijl, dan glimlachte hij en heette zichzelf te oud om het met drommen van welonderlegde bevoegdheden aan de stok te krijgen, zo vol van beproefde wetenschap en esprit-de-corps!

Ze had wat gewacht, voordat ze belde en moest nu nog wat wachten voordat er werd opengedaan. De ogen waren haar in 't halfbewuste staren van rode en groene fonkeling gevolgen en

nu ze, door tante Clara zelf ingelaten – ‘maar je weet toch, kind, dat Geertrui de hele dag beslag legt op Nel, voor vanmiddag’ – de lange gang binnenkwam, waar aardbeiengeur stond vermengd met de hartige reuk van pas-opengebroken doperwtten, zag ze overal dat rood en groen, maar verwisseld met de werkelijkheid, in de schemer voor zich uit zweven, geruisloos stuiten tegen de matglazen keukendeur en weer tot vlak voor haar ogen terug. Dit boeide haar zo, dat ze niet verstond wat tante Clara tegen haar zei.

In de achterkamer, waar oom Everard gebogen zat over de ronde tafel vol papieren – Marianne zag dadelijk de rechtstandige rimpel die op druk-bezig zijn of verbolgenheid duidde, tussen zijn ogen – hing de stemming van een onplezierige discussie, misschien juist geëindigd, misschien door haar komen afgebroken en terwijl ze na een groetgrom van oom Everard zitten ging aan het raam, dat uitzag op prieel en tuin, het blinkend water der gekanaliseerde rivier traag vlietend op de achtergrond, gaf ze zich rekenschap van het verschil in atmosfeer tussen de ouderwetse kamer, die ze juist verlaten en die, welke ze nu net betreden had. Beide waren zwaar gemeubeld en donker gestoffeerd, ruim en laag van zoldering, hier rijker, ginds kaler maar deftiger – doch daar leek de ruimte vervuld door een geest van onpraktische belangstelling in bovenpersoonlijke aangelegenheden, hier was het nuchter en droog, als om ’t hoofd koel te houden voor ‘de Zaken’. Daar zette ze zich uit als in een element dat aan haar wezen voegde, hier verkromp ze, als onder een vijandige aanraking.

‘Kind,’ begon tante Clara, een beetje haperend, nog voor Marianne haar peinzende blik van het blinkend water op de achtergrond had losgemaakt en het deeltje Ruskin, waarmee haar vingers speelden, opengeslagen op haar knie, ‘Evert heeft gevraagd, of jij vanmiddag nog eens boven wilt komen theeschenken, nu Nel onmogelijk weg kan uit de keuken.’ Marianne begreep, dat dit het onderwerp was geweest van de onplezierige discussie, ze antwoordde niet dadelijk en keek naar Everard die met gebogen rug naar haar toegekeerd zat – ze zag alleen de voor zijn brede schouders te schrielle, geelbleke nek, met het kortge-

knipte zwarte haar dat als een wig zijn halsboord scheen binnen te dringen, maar ze wist dat de rimpel tussen zijn ogen zich verdiepte en dat die ogen nu over de papieren heen naar de wand tegenover hem starden. Ze raadde ook zijn gedachten, als las zij ze af van zijn gezicht: 'tot niets capabel en dan nog om elke kleinigheid bereddering' –, ze lei het boek naast zich in de vensterbank, en wilde opstaan.

'Hebt u misschien de thee al gezet, tante? Dan breng ik ze dadelijk even boven. Als ik straks in mijn boek zit, is het zo vervelend.'

Ze zag tante Clara weer aarzelen en iets als een blos naar de bleke wangen stijgen.

'Hij vroeg, of je niet komen wilde voordat hij belt... anders mocht je eens storen.'

'Wat storen? Die prul-vergadering?' Het ontviel haar tot haar eigen ergernis en spijt – en ze schrok even, zo plotseling zag ze, in plaats van de gele nek met de wig zwart haar een geelbleek zwart gebaard gezicht in een snelle wending als uit gespannen waakzaamheid naar zich toegekeerd.

'Wat weet je ervan? Ben je er ooit bij?'

'De resultaten...' ze kon dit niet, maar wel scherper woorden binnenhouden.

'Afgunst...' Oom Everard hoefde niets binnen te houden. Baas in zijn huis, hoofd van zijn firma!

Het felle woord stak als een beet, bonsde tegen haar op als een onverhoedse golf bij het baden in zee, even scheen haar bloed in haar te schiften van machteloze giftige wrok, toen keerde ze zich tot haar tante.

'Ik wil niet dat Evert mij belt als een meid,' ze temperde haar drift tot een gesmoord fluisteren, 'en terwijl hij weet, tante, zo goed als u, dat ik zelf nooit de meisjes wil bellen, dat ik het niet kan. Druk op de knop en er verschijnt een mens!'

'Je kunt toch niet altijd door 't huis lopen gillen, kind,' suste tante Clara. 'Geertrui houdt er zelf helemaal niet van.'

'Omdat de meid beter weet hoe 't hoort dan zij. Mallotige aanstellerij. Net zo lang tot het mij verveelt en ik er een stokje voor steek.'

Marianne wist precies wat oom vervelen en waarvoor hij dan een stokje steken zou, maar ze bleef met de rug naar hem toe bij de theetafel en antwoordde niet, doch tegen haar tante:

‘En dan zeker over een kwartier nog eens voor ’t tweede kopje?’

Tante keek bijna verheugd naar haar op en ze zag, achter de bril, de zwakke, grijsbruine ogen wazig van ingehouden tranen-vocht.

‘Neen kind –, Evert heeft juist speciaal gevraagd of je dan het eerste kopje bij hem boven wou blijven drinken... Je kent ze allemaal, die er zijn. Gu Velsing en Ab Bordewijk, die blijven eten, dan verder Lampe en Tielenius... Na het tweede kopje zou je dan weer beneden komen.’ Het laatste zinnetje deed ze haastig, als achteloos, de ogen weer neer, op de langzame opsomming der namen volgen, als wilde ze er elke bijzondere betekenis aan ontnemen en Marianne, naar haar smalle, lenige handen uit de blanke mouwplooisels kijkend, voelde als met een dauw van vertedering het ingehouden branden van haar drift beslaan, ze had niet de moed snerpend-sarcastisch te zeggen, dat ze wel begreep, een volledige invitatie tot zulk een illustere kring onwaardig te zijn.

‘Zo kind, nu heb je het potje maar mee te nemen als er wordt... als Evert het nodig heeft. En boven weet je alles te vinden, de koekjes zijn er al.’

Marianne stond stil, de onwil verdikte zich in haar tot een walm van tegenzin. En tegen beter oordeel in, als gedreven, zette ze ’t nutteloos gesprek nog voort. Altijd wanneer zo’n driftbrok in haar lag als een onweerswolk, moest zich dat ontlaten, al was het maar even; geheel uit zichzelf zich oplossen en verteren kon het niet.

‘Waarom haalt Evert niet zelf even dat potje van beneden? Waarom schenkt hij niet boven zelf zijn thee? Zoveel jongens doen dat tegenwoordig. Maar hij laat zich altijd bedienen op een manier...’

‘Dat zijn geen jongens, die zelf hun thee schenken, verwijfde apen zijn het, zoals die vent uit dat toneelstuk, dat we verleden week hebben gezien – heette het niet ‘De Veroveraar’, vrouw? –

maar Evert is een man, en een echte man laat vrouwenwerk aan vrouwen over.'

'Evert een echte man... hij...' Ze hield in; ze had het zwakke maar duidelijke klingelen gehoord van het antieke koperen tafelbelletje, door Evert in gebruik genomen sinds hij redacteur was van het studentenblaadje en op zijn beurt redactie-vergadering bij zich ontving; een honende triomf scheen er haar uit toe te klinken. Zonder iets meer te zeggen, blij om de stoornis, die juist bijtijds onvruchtbaar getwist voorkwam, nam ze de theepot. Tante Clara stond fluisterend over haar man gebogen en ze verstond iets van... 'er haar op aanzien.'

'Erop aanzien? Waarop? O, daarop? Gaat ze zich dat inbeelden? Alsof zulke jongens niet wat anders aan het hoofd hebben.'

De schampere lach joeg haar als een ruwe stoot in de rug de gang door en naar boven.

Voor de deur van Everts kamer toefde ze even en ze hoorde binnen het rustig-deftig, wetenschappelijk-bedachtzaam praten, zoals dat een clubje uit de besten der intellectuelen onder de studenten voegt – dan klopte ze en het praten verstomde op het 'binnen' van haar broer. Ze zag ze even rond de tafel, als poseerend voor de studenten-fotograaf, de stramme ruggen wat achteruit tegen de stoelleuning, de haren in het midden gescheiden en aan weerszijden geplakt, de iets-geblascerde glimlach van bescheiden zelfgenoegzaamheid, omdat ze tegelijk zo correct waren en zo intellectueel – als een 'tableau vivant' van de andere studentenkieken op Everts tafel en aan de wanden, van andere jaren en andere universiteiten, maar allemaal gladgeschoren, scheiding in het midden, tegelijk correct en intellectueel! – dan sprongen ze overeind om haar te begroeten. En nu ze daar niet meer als een geheel, een gesloten gemeenschap, redactie-vormend, rond een tafel zaten, maar één voor één zich losmaken moesten en overeind gekomen, Gu en Ab en Lampe en Tielenius werden, nu scheen er van dat straffe en stramme zelfvertrouwen plotseling al een heel stuk teloor gegaan, en vooral de gebrilde Tielenius, de langste, met zijn vreemd-gevormde, aan één zijde veel te dikke mond, was plotseling een-en-al verlegenheid, schoon Marianne hem het beste nog lijden mocht. Juist

voor Gu Velsing en Ab Bordewijk, Everts bijzondere vrienden, de enigen die in de familiekring kwamen, voelde ze het minst, eer afkeer dan sympathie.

Gu Velsing ontnam haar de theepot en hielp haar kopjes uitzetten met die bestudeerde en welbewuste hoffelijkheid, die haar altijd zo vermoeide, de hoffelijkheid van een jongen, die zichzelf ziet hoffelijk-zijn en zichzelf dan goedkeurend toeknikt, omdat hoffelijkheid tot beschaving behoort en de student die tegelijk correct en intellectueel is, boven de 'veebonk' en de 'tandenprol' zo goed als boven de kantoorvlerk en de schoolfrik onmiskkenbaar verheft.

Marianne kende die soort hoffelijkheid – hem had ze op een partij in zijn ouders huis tot driemaal toe nieuwkomenden aan reeds aanwezigen horen voorstellen en tot driemaal toe de aardige, beschaafde kinderjuffrouw, bescheiden thee schenkend op de achtergrond, zien overslaan, zonder zelfs te veinzen dat hij haar niet zag, want links en rechts en vlak bij haar jongelieden en zelfs kinderen noemend bij de naam –, en het was haar geweest als had zij schuld aan dat al scherper zich aftekenend blosje, die al strakker en pijnlijker glimlach, waarmee het meisje was blijven rond dienen en presenteren.

Oom Everard had grote verwachtingen van Gu Velsing, hij verzuimde nooit zijn 'Bockenschouw' in het studentenblad te lezen en prees die artikelen deftig en beschaafd als in zijn eigen studententijd. Geen vulgair-familiaire woorden, geen nieuwe spelling, geen d'r en 'n en m'n, geen losse Nieuwe Gids-erigheid, die de echt-wetenschappelijke even weinig stond als een ruitjespet een professor in de theologie, altijd degelijk doordacht! Was oom er over uitgepraat, dan werden ze tante Clara en haar ter onverdeelde bewondering in handen gegeven, maar daar noch oom noch Evert enige uiting daarvan begeerden, bleek het nooit, dat tante Clara er over indutte en dat zijzelf ze pedant en hol-retorisch vond, vol gecompliceerde geleerdheid, Latijnse citaten en stereotiep-studentikoze – niet los- maar deftig- en vooral klassiek-studentikoos, naar de trant van Vosmaer en Beets! – zinswendingen. Ze vroeg nooit naar de betekenis van de Latijnse citaten en Griekse woorden en gaf nimmer uiting aan de

mengeling van wantrouwen, jaloezie en geïrriteerd ontzag, die ze in haar opwekten.

‘Zal ik rondgeven, terwijl jij schenkt?’

Bijna had ze geantwoord: ‘Ik begrijp niet, waarvoor ik moest worden gebeld, als je alles zo goed zelf kunt –,’ maar ze zei alleen: ‘Ja, best. Hier, dit dan voor Ab, het eerste kopje; slap en zonder melk.’

Ab Bordewijk was met de anderen weer gaan zitten achter de tafel, waarop beschreven blaadjes en drukproeven lagen –, hij ook, als Velsing en Evert en de overigen, een welopgevoed en vóór alles correct student van goede huize, maar in hem meer dan in Gu, het intellectuele overwegend. Hij had een kleur gekregen toen Marianne binnenkwam en bij het begroeten zo goed mogelijk haar blik vermeden –, en ze had zich daardoor ineens herinnerd dat hij een der voornaamste deelnemers was aan de in verschillende studentenbladen pas gevoerde en nog niet geheel afgelopen polemiek over het wenselijke van academische studie voor meisjes en hij een verklaard en heftig tegenstander! Ook zijn artikeltjes had Evert haar soms met schampere satisfactie te lezen gegeven, hij schreef een gans andere toon dan Velsing, minder klassiek-metaforisch en deftig-zwierig, meer kortaf-wetenschappelijk – Bordewijk was bioloog – recht op het doel af, niet opgesierd met citaten en met Latijn, maar wel zwaar van statistische cijfers, en klinkende namen van erkende autoriteiten – oom had hem onlangs aan tafel goedkeurend een ‘kranige vent’ en een ‘overtuigd positivist’ genoemd en haar tegelijk met een blik verweten dat ze van dat moeilijke woord geen opheldering vroeg. Insteede had het haar later uitgelegd en de verhouding met Bordewijk was er na die uitleg niet hartelijker op geworden!

Hij had gepoogd een gesprek te beginnen over vakantievooruitzichten en zomerplannen, ze ging er maar flauwtjes op in – om thee te schenken was ze hier, en om duidelijk te kennen te geven dat ze dit begreep, zette ze zich buiten de kring apart op een lage divan. Lampe en Tielenius hadden eerst wat in de papieren op tafel gerommeld en zaten nu elk met een blad voor zich verdiept te corrigeren.

‘Kunnen de gordijnen nu niet een beetje naar de hoogte?’ vroeg Tielenius van zijn proefblad op. Evert ging naar het linkerraam en trok het rolgordijn naar boven, een helder, hoog middaglicht dreef de schemer heen en vulde met klaarte het ver-trek onder de lage zoldering.

‘Tegen wie maakte je daar zo’n pracht van een buiging?’

Bordewijk vroeg het en Marianne, zelf opkijkend, zag dat ze allemaal ineens gespannen naar Evert keken.

‘Reina Nederbragt. Ze komt al hierheen. Wat vroeg!’

‘Ze zou tante met een en ander komen helpen.’

‘Innig is dat incens.’

Achter Evert stonden nu de vier anderen saamgedrongen en tuurden over zijn schouder. Marianne bleef zitten. De vrouwen-verachters in actie, dacht ze.

‘Knappe vrouw...’ bewonderde Bordewijk.

‘Jullie zult haar vanmiddag aan tafel zien. Ze schildert. Expo-seert bij de ‘Stormwind’ of hoe dat troepje zich noemt. Hyper-modern. En geen jury, vat je de wortel?’

‘Toch een héél interessante vrouw,’ wist Gu Velsing.

‘O, dat ontken ik niet... ofschoon... interessant... maar als artiest...’

‘Als artiest... nu ja...!’ Velsing haalde de schouders op, alsof dat vanzelf sprak en er ook volstrekt niets toe deed.

Marianne had een dissertatie van het tafeltje naast de divan genomen en sloeg half-gedachteloos het schutblad op. ‘Jacobus Lodewijk Gerard van Lelieveld... Aan mijn Ouders en aan mijn aanstaande Vrouw.’ En ze dacht: de ‘Plaats van de Vrouw’ is op het schutblad van haar mans proefschrift...

‘Hoe oud is Reina Nederbragt, Marian?’ vroeg Evert van ’t raam.

‘Laat ’s kijken. Vijfendertig, meen ik.’

‘Zie je wel?’

‘k Had haar minder gegeven.’

‘Ik eerder meer –, je moet maar eens goed kijken, vanmid-dag.’

‘Dan is ze maar net voor de bui binnen.’

‘Ze heeft er ook hard genoeg voor gelopen...’

‘Is hij niet tien jaar jonger?’

Marianne lei het boekje neer en ging langzaam naar de theetafel. Beneden hoorde ze de luide, vriendelijke begroeting van Reina, tante’s zachte, maar heel-opgewekte stem.

‘Dat begrijp ik nu van jou helemaal niet, Ab,’ trachtte ze rustig-scherpsend te zeggen. ‘Jij zegt en je schrijft altijd dat de ware roeping van de vrouw het huwelijk en het moederschap is en je lacht altijd het hardst, als een vrouw een beetje haar best doet om tot de vervulling van die hoogste roeping te komen.’

‘Die zit, Bordewijk!’ lachte Tienenius.

‘Heel aardig, zusje!’ prees Evert lachend, als was de opmerking een ‘snedigheid’ om de inhoud waarvan geen mens zich behoefde te bekommeren.

‘En je bent de enige niet,’ sprak Marianne verder, ‘ik heb het al zo vaak opgemerkt: de jongens die het hardst praten over de roeping van de vrouw als echtgenote en moeder en zo voort, die praten ook ’t hardst en ’t schamperst over hengelen naar een man en hard lopen om vóór de bui binnen te zijn en zo. Je bent heus de enige niet!’

‘Dat ’s dan weer zoveel gewonnen,’ grapte Bordewijk, toch wat in ’t nauw, en Evert zei nog eens erachter: ‘k Wist niet dat je ons de eer aandeed, zó precies te luisteren. En hoe verklaar je dat interessante verschijnsel dan wel?’

‘Verklaren? Ik verklaar niets. Ik constateer het alleen.’ Maar in haar hoofd formuleerde het fel en scherp: Het komt allebei voort uit dezelfde redeloosheid, die blind op strijdige instincten leeft en altijd aan anderen maar eisen stelt, zonder zelfs te merken dat ook die eisen tegen elkaar strijden.

‘Een geschikt onderwerp voor een debating-club!’ Lampe vond blijkbaar nodig ook eens wat te zeggen.

Marianne stond nu met de rug naar de jongens over de theetafel gebogen. De woorden ‘onderwerp voor een debating-club’ troffen haar als pas gehoord of pas ergens gelezen. Haar vingers rustten even om het lepelvaasje, haar ogen peinsden uit –; de dagbladkolom en de zin midden-in ‘uitstekend geschikt voor een debating-club, maar zonder betekenis voor het werkelijke leven’ leefden voor haar op en ze had weer hetzelfde gevoel dat

haar het lezen van de zin had gegeven. Ja, – het was zo, ze had het wel al begrepen en wist het van Instede ook, hoe er in hun disputen de lange avonden werden verdaan met beschaafd en vooral ‘wetenschappelijk’ praten over uit-de-lucht gegrepen onderwerpen, waarvoor niemand enige levende belangstelling voelde, terwijl rondom de eindeloos-gecompliceerde, de uit alle richtingen opdringende Werkelijkheid onontraadseld en onontrafeld bleef – hoe ze daar disputeerden zoals ze tennisten, bij wijze van sport, waarin iedereen zijn aandeel nam, zijn partij vervulde, pro Bacon of pro Shakespeare naar believen en hoe dat ‘wetenschappelijke objectiviteit’ werd genoemd, terwijl in haar het stormde en bonsde om verruiming, om verwijding van haar wezen tot alomvattendheid, als moest het alles barsten en breken, terwijl zij zich voelde voor het tot begrijpen haar toevertrouwde Leven als voor een massieve rots, die ze heel alleen doortunnelen moest, in het korte moment van haar persoonlijk bestaan.

‘Denk je aan héél slap voor mij, Marian?’

Gu Velsing reikte weer de kopjes, maar plichtmatig en afgemeten, nu zijn hoffelijkheid zo onopgemerkt in het water viel.

‘Nog iemand iets nodig? Dan ga ik nu maar. Mij even verkleeden en dan beneden helpen dekken. Ab, Gu, jullie zie ik straks aan tafel..., Lampe... Tielenius...’ ze maakte haastig haar hand uit de kleffe greep van Tielenius los en spoedde zich naar haar eigen kamertje, dat vol stond van koel, groen licht door de wilde wingerd die als een wemelende en zacht-wuivende omlijsting om de open ramen hing gedrapeerd.

Ze nam haar japon, maar kon tot verkleeden niet besluiten en ging even zitten aan het open raam, de witte jurk over de knieën. Ze voelde een pijnlijke spanning in haar hoofd en tegelijk een voldoening als iemand, die zich van een netelige zaak vrijwel gekweten heeft.

Zouden ze nu over haar als over Reina Nederbragt... neen, natuurlijk niet, al om Evert niet... Dan ineens steeg een gloed naar haar slapen en ze dacht aan de woorden van oom Everard... ‘er haar op aankijken.’ Hadden ze dat gedaan? Hadden ze daaraan wellicht voortdurend gedacht? Evert het meest? En hij

mocht toch eerder dankbaar zijn, om die onvergelykelijke triomf, door haar toedoen behaald, oom en hij, allebei mochten ze dankbaar zijn, om dit stillen van hun laatste gewetensverwijten –, ze wisten immers beiden hoe anders Vader het had gewild! Gezakt voor de lagere-akte, voor dat snert-examen, als Evert zei, en daarmee oom en hem in het gelijk gesteld, glorieus, zonder voorbehoud; vaders illusie – zij studeren, zo goed als Evert – als eens dromers dwaasheid voorgoed van de baan, uit de praat. De deur erachter toe. Wat zou 't gegeven hebben, al had ze gezegd, dat ze 't glad had kunnen halen, was 't niet dat Insteade haar nodig had gehad, in die moeilijke periode met zijn dochter, in die eerste tijd van zijn eenzaamheid? Nog schoner triomf dan, nog klaarder bewijs voor haar totaal gebrek aan 'wetenschappelijke aanleg' – je studie verwaarlozen om sentimentele malligheid! En dan Insteade misschien de schuld en nog meer verwickelingen. Nu was er alleen de voldoening voor hen, en een knauw aan haar trots, die ze voor de goede oude vriend toch wel verduren wilde. Maar behalve dat – de hele zure berg nog opnieuw weer door, voor 't volgend jaar! Doch daaraan hoefde ze voorlopig niet te denken.

Ze sloot even de ogen in het koelgroene licht – alle gedachte trok nu weg uit haar hoofd, niets bleef dan zalige wezenloosheid als zoete dommeling over –, vogels floten zoet en hoog en 't klonk als kwam 't uit de avond en van heel ver weg. Zo bleef ze even en de ogen weer openend, voelde ze een frisse lenigheid plots als had ze geslapen. Vlug zich gekleed, en die veerkracht bleef, dan naar beneden, in de zomerreuk van aardbeien en opengebroken peulen.

'Kan ik helpen?'

Tante Clara en Reina Nederbragt keken op –, en Marianne kon niet anders dan Reina aanzien met een nieuwe nieuwsgierigheid om de woorden van de jongens. Ze was blank en groot en blond, en haar kleding was, dacht Marianne, noch jurk, noch japon, maar kon onmogelijk anders dan 'toilet' geheten –, ze had een gulle mond, zacht bloesemwaas over de wangen, maar de ogen drukten weinig uit en de neus was nietig en onbetekenend.

Ze kwam Marianne tegemoet met een armvol klaar-paarse

iris en als-beslagen blauwe lupinen, reikte haar lachend een natte hand.

‘Ik breng hier de boel een beetje in ’t honderd.’

Tante Clara, bezig de glanzende wijnkelken voorzichtig na te wrijven, keek met wat pijnlijke aandacht toe. Reina had gevraagd hier en daar aan de bloemen een kleinigheid te mogen verschikken als ‘een concessie aan haar moderner kleurgevoel’, maar ze zag het er voorlopig nog niet mooier op worden. En Marianne merkte bij zichzelf op, dat de bezigheid Reina agiteerde.

‘Wat een aardig zilveren speelgoedje hebt u daar op dat kastje staan. Antiek?’

‘t Is helemaal niet van ons, we pronken maar met een anders veren. Marianne heeft het geërfd, uit het ouderlijk huis, met nog veel meer. Ze laat het ons maar en ’k geloof dat ze nauwelijks meer weet wat van haar is en wat van ons.’

‘Geef je dan niet om mooie dingen?’

‘Niet zo heel veel, tot mijn schande, neen... Hoogstens om nu en dan er naar te kijken, maar in geen geval om te hebben.’

Reina liet van een zilveren wagentje de wieletjes tussen haar vingers draaien. ‘Dat zal dan een makkelijke verdeling geweest zijn. Je hoort het meestal anders. Onlangs nog in mijn eigen familie, twee broers, tweelingen nog wel, volslagen gebrouilleerd om antiek porselein en schilderijen en meubels en zo, die ze samen geërfd hadden.’

‘Over zulke dingen zul je ’t met Marian niet gauw aan de stok krijgen,’ verzekerde tante Clara lachend. ‘Marian kibbelt alleen om dingen waar ze zelf niemendal mee te maken heeft. Maar dan kan ze soms wel heel erg kabbelen, is ’t niet, kind?’

‘Licht u nu maar niet zo mijn doopceel, tante. Ik vind mezelf nogal erg braaf en inschikkelijk tegenwoordig!’

‘Met zo’n engel van een tantetje ook!’ kwam Reina, opnieuw bloemen uit een der vazen opsjorrend en andere in de plaats stekend – het bloesemwaas over haar wangen werd gaandeweg donkerder.

‘En wat ziet je tante er schattig uit in dat oud-groen, met de witte plooïssels.’

‘Mijn gewone dracht, die plooisels,’ tante Clara knipperde even de ogen achter de bril om dat ‘schattig’ op haar toegepast. Marianne wist dat Reina haar wat overstelpte met veel bezoek en overdadige hartelijkheid – ze was de dochter van een heel oude vriendin, en pas hier komen wonen –, maar nu ineens voelde ze dat tante het wel prettig vond ook. Werd er eigenlijk wel ooit veel notitie van tante genomen? Oom Everard overschitterde haar overal, met alles. Een gestudeerd man, een man van de praktijk, deftig-welgesteld en toch niet ‘poenig-rijk’, zoals Evert het noemde, steunpilaar van de ene grote en verschillende kleine maatschappijen, daarbij, als hij wilde, een zeer onderhoudend causeur. En nooit, nooit, dacht Marianne incens, zou hij tante eens een gelegenheid geven, nooit eens haar naar voren schuiven. Wel makkelijk voor de man, die ‘Plaats van de Vrouw’.

‘Is Lotje er al om open te doen, tantetje?’

Haar toon moest ongewoon-zacht geklonken hebben, want tante Clara, van nature gevoelig voor nuances van stem en bedoeling, en bovendien getraind door oom Everards humeuren, die geraden en ontzien wilde zijn, nog voor hun eerste uiting, antwoordde:

‘Ja, lieverd, ze is juist gekomen. En als jullie nu goedvindt, ga ik nog even rustig achter zitten, anders ben ik zo geagiteerd als de mensen komen.’

Anders vindt oom niemand als hij beneden komt, dacht Marianne, maar ze wist het ditmaal vóór zich te houden.

‘Hè, Marian, als jij dan nog een paar van die lupinen zou willen plukken?’ Ze begreep dat Reina even alleen wilde zijn om zonder stoornis de boeketten te moderniseren, ze had haar daarbij eigenlijk zo weinig te zeggen. Even later bracht ze de lupinen, wat van dezelfde als-beslagen-blauwe en ook een paar vaal-violette, in zonderlinge kronkelingen vergroeid, met toppen als bleke kaarsevlammen.

‘Kun je deze gebruiken? En dan moet ’k even nog mijn handen gaan wassen, ’k heb er wat schuim van bladluisjes aan gekregen.’

In ’t naar bovengaan begon ze plotseling, zonder merkbare

overgang, naar Lex Huyssen te verlangen. Ze zou naast hem aan tafel zitten. Een warmte overkroop haar, onverwacht, ongekend. Ze wist Reina een flirt, en ze gunde haar iedereen, behalve Lex. Onder 't handen-wassen bleef ze dat zoete zengen binnen in haar, dat zacht-warme verlangen aandachtig savoureren.

Langs haar deur ging Evert naar beneden, met Lampe en Tienlenius, om hen uit te laten. Hij scheen na 't afscheid in de open huisdeur nog te toeven, en even later begreep ze waarom, nu ze de zware lach van Beelaerts hoorde en het afgemeten praten van mevrouw. Ben kon er zijn, ook zonder dat ze hem gewaar werd, zo klankloos was zijn stem, hoe zou die ooit zich van een preekstoel verstaanbaar maken? En Lex, was hij ook al meegekomen? Ja, daar steeg zijn stem tot haar op en ineens wist ze weer, hoe heel anders dan de anderen hij was. Ben Beelaerts en Lex Huysen... en ze dacht, haar handen prettig warm wrijvend in de kurkdroge, ruwe doek: Dit zijn de echte diepe verschillen tussen mensen en mensen... wat praten ze toch van ras en tijd en nationaliteit! En dan was zij toch weer zo heel anders nog dan Lex.

Zou Reina nu uitgetobd zijn met haar moderne bloemenschikking? Ze voelde bijna medelijden..., maar wist Reina dan niet, dat niets zo moeilijk was als 't vervormen van een al-gereed boeket? Ze luisterde even..., Reina was al achter, met de anderen, en ze hoorde haar heldere, maar iets geforceerde lach boven allen uit.

Even later zag ze haar, en ze scheen, tussen oom Everard en Beelaerts en Gu Velsing recht overeind, forser en voller nog dan zoëven in de eetkamer met tante en haar -, maar de geagiteerde bloes was weer verzoet tot bloesemwaas, harmoniërend met het roze en wit van haar gecompliceerd, eng-sluitend toilet. Oom Everard, wonderbaarlijk verjongd, geen spoor meer van de rimpel tussen zijn wenkbrauwen, keek haar lachend en hoofdschuddend, als was hij doende iets te betwijfelen, in de ogen, nam dan een paar kaarten en een foto die ze hem voorhield van haar aan. Gu Velsing spreidde, met zijn even-geaffecteerde glimlach, zijn even-opgetrokken wenkbrauwen en even-gebogen hoofd, als een pauw zijn staart, de volle maat van zijn hoffelijkheid ten toon. Tante Clara praatte rustig met Lex, Ab Borde-

wijk stond in stijf beleefd gesprek met Ben Beelaerts en mevrouw.

‘Heel aardig, zeker –, maar mij te hoekig. Ik hou meer van wat voller en bloeiender voor een vrouw.’

Reina’s lippen bewogen even, als proefde ze een bonbon, haar bloos werd weer voller onder neergeslagen ogen en terwijl ze zich naar Gu Velsing keerde, wisselden oom Everard en Beelaerts een lachje en een knipoog. De compagnon was breder van schouders, lomper van bouw, sloffer in zijn kleren, maar ook gemoedelijker en van huis uit vrolijker dan oom Everard; de vrolijkheid raakte evenwel gaandeweg opgeteerd in het dagelijks gezelschap van mevrouw Beelaerts, die na een bijna vijftientwintigjarig huwelijksleven nog altijd de sfeer om zich droeg van haar vaders huis: christelijk-historisch en deftig, maar verarmd en verkaald en van die nood een deugd makend tegenover alles wat opgewekt was en welgedaan. De stugge en als wantrouwig-teruggetrokken Ben aardde naar zijn moeder, hij studeerde theologie en zou later een kans wagen in de politiek, naar de oude traditie van zijn moeders geslacht.

‘Van wie is dat portret?’ Marian voegde zich bij de groep en het deed haar even pijn, dat oom Everard, haar opmerkend, ineens weer tien jaar ouder scheen.

‘Mijn beste vriendin, Welmoet Steffens, zó’n bijzondere vrouw, zó’n intelligente vrouw,’ prees Reina. Gu Velsing, bezig het portret te bezien, haastte zich het aan Marianne te geven. – ‘Ga gerust je gang..., ik krijg het zo meteen nog wel’ – en ze zag neer op een fijn, smal gezicht, een mond, half-smartelijk, half-ironisch, de grote donkere, wijd-opengeslagen ogen van een die peinst en zoekt –, het boeide en ontroerde haar wonderbaarlijk, als staarde ze plotseling in een ziel, nauw aan haar eigene verknocht.

‘Ze is een weduwe... en ze houdt lezingen, ze verdient voor zich en haar zoontje heel alleen het brood...’

‘Dat is mooi,’ vond tante Clara, die er bij gekomen was, hartelijk.

‘Waarover spreekt ze?’

‘O, precies weet ik ’t niet, maar ze is heel filosofisch...’

Gu Velsing lachte even. 'Hè toe, juffrouw Nederbragt, zegt u dat woord nog eens!'

'Welk woord?'

'Het woord "filosofisch". Het klinkt uit uw mond zo charmant, zo grappig...'

Ze lachte wel even, maar stroefjes en ze kreeg een kleur en keerde zich zonder antwoord weer tot oom Everard.

'En nu moet u ook werkelijk naar haar komen luisteren. Kaarten kopen alleen is niet voldoende.'

'Niet? Ik dacht dat 't daarom toch vooral te doen was.'

'O, helemaal niet. Ze zou misschien niet eens willen, dat ik kaarten verkocht aan mensen die toch wegblijven. Neen, u moet komen. En u komt?'

Hij keek haar weer vlak in de ogen –, met zijn duim streek hij even onderlangs zijn baard.

'Noppes...'

Het geringschattende schooljongenswoord, dat hem ontviel, het vulgaire gebaar deden Marianne zich blozend afwenden, maar ze keek toch langs mevrouw Beelaerts heen naar Reina en ze zag, tot haar verluchting, dat er haat flitste in haar oog, schoon ze lachen bleef. Ze had nu ineens zo graag willen weten, of die haat-flits was om de geringschatting jegens haar vriendin, of omdat haar eigen bekoorlijkheid faalde, en ze had wel willen zeggen: 'Maar smeeek hem dan ook niet en neem dan ook geen geld van hem aan..., terwijl je vriendin het misschien zelfs niet prettig vindt...'

'En wie zorgt er voor haar jongetje, als zij van huis is?' hoorde ze tante Clara vragen, die nu het portretje in de handen hield.

'O, ze doet zoveel mogelijk zelf. Ze is, dat weet ik zeker, heel handig met de naald bijvoorbeeld.'

'Dat zal wel..., zo'n schrijvende juffrouw,' mompelde mevrouw Beelaerts met haar doffe stem haar man tegen 't oor.

Reina Nederbragt schoof het bundeltje kaarten weer op orde en Marianne meende te zien, dat haar vingers trilden, terwijl zij ze, met 't portret, wegborg in haar tasje dat ze neerlei op een tafeltje achter zich. Plotseling voelde ze sympathie – en in 't volgend ogenblik ontmoetten hun ogen elkaar en Reina maakte zich los uit de groep en kwam naar haar toe.

‘Die mannen...’ zei ze vaag-verdrietig en als vermoeid.

‘U was boos op oom Everard daareven, niet?’

Het bloesemwaas over haar wangen kleurde weer feller op.

‘Boos op mijzelf. Ik had niet zo moeten aandringen. Als ik aan Welmoet denk, dan is het alsof ik haar vriendschap niet waard ben.’

‘Waarom deed u het dan?’

Ze keek verbaasd en schier wantrouwig om het onomwonden-directe van de vraag. Maar toen ze Mariannes ogen in oprechte spanning naar zich opgeheven zag, glimlachte ze ineens. ‘Grappig kind! Waarom ik het deed? Uit koketterie, denk ik.’

‘Tegen oom Everard...’ lag haar op de lippen –, maar tegelijk bedacht ze, dat hij voor Reina niet oom Everard was, maar mr. Van Doude, een man van nog-middelbare leeftijd en nog goed uiterlijk, bijna jeugdig, wanneer hij maar wilde en tegenover Reina wilde hij.

‘Maar dat gebaar met zijn duim onderlangs zijn baard –, en dat vulgaire “noppes” –, alsof ’t een eer voor Welmoet Steffens zou zijn, als meneer Van Doude naar haar wilde komen luisteren, een eer te groot om aanspraak op te maken.’

‘Ik geloof eigenlijk, dat hij er precies zo over denkt,’ meende Marianne. ‘Hij heeft geen geringe dunk van zichzelf en ook wel achting en bewondering voor wat sommige mannen doen, maar in vrouwen gelooft hij eenvoudig niet. Een vrouw kan alleen maar imiteren en zich assimileren... daar heeft hij het altijd heel druk over met Jobbels, de president van de rechtbank hier, en dat hebben de heren nu samen eens voor al bedisseld.’

‘En hoe voelt je tante zich daaronder?’

‘Ja –, dat is een van de dingen die ik zo dolgraag zou willen weten! Soms denk ik dat ze hem blindelings adoreert en dan ineens, door een kleinigheid, dan lijkt het net, alsof ze hem nooit helemaal au sérieux neemt –, soms denk ik, dat ze aan verzet nog niet toe is en soms geloof ik vast dat ze verzet al te boven is. Ik zou het zo graag willen weten. Er zijn ogenblikken dat ik de mensen wel zou willen opensnijden om te weten wat er in hen omgaat... niet mijn tante alleen... maar iedereen... Al die instincten, al dat drijven... dat natuurlijk een betekenis, een bedoeling hebben moet...’

‘Ik wist niet dat jij je zo voor de mensen interesseerde...’ zei Reina, door Mariannes plotseling hartstochtelijke toon van de wijs gebracht.

‘Interesseren... dat doe ik eigenlijk ook niet. Ik vergeet altijd weer alles wat ik zo hoor van huwelijken en engagements. En hun gesprekken interesseren me meestal ook niet. Want zover ben ik al wel, dat ze zelf het minst weten, van dat wat ik van ze zou willen weten... Maar juist daarom, begrijpt u, omdat ze er nooit over nadenken en toch zo onverzettelijk, zo fanatisch zijn in wat ze hun overtuigingen noemen, daarom geloof ik dat die zogenaamde overtuigingen een algemene betekenis hebben, buiten hun persoonlijkheid om... en dat maakt ze zo interessant...’

Reina Nederbragt keek een beetje verbouwereerd, met een vaag glimlachje voor zich uit, ze zocht blijkbaar naar de woorden voor een niet al te onbevredigend en niet al te onnozel antwoord, – het kind was zoveel jonger – toen ineens Gu Velsing haar aansprak, met zijn geaffecteerd-zachte, als ingenepen stem.

‘Ik stoor toch niet...? Ik zou zo graag, juffrouw Nederbragt, óók voor die voordracht van uw vriendin een paar kaarten willen hebben.’

Even worstelde er iets in Reina, maar het zwichtte voor zijn mooie ogen, voor de uitdrukking van lachend zelfvertrouwen op zijn knap, fris, gladgeschoren studenten-gezicht –, ze kon met de beste wil niet stug tegen hem zijn!

‘Ik heb de kaarten daar in mijn tasje...’

Hij volgde haar en Marianne keek ze even na, een beetje onstemd, zonder recht te weten waardoor, een beetje ontdaan over haar eigen ontboezeming. En voor de tweede maal drong, zonder overgang, de gedachte aan Lex Huyssen als een verzoeting tot haar door, en een verlangen naar zijn bijzijn overmeesterde haar en joeg elke andere sensatie op de vlucht. Waar was hij toch? Ineens zag ze zijn ogen, zoekend haar richting uit en het samenkomen hunner blikken was als een mysterieuze schok. Ook voor hem, voorzeker, want zó blij en tegelijk zo resoluut, zo bijna als rechthebbende en tegelijk als begenadigde kwam hij nu op haar af, dat ’t was als kon hij niet anders dan in een voort-

zetting van datzelfde elan haar in zijn armen nemen en kussend haar wegvoeren. Een zoete dronkenschap... en een naklank van gelezen woorden, als zo vaak in haar op ongedachte ogenblikken, gelijk muziek van verweg... 'l'Ivresse du Baiser...' dan stond hij voor haar en de eenvoudige woorden die hij zei – 'we hebben elkaar nog nauwelijks gesproken' – zouden haar hebben verkild in ontnuchtering, was niet zijn blik geweest als een in de armen nemen en kussende wegvoeren. Hoe kwam dit toch zo ineens? Had wellicht in hem die blik, waarmee ze hem tot zich geroepen had, een latente stroom van stoutmoedige liefde tot leven en beweeglijkheid ontbonden?

Maar de kleine nuffige Nel, in haar stemmig zwart met kantjeswit, had al met lispelende lipjes en neergeslagen ogen aangekondigd, dat het eten gereed was en even later stonden ze in de eetkamer rond de tafel, Marianne en Lex wat terzijde, zwijgend, bleek in de overstelpende verrassing van hun nieuwe emotie, de anderen ineens bedremmeld door een plotselinge ontdekking: er waren zeven heren voor vier dames!

'Ja, onze hele schikking is in de war,' legde tante Clara uit, 'en we moeten er maar wat van maken. Er was al een heer overtallig en nu mevrouw Dupré en Jeantje allebei verhinderd. Ze telefoneerde daarnet – Jeantje had ineens erge keelpijn en hoge koorts, en nu bleef ook mevrouw natuurlijk thuis.'

'Zijn 't patiënten van jou, Lex?' vroeg Marianne ineens.

'Neen, hoezo?'

'Gelukkig...' – verzuchtte ze en hij glimlachte, opgetogen om die overgave.

De gedachte dat er zo dadelijk kon worden gebeld of getelefoneerd en dat hij dan weg zou moeten, had haar het gevoel gegeven, als zou ze dan niet hier achter kunnen blijven, als moest ze hem dan volgen... En betekende dat nu niet, jubelde het in haar, die zo vurig-begeerde stelligheid, dat hij de echte en de enige was?

'We moeten 't nu maar zo goed mogelijk maken,' herhaalde tante Clara weer '... hier jij dan Ben... en Reina naast mijn man natuurlijk en Debora' – het was de Bijbelse voornaam, waarmee dominee Te Wechel destijds zijn oudste dochter had getooit,

onder uitdrukkelijk verbod die af te korten of te verbasteren – ‘aan de andere kant... en Ab... jij dan...’

‘Wij laten ons niet van elkaar rukken,’ schertste Lex fluisterend tot Marianne, maar in zijn ogen was louter verrukking en tederheid en hij kwam nog dichters naast haar staan.

‘Jullie beiden dan hier...’ wendde zich tante Clara tot hen, en het was Marianne, of dit niets-bedoelend “jullie-beiden” hen ook tegenover de anderen verbond.

‘En zo is dan ditmaal het mannelijke element ook eens kwantitatief in de meerderheid,’ vond oom Everard nodig de conversatie in te zetten, met een brede glimlach en een zelfgenoegzaam handenwrijven zich neerlatend in de wolk van rokkengeruis en parfum, door Reina’s zitten-gaan opstijgend aan zijn linkerhand. Ze ging gretig op de uitdaging in, blij tegelijk haar gevatheid en haar objectiviteit te kunnen tonen.

‘Zeer geveleid, meneer Van Doude... de kwalitatieve superioriteit is vanzelfsprekend, nietwaar?’

‘Dat begint al goed!’ fluisterde Lex, half-vermaakt, half-geïrriteerd en Marianne glimlachte tot hem op, het duizele-zoet van zijn nabije aanwezigheid proevend als op haar lippen.

Oom Everard had tot antwoord met een glimlach en een handgebaar even de schouders opgehaald en was daarna begonnen zijn soep te lepelen, maar Reina, rechtop zittend, een-en-al roze en wit boven het blanke tafellaken uit onder de bekroning van haar ingewikkeld bleekblond kapsel, dat aan alle kanten door veel lichte schildpaddenkammen en -spelden werd bijeengehouden en gesteund, gaf het niet op.

‘Maar u weet toch ook wel dat één vrouw duizend mannen te erg is, zouden er dan vier niet zeven de baas kunnen?’

En bij die vier mevrouw Beelaerts en tante Clara –, en bij die zeven Ben en zijn vader..., moest Marianne glimlachend denken. Wat een toernooi!

‘Je hoort het, Bordewijk,’ zei oom Everard, en de jonge man lachte even, maar gedwongen, hij vond blijkbaar niets prettig dat zijn ernstige meningen en zijn ernstige schrifturen tot tafelscherts werden gemaakt voor een behaagzieke vrouw.

‘Waarom moet juist meneer Bordewijk het horen?’ vroeg

Reina nieuwsgierig vorsend naar Ab tegenover haar aan tafel, maar hij hield, half-geërgerd, half-verlegen, de ogen neer op zijn bord. 'Is meneer Bordewijk zo'n vrouwenhater?'

'Zó erg niet...' antwoordde Gu Velsing voor zijn vriend, zoetsappig beleefd.

'Ik kan er anders best tegen hoor!' bleef ze uitdagen. 'Sommige vrouwen willen Strindberg niet lezen –, ik lees alles, al is het nog zo erg. Strindberg lees ik... en Nietzsche en Schopenhauer en Weininger.' Kinderlijk pralend somde ze de geweldige namen op en Marianne voelde zich ineens, in plaats van half, dubbel zo oud als de ander.

Mevrouw Beelaerts gaf in een blik aan haar zoon duidelijk te kennen dat het beuzelig gesprek haar reeds verveelde, Ab Bordewijk werd nog verlegener en nog geërgerder, Gu Velsing glimlachte, maar dorst niet weer namens de ander spreken, Evert tuurde laatdunkend en strak op de omgekeerde lepel in het lege bord.

'Jawel, jawel...' ging oom Everard op Reina's woorden in, 'die soort vrouwenhaterij kennen wel! Zulke onwetenschappelijke, overdreven uitingen zijn eerder een reclame voor de vrouw –, maar er zijn ook andere...' hij lachte nog, doch er kwam al iets scherp in zijn scherts... 'andere beschouwingen... waar u nu waarschijnlijk weer minder van op de hoogte bent... minder pikant... maar moeilijker te weerleggen... U kent waarschijnlijk niet Auguste Comte's *Philosophie Positive*...?'

'Wat een grof geschut... èn wat een antiek!' fluisterde Lex tot Marianne.

'Nu juist...' betoogde oom Everard verder, een pasteitje van de schotel nemend, 'dat dacht ik ook al... en die scheldt niet op de vrouw, – schelden is altijd onwetenschappelijk, daar moet je weer filosofen voor hebben – die bewijst eenvoudig haar verstandelijke inferioriteit... uit de anatomie... uit de anatomie van de hersenen... en als iets eenmaal bewezen is, wetenschappelijk bewezen is, dan kan er eigenlijk niet eens meer over geredeneerd worden...'

'Auguste Comte is trouwens de enige niet...' vond Ab Bordewijk goed in het midden te brengen, nu het gesprek die ernstige

wending nam en nu Reina hem niet meer met haar kijken, en haar parfum in verwarring bracht.

Want ze zat even uit het veld geslagen, met mes en vork haar pasteitje verkrui melend, een kinderlijk-pruilende uitdrukking om de mond. Dan, eerst aarzelend, gaandeweg zekerder, begon ze namen te noemen van vrouwen die véél hadden gepresteerd en nog presteerden. Oom Everard at terwijl zijn pasteitje, door hoofdbeweeg en handgebaar tonend, dat hij toch wel luisterde en toen ze uitgesproken had, overmatig welwillend:

‘Ja, ziet u, maar dat heb ik nu eigenlijk ook niet ontkend, dat er wel vrouwen zijn die wat kunnen. De vraag is alleen... weegt dat tegen de nadelen op...? De vraag is alleen... gaat er niet meer verloren dan er gewonnen wordt... aan... eh... aan arbeidskracht... en energie... en zou dat... vrouwenwerk... al die prestaties... zoals u het noemt... niet uitstekend gemist kunnen worden...?’

De holle woorden deden Marianne pijn zoals vals schel licht haar pijn zou hebben gedaan –, het was bijna zo akelig als het verstompde en versuffende ‘ergoteren’ van Jobbels – en ze kon zich, schoon ze voelde dat ze een onvoorzichtigheid beging, niet weerhouden halfvloed tot Lex te zeggen:

‘Gemist kunnen worden! Alsof het daarom ging... alsof het merendeel van dat wetenschappelijke mannenwerk óók niet best gemist zou kunnen worden. Alles kan immers in die zin gemist worden...’

Oom Everard had niets gehoord, maar Reina ving de woorden op en nam ze gretig over.

‘Ja, meneer Van Doude... Daar heeft Marian gelijk in... zoveel oorspronkelijks en onmisbaars wordt er toch door die honderden studerende en gestudeerde mannen ook niet gepresteerd.’

Zijn ogen kropen als in de kassen terug, de rechtstandige rimpel verscheen; hij was weer tien jaar ouder.

‘Marian? Ik praatte met u... geloof ik... niet met Marian. Met een meisje van éénentwintig, die... eh... enfin... nog bijna een kind, daar debatteer ik niet mee...’

‘Dat was haar bedoeling ook niet,’ verdedigde Reina, vuur-

rood, voordat Marianne zelf iets zeggen kon. 'Wat ze zei, was niet voor ons bestemd... en het zou me spijten, als ik, door mijn onhandigheid...'

'Volstrekt niet... volstrekt niet...' vaag-beleefd glimlachend, wuifde oom Everard met de hand de verontschuldiging ter zijde, maar terwijl hij wat achteruit boog om Reina de gelegenheid te geven, zich te bedienen en even kuchte achter zijn servet, zag Marianne hem een spotblik met Beelaerts wisselen die duidelijk zei: 'Redeneer eens met een vrouw...!' – doch tegelijk ook zag ze tante Clara's ogen, die afleidend wenkten naar de schotel, of ze wel zag, hoe ze daar nu werd getrakteerd: schijven zwezerik in hulsjes van goudbruin deeg bij de verse erwtes en ze moest nu wel even verrast-lachend en blij terugwenken.

'k Heb ergens onlangs eens een heel goed argument gehoord vóór vrouwenstudie,' praatte ineens, vlak naast haar, de lijszachte, klankloos-beschaafde stem van Ben Beelaerts en Marianne zag zijn scherpe adamsappel bewegen in 't ruw en tanig halsvel onder de pedante kin.

'Ik meen dat 't van Marius Lekkerkerker was.'

'Vóór, jongenlief...?' hernam mevrouw een beetje geschrokken. Was nu zelfs Ben al niet meer zuiver op de graat? En ze dacht aan het fiere leedvermaak van gister, toen ze luisterde naar de klachten van mevrouw Buys, wier dochter herhaaldelijk werd gezien op socialisten-vergaderingen en die noch om de bedreigingen noch om de overredingen van haar ouders iets gaf.

'Ja mama.' Het klonk tegelijk terechtwijzend en geruststellend en Marianne vond ineens dat hij nu zijn eigen grootvader kon zijn, een van die gezichten die net zo goed aan een verlepte jongen als aan een verdroogde grijsaard kunnen toebehoren.

'Maar wat zei hij dan?'

'Ik dacht altijd dat Lekkerkerker...'

'De redenering is zó,' hernam Ben, na even te hebben genoten van de sensatie die zijn opmerking had gemaakt. 'Als een meisje gestudeerd heeft, al heeft ze dan zelfs niet afgestudeerd, dan zal ze nooit meer zo vreemd en vijandig als een gewoon meisje tegenover haar mans studie, tegenover zijn werk staan. Ze beseft dan beter, waarvoor ze haar kleine genoegentjes opoffert, ze be-

seft waarom ze haar kinderen leert, hun vaders studievertrek te eerbiedigen... ze is dan niet meer jaloers op zijn werk, zoals een vrouw die er niets van begrijpt, omdat ze er althans iets van begrijpt. Zo zou de studie van de vrouw tenslotte aan het huiselijk leven ten goede komen. En als je nu maar kon bewijzen dat het werkelijk voorkomt, dat het werkelijk zo gaat, dan zou er een groot argument tegen academische studie voor de vrouw vervallen. Het leek me lang geen ongezonde redenering...'

Er volgde een ogenblik van stilte, waarin de mannen, over hun borden heenstarend, het nieuwe standpunt wogen en bekeken.

'Hoe oud was de jongen die dat schreef, Ben?' vroeg dan ineens tante Clara op haar zacht-vriendelijke manier. En Marianne keek verrast naar haar op. Hoorde ze werkelijk een diep-verborgene sarcasme in de eenvoudige woorden, of was het alleen de weerklank van wat ze zelf gevoelde?

'Hoe oud...?' vroeg Ben, en hij keek, nauw-merkbaar de wenkbrauwen fronsend, naar Gu en Ab – was dat nu weer een echte vrouwenvraag of was 't er geen? – 'ja, mevrouw, dat zou ik u heus niet op de dag af kunnen zeggen. Van Everts en mijn leeftijd –, drie- vierentwintig. Hoezo eigenlijk?'

'k Wou 't alleen maar weten, jongen!'

'Ik vind er wel iets in, in de redenering,' viel Beelaerts zijn zoon gemoedelijk bij. 'Je kunt dan de meisjes hun zin geven en tenslotte is de man er nog bij gebaat. Wat wil je meer?'

'Had die vrouw van Bas Eckmann ook niet al kandidaats gedaan?' vroeg Ben aan Evert naast hem, 'dat vrouwtje dat altijd op de bibliotheek zit en citaten voor hem uitschrijft? Ik hoor dat hij daar heel veel aan heeft.' Evert beaamde het en noemde half-luid nog een paar andere overeenkomstige gevallen.

Marianne mengde zich niet in het gesprek dat vlak bij haar werd gevoerd, ze staarde over haar bord langs de bloemen tussen Gu en tante door naar de tinnen schotels op het donkere buffet, terwijl haar vingers de rest van haar broodje verkrumelden. Ineens hoorde ze naast zich de stem van Lex.

'Weet je wel, dat ik nog altijd een belofte van je heb?'

'Een belofte van mij...?'

‘Ja...’ Ze keek naar hem op, nog in gedachten en zonder glimlach, dan zag ze ineens in zijn ogen het verlangen, haar uit het algemene gesprek weg te trekken, in rust en veiligheid af te zonderen, en weer dreef het zachte behagen om zijn nabijzijn al het andere uit haar weg.

‘Welke belofte dan?’

‘Ik zou nog altijd brieven van je mogen lezen...’

‘Brieven...?’

‘Ja, van die vriend van je, hoe heet hij ook?’

Grappig, dacht Marianne, ik wist dadelijk welke brieven hij bedoelde en hij weet natuurlijk best hoe die vriend heet. Waarom doen we zo? Misschien ‘uit koketterie’, zoals Reina zegt?

‘O, die brieven van Insteede uit Davos? Ja, die zou ik altijd nog eens voor je klaarleggen.’

‘Als er tenminste geen dierbare geheimen in staan?’

Ze vergat te antwoorden om hem aan te zien. Kon Lex heus jaloers op de oude Insteede zijn? Hoe onzegbaar dwaas, hoe onzegbaar heerlijk!

Rondom hen was het gesprek nu algemeen en levendig. Ze hoorde Evert spreken van een ‘gevaarlijke proefneming’ en vroeg zich terloops even af: waar hadden ze ’t ook weer over? Zelfs mevrouw Beelaerts had haar pantser van ongenaakbare statigheid afgelegd en zong tegen oom Everard de lof van haar zoon. Zó door-en-door onpartijdig-wetenschappelijk! Want ze moest zich al heel erg vergissen als Ben ooit zelf een gestudeerd meisje tot vrouw nemen zou. Maar stond er niet geschreven: Hoor en wederhoor? Ben zei ’t haar zo vaak: alle wetenschap lag in de Schrift besloten, dat werd dan ook alleen door onkunde en ongelooft ontkend!

De asperges kwamen hun traditionele taak vervullen, juist nu ’t gesprek in een leeg heen-en-weer praten verliep: ze brachten de kout op asperges-eten; Beelaerts, blij met wat luchtiger conversatie, haalde nog eens de anekdote van de sjah van Perzië op, die aan een hofdiner de uitgezogen einden achter zijn stoel op de vloer wierp, zodat zijn ganse gevolg zich genoopt zag, ’t illuster voorbeeld te volgen, en oom Everard had juist van een nieuwe methode gelezen – kenden de vrienden die niet? – ze was anders

héél eenvoudig: de schotel voor je nemen, alle koppen afsnijden en dan je vrouw de schotel toeschuiven.

De onschuldige aardigheid kreeg voor Marianne uit zijn mond een wrange en boosaardige bijsmaak; de jongelui lachten, Reina Nederbragt griezelde van al die in één slag 'onthoofde' asperges.

'Je hebt wel heel veel aan hem, nietwaar?' vroeg Lex opnieuw.

Ze wilde niet weer vragen 'aan wie?' en antwoordde met een peinzende hoofdknik. En ze vertelde van hun kennismaking en hun correspondentie en hoe de oude man haar hielp tegelijkertijd altijd zichzelf te vertrouwen en altijd aan zichzelf te twijfelen.

'Dat klinkt als een paradox,' lachte Lex.

'Volstrekt niet...' maakte ze zich warm.

Maar Reina's stem leidde haar af en ze zweeg, nu ze al de anderen zag luisteren, Beelaerts zelfs met zijn zakboekje en potloodje in de hand, gereed iets te noteren. Marianne vroeg zich ook nu weer af wat toch die bevestigingen van litteraire belangstelling beduiden mochten. Zocht hij belezenheid als tegenwicht te stellen tegenover oom Everards intellectuele superioriteit?

'De juiste titel? Die weet ik eigenlijk niet, maar ik zal het haar vragen en het boek zult u stellig met plezier lezen. De naam van de schrijfster herinner ik me wel: Marie Vaerting. Eigenlijk dr. Marie Vaerting. 'k Heb tenminste kort geleden ergens een proefschrift met die naam zien liggen en 't zou al toevallig moeten uitkomen als dat nu weer een ander was, temeer waar de heldin in 't boek óók een gestudeerde vrouw is, een doctores...'

Gu Velsing lachte even.

'Zeg ik het verkeerd, meneer Velsing? Hoe is 't dan?'

'Hè,' kwam Beelaerts nu ook, 'zeg je dat niet, "doctores"? Zeg je dat niet, Velsing?'

Maar Gu wenkte uitdrukkelijk van 'jawel, natuurlijk wel, je kunt 't best zeggen,' geforceerd-lachend, omdat hij, de hoffelijke, oorzaak was dat van Reina's gezicht de glimlach wegstierf in geraaktheid om de interruptie -, ze was de draad van haar verhaal ook kwijt, doch Lex hielp haar op gang.

‘En wat was er dan met die collega van mij, juffrouw Nederbragt?’

‘Wat er met haar was? O, niets eigenlijk, dokter Huyssen,’ het klonk nog stroef, dan brak ineens het warme behagen in haar eigen stem en in wat ze te zeggen had, weer door...

‘O ja, zo was het! Ze heeft dit idee: de mannen idealiseren de vrouw, voor hun eigen plezier, of liever voor hun eigen gemak –, ze zetten haar op een voetstuk als een afgodsbeeld, een idool, volmaakt, zonder fouten, zonder zwakheden... omdat zij, de mannen, iets willen hebben om te adoreren... de mannen willen geen gebreken aan hun vrouwen zien... en dat noemt zij nu allemaal egoïsme.’ Gauwer klaar dan ze dacht, vooral nu Gu’s interruptie aan ’t verhaal zwaarder reliëf dan bedoeld was had gegeven, zweeg ze verlegen-haperend stil, en keek aarzelend om bijval of desnoods tegenspraak rond.

‘Egoïsme...?’ vroeg oom Everard met langzame nadruk, als had hij niet goed gehoord... ‘Noemt ze dat egoïsme? Als een man zijn vrouw idealiseert? Haar hoog stelt? Haar op een voetstuk plaatst? Dat is een vreemde logica. Dat gaat mij boven mijn petje. Jou, Beelaerts?’

Beelaerts stemde in, met een quasi-wanhopig handgebaar en een lachend schouderophalen. Lex en Marianne keken elkaar ingehouden-lachend aan, om de onzegbaar-hautaine blik waarmee mevrouw Beelaerts even langs oom Everard heen naar Reina gekeken had.

‘Ja, maar, u moet het vooral goed begrijpen!’ begon Reina weer, blozend, van haar stuk gebracht, nu niemand haar te hulp kwam.

‘Ik zal er mijn best voor doen,’ speelde oom Everard de nederige, met een knipoog naar Evert, ‘maar wilt u dan héél duidelijk zijn? Het is mij gauw te geleerd.’

‘Ze bedoelt dit,’ en Reina’s ogen zochten, in de kring van vaagspottende gezichten, steun bij Marianne en Lex, ‘ze bedoelt een bepaald soort zwakheden... meer op het gebied van de liefde... van de hartstocht...’

‘Ooo...’ kwam oom Everard, en trok spottend-bedenkelijk de mond te zamen.

Reina sloeg de ogen neer en Marianne, met weer dát gevoel dat zij de oudste was van de twee, zou haar wel graag te hulp zijn gekomen, maar ze kende het boek niet en de schrijfster niet. Mevrouw Beelaerts scheen gaandeweg van binnen uit van verontwaardiging op te zwellen: wat was die Reina Nederbragt toch voor een schepsel –, en dat mens, die schrijfster waar ze van sprak! Een vrouw, die het recht – het recht nogal! – begeerde op zwakheden in de liefde... in de hartst... Het woord alleen, aan tafel met jongelui, uit de mond van een ongetrouwde vrouw! Tante Clara keek een beetje angstig, maar niet om het gesprek –; er haperde blijkbaar iets in de keuken, met de bediening – Marianne meende zoëven ook al de telefoon en de doffe mopperstem van Geertrui te hebben gehoord. En de asperge-borden hadden toch al weggenomen moeten zijn!

‘Zijn dat de soort dingen, waarover uw vriendin, mevrouw Steffens, bij voorkeur spreekt in het publiek?’

‘O, volstrekt niet, meneer Van Doude! Ze vertelde dit maar terloops. En ’t was ook eigenlijk helemaal niet wat *ik* zeggen wilde. Nu ineens kom ik er op. Ze vertelde van een scène in een roeiboot met twee mannen...’

‘Dus toch een beetje...’ meende Beelaerts nu ook eens te moeten plagen.

‘Neen, neen... plaagt u toch niet allemaal zo! Die roeiboot is ook maar een bijkomstigheid. Ze hebben het daar met hun drieën, de twee vrienden en zij, over een wetenschappelijk onderwerp... Met de ene vriend is ze half verloofd. Ze weet dat hij haar heel aardig vindt en ze weet ook dat hij niet van blauwkousen houdt en dat hij juist in haar zo waardeert, dat ze zich goed kleedt en helemaal zo vrouwelijk is... Over die kwestie zijn ze het dan niet eens en dan voelt ze duidelijk, ja, hoe is het nu precies?... dat hij verlangt, dat ze toegeven zal...’ haar stem klonk rapper, de woorden kwamen vlotter, nu ze zag dat ze eindelijk belangstelling had gaande gemaakt en dat vooral Lex en Marianne in spanning naar haar zaten te luisteren ‘... hij zou willen dat ze toegaf, als vrouw, om hem, bijna haar verloofde, tegenover die andere vriend niet te beschamen, maar dan ook omdat hij verlangt dat ze voelen zal, dat hij meer van haar zal houden, als

ze hem hierin toegeeft. Want hij vindt dat het verlangen ten eerste om haar verloofde niet te beschamen en ten tweede om zijn liefde te winnen, zwaarder bij een vrouw moet wegen dan wie gelijk heeft in een wetenschappelijke kwestie...' Ze hield weer op en zocht naar iets dat haar ontschoten scheen.

'En hoe loopt het dan af?' haastte zich Lex haar op weg te helpen.

'Dat... dat weet ik nu juist niet.'

Oom Everard lachte met doffe, diepe keelstoten. 'Die is goed!'

'Nee... ik weet het niet...' herhaalde Reina... 'ik geloof...'

'Wat zou u dan zelf in zo'n geval gedaan hebben, juffrouw Nederbragt?' redde haar ineens Gu Velsing, op zijn allerhoffelijkste toon en met zijn allerinnemendste lach; hij voelde wel dat hij nog iets goed te maken had.

'Ik...?' Ze was tegelijk bedremmeld en gestreeld, haar griefje van zoëven alweer vergeten. 'Ik?' – dan ineens verhelderde haar gezicht om de aardige inval die ze kreeg. 'Laten we dat eens in rondvraag brengen! We zijn hier met ons vieren vrouwen! De gastvrouw eerst!'

Tante Clara, blij dat de interessante conversatie de aandacht der gasten van de haper in de bediening afleidde, die zijzelf trouwens ook de laatste ogenblikken in het luisteren naar Reina al haast weer vergeten had, dacht even na, knipperde de ogen achter haar bril en zei dan:

'Als ik het eerlijk zeggen moet... maar ik zou mij de hele zaak anders willen voorstellen. Niet alleen de vrouw tegenover de man, maar ook de man tegenover de vrouw... als je elkaar nu gelukkig maken kunt... of al is het alleen maar tevreden stellen, of elkaar een benauwd ogenblik besparen... is dat eigenlijk niet altijd belangrijker dan wie er nu precies "gelijk" heeft in de een of andere kwestie?'

Marianne was getroffen, maar niet overtuigd. Reina Nederbragt klapte in de handen vóórdát iemand nog iets had kunnen zeggen. 'Bravo, bravo! 'k Sluit me geheel bij de gastvrouw aan!'

'Maar u praat voor uw beurt!' Beelaerts zei het stroever dan hij gewoon was: zijn vrouw werd gepasseerd!

‘Pardon... pardon...’ zei ze vrolijk, ‘ik weet het wel, het was aan u, mevrouw Beelaerts.’

‘Aan mij?’ Mevrouw Beelaerts vroeg het precies als was ze pas binnengekomen en had van al wat was voorafgegaan, geen woord gehoord. ‘Aan mij? Mijn lieve juffrouw Nederbragt... ik kan mij met de beste wil niet verplaatsen in de gemoedstoestand van een vrouw, die zo knap en zo modern is dat ze met mannen kan debatteren over wetenschappelijke kwesties. U zult me misschien wel héél laag bij de gronds vinden –, maar ik ben nu eenmaal niets dan een onwetende, ouderwetse vrouw...’

De koele woorden, de kille toon brachten als een neerslag van verlegenheid over de opgewekte stemming te weeg –, maar Reina, na even uit het veld geslagen zwijgen zich spoedig herstellend, richtte nu het woord tot Marianne.

‘Dan jij, Marian? Je zat zó te luisteren, jij hebt er zeker wel een opinie over.’

Marianne zag Lex’ ogen in angstige afwachting op zich gericht en plotseling had ze de gewaarwording van tegenover hem in hetzelfde geval te verkeren als die vrouw in het boek –, zó plotseling, zo bijna-benauwend overviel haar die sensatie, dat haar mond droog werd en ze niet dadelijk antwoorden kon. Wat moest dat laten-wachten onnozel of aanstellerig lijken!

Dan plotseling keerden ze zich allemaal, tante Clara het eerst, naar de deur, waarachter een woordenwisseling scheen plaats te hebben: ‘Zeg jij het dan’ – ‘welnee, meid, zeg het zelf, ’t is toch niet jouw schuld...?’ de deur ging meteen al open en tante Clara scheen het meisje de jobstijding van ’t gezicht te lezen.

‘Is er iets met het ijs?’

‘Ja mevrouw, de knecht van Sprinkhuizen heeft er een ongeluk mee gehad op de fiets. Ze hebben daarnet getelefoneerd.’

‘Heeft de jongen zich erg bezeerd?’

‘Wel nee, mevrouw!’ lachte Nel, als was dat een ondenkbaarheid, ‘helemaal niet. De emmer of de bak of wat het was is van zijn hoofd af op straat gevallen, en alles lag eruit.’

‘Dan maar geen ijs!’ troostte Beelaerts joviaal.

‘Er zijn nog aardbeien, mevrouw, die dan nu maar brengen?’

‘Wat die jongens ook soms op het hoofd dragen,’ vertelde Ab

Bordewijk, terwijl tante Clara het over haar stoel gebogen meisje fluisterend opdroeg de voor de koffie bestemde room dadelijk maar met de aardbeien binnen te brengen, 'voor een paar maanden heb ik eens zo'n jongen gezien, die had toch, laat ik eens even kijken, eerst zo'n groot kartonnen blad met oesters en daarboven op – er lag natuurlijk nog een blad overheen – een flinke taartdoos en daar weer op een nikkelen emmer met ijs of zo iets. Hij moest door een ander op de fiets geholpen worden, maar toen hij eenmaal zat, reed hij er heel gemoedelijk fluitend mee weg, door een drukke straat en over een druk plein met drie, vier elkaar kruisende tramlijnen...'

'Het wonderlijkste vind ik maar, dat ze zich nooit bezeren,' zei tante.

'Dat moet u toch niet zeggen. Ik ben eens geroepen bij een jongen, die ook zo'n stellage wegbrengen moest, ook alles op zijn hoofd, maar die had nog de aardigheid gehad om los te rijden en die was heel lelijk terechtgekomen op zijn heup,' vertelde Lex.

Mevrouw Beelaerts vond het in zo'n geval beslist eigen schuld en een heel goede les, en ze spraken onder de aardbeien en de koffie verder over onvoorzichtig rijden, onbesuisd lopen, roekeloos motorfietsen en zeilen als je niet zwemmen kunt –, de rondvraag scheen van de baan. Maar Marianne wist dat Lex, hoe onbevangen hij aan de kout scheen deel te nemen, de uitdrukking van haar gezicht had gezien en het ogenblik even gewichtig gevonden als zij. Ze voelde geen twijfel: in de loop van de avond zou Lex haar onder vier ogen de netelige vraag komen voorleggen. Ze kon het niet ontlopen en wilde ze het eigenlijk wel ontlopen?

De zon was al bijna onder, over het loom-vlietende water van de trage rivier achter de tuin vervloede het rode goud met het glanzend zwart in de binnenkant der golfjes tot een wonderlijk, beweeglijk, altijd door zich wijzigend patroon en vlak bij de schoeiing stond Marianne tegen het schuitenhuis geleund, half-geboeid door het wemelend spel, half-verloren in gepeins, terwijl achter haar hoog boven het in vredigheid van avondstond verstilde praten het vlijmend-zoete vogelfluiten klonk. Vlak bij

knarste ineens het kiezel en ze wist, zonder zich om te keren, dat Lex naar haar toe kwam.

‘Wou je gaan roeien?’

Ze hief het gezicht naar hem op, flauwtjes lachend.

‘Wou je mee? Om mij te vragen of ik...?’

‘Ik kan het je ook hier wel vragen...’

Ze staaarde over het water weg.

‘Wat je tante zei...’

‘Tante is altijd zacht en haar gevoel is altijd zuiver...’

‘Ja, juist, nietwaar?’

Het klonk gretig, als haakte hij naar een bevredigend antwoord, als was hij bijna bereid met de schijn daarvan genoeg te nemen.

‘Het heeft mij toch niet overtuigd...’

‘Stond je er nu juist over te denken?’

Ze knikte. ‘Voortdurend.’

‘Mooi is het water...’ Ze hoorde aan zijn stem dat de bekoring ook hem in bezit genomen had, maar ze was nu te zeer van het andere vervuld om er weerklank op te geven.

‘Luister eens, Lex. Als ik eens, waar een vriendin bij was, jou vroeg me de geheimen van je patiënten te vertellen en je voelde dat ik het “beschamend” zou vinden tegenover haar als je weigerde, en dat ik meer van je houden zou, als je toegaf, zou je dat dan doen?’

‘Dat is niet hetzelfde...’

‘Natuurlijk niet. Twee dingen zijn nooit hetzelfde. Maar zou je het doen...?’

‘Neen, dat zou ik zeker niet.’

‘Waarom niet?’

Ze hadden zich in een gelijktijdige impuls van de rivier afgewend en liepen langzaam de tuin weer in. In ’t donker van de serre voor hen uit gloeiden warm de veelkleurige lampionnen en de vinnige rode sigarenpuntjes.

‘Ten eerste al niet omdat zoiets altijd uitkomt...’ een beweging van Marianne deed hem zijn misslag voelen en haastig herstellen, maar zijn geprikkeldheid om de woorden, die hij zelf niet had gemeend en die hem in haar oog verlagen moesten, moest hij toch even op haar verhalen.

‘Het *is* niet te vergelijken. Een kwestie van gelijk of ongelijk is altijd een kwestie van eigenliefde.’

‘Dat hoeft het niet te zijn. Dat zou het voor mij, geloof ik, ook nooit kunnen zijn.’

‘De geheimen van mijn patiënten zijn dingen die mij in mijn ambt zijn toevertrouwd...’

‘Denk je dat iemands innerlijke overtuigingen hem niet ook zijn toevertrouwd... om hoog te houden... om eerlijk mee te handelen? En zijn die soms minder heilig dan de maagzweer van meneer A. en de familiekwalen van mevrouw B.?’ Ze was blij dat het donker hem belette de gloed te zien, die plotseling naar haar slapen steeg.

‘Ik heb nooit geweten, dat jij zo fanatisch waarheidlievend was.’ Het klonk schamper, maar ze voelde er de wanhoop in om de wrede, noodlottig-onverwacht-gekomen vervreemding, juist nu ze evenzeer onverwacht en wonderbaarlijk dichterbij ooit tevoren elkaar genaderd waren. Ook in haar was die wanhoop en toch wilde ze niet anders.

‘Ik ben niet zo fanatisch waarheidlievend. Ik lieg niet meer, maar ook niet minder dan anderen –, ik lieg soms “om bestwil” en soms voor mijn eigen gemak. Want die kleine persoonlijke dingetjes van mijzelf –, of ik hoofdpijn had of geen zin in een les, of ik een verjaardag opzettelijk of bij ongeluk vergeet –, dat beschouw ik niet als waarheden, die mij zijn toevertrouwd, maar wel de grote innerlijke overtuigingen, de boven-persoonlijke waarheden, die zijn mij wel toevertrouwd, en daarmee mag ik niet knoeien...’

‘Tenminste, wat jij dan voor waarheden houdt!’

‘Natuurlijk. Had er ooit iemand een andere waarheid, dan wat hij voor waarheid hield?’

Hij scheen haar vraag niet te hebben gehoord, doorgaand op zijn eigen gedachte. De vrees uit het huis te worden opgemerkt en toegeroepen, had hen weer naar het schuitenhuis teruggedreven –, daar stonden ze nu en staarden over het verdonkerend water, waaruit damp opstijgen kwam, die zich mengde met de vochte graslucht van de overzijde.

‘Maar als het dan geen eigenliefde is, en als het dan geen waarheidsliefde is, hoe wil je het dan noemen?’

‘Noem het dan... werkelijkheidsliefde.’ Ze voelde een schok van blijde verbazing om het plotseling gevonden, het verhelderende woord... om haar eigen luciditeit...

‘Kun je het dan op die manier, in die vorm begrijpen?’

‘Nee,’ zei hij, plotseling stroef, verdrietig, als gekrenkt, ‘het lijkt mij allemaal zo onnatuurlijk... zo opgeschroefd. Anders ben je altijd zo eenvoudig en dat vind ik juist het aardige, het aantrekkelijke in je, en nu ineens...’

‘Voor mij is dit de eenvoudigste zaak van de wereld en het eenvoudigste en meest vanzelfsprekende van alles wat ik in mij heb,’ zei ze kalm, maar een kramp trok ineens door haar kaken, ze voelde haar mond vertrekken, brandende vochtigheid prikkelend naar haar ogen dringen.

‘Laten we maar naar binnen gaan, ’t wordt hier koel. Er hangt een tamelijk zware damp over ’t water.’ Ze hoorde stroef en droog zijn stem naast haar gaan.

‘Lex...’ ze stond stil en zag tot hem op, ineens onverschillig of hij al dan niet in ’t donker haar ogen vol tranen zou zien, en ze stak haar hand uit.

‘Is dat nu niet allemaal misschien jonge opgewondenheid... die liefde voor de werkelijkheid... zoals jij het noemt... Wat weet je eigenlijk...? Heb je misschien pas ergens zo iets gelezen?’ Hij sprak ineens vast en heftig, greep haar handen, zijn blik drong door ’t duister heen smekend haar ogen binnen.

Even dreigde een stormvlaag van toornige bedroefdheid in haar op te steken –, maar een bleke verwondering als een smartelijk voor gevoel overwon –, stond ze dan werkelijk zó alleen, was dan zó afwijkend die ‘werkelijkheidsliefde’, dat zelfs Lex haar niets beters wist te vragen dan of ze misschien iemand npraatte uit een boek?

Ze liet zijn hand los en gaf geen antwoord – en geen van beiden wist uit het krampend dooreenwoelen van gedachte en gevoel één enkel woord te voorschijn te brengen, één enkele zin te vormen, schoon op beiden het onharmonisch zwijgen drukte schier ondraaglijk, en beider stap versnelde zich gelijktijdig, in een gelijktijdige impuls om aan de kwelling van het langer samen-zijn te ontsnappen.

Binnen was het licht al aan. Reina Nederbragt, nog even alleen gebleven in de achter gesloten deuren schemerige serre, waar ze iets scheen te hebben zoek gemaakt, zag ze samen uit de tuin, de trapjes op naar binnen komen, en langs haar heen gaan zonder haar te zien. En ze keek, menend te begrijpen wat hun bleekheid en blijkbare ontroering beduidde, vol bewonderende belangstelling naar de slanke, knappe Lex, vol goedaardige, maar ook even-smartelijke benijding naar Marianne.

Tweede hoofdstuk *Het huwelijk*

In een warme schrik keek Marianne van haar schrijftafeltje op en een huiver trok haar door keel en borst, nu ze Harry zijn palet hoorde neerleggen, met een wrevele zucht een kruk uit de weg duwen en zich nog eens zuchtend neerwerpend op de divan onder het hoge raam. Het gevreesde was alweer geschied; de opgaande boog van de dag plotseling ineengebroken, de toch al reeds van bang beluisteren vertroebelde rust in het grote atelier vol koelte en groene schijnselen als vergruizeld onder de zwaarte van Harry's ontstemming, nu zijn monterc voornemens weer waren afgestuit op onoverwinbare apathie. En o, nu zou, al zei hij niets – want hij wilde werkelijk nooit storen, als hij haar hoofd gebogen over alles-absorberende bezigheid zag – nu zou toch zijn onuitgesproken verlangen naar opwekking, zijn verzwegen smachten naar afleiding haar over de afstand die hen scheidde heen verontrusten als een hinderlijk geluid, als het alvervullend, alom tegenwoordig gebrom van een grote vleier; als het tergend-gerekt klappen van een hek, het zou haar de pen uit de hand slaan, en de beelden van haar gedachten, scherp-begrenzende woorden, nauwkeurig-afpalende zinnen, zou het als schichtige vogels terugdrijven tot de schemerige diepten in haar, van waaruit ze rust alleen en overgave zonder voorbehoud kon doen uittreden en verschijnen. En nog – was er in Harry niets dan ongeduur geweest, hij zou het wel bedwongen of zij het wel verdragen hebben, maar er zat dieper iets geworteld bij hem en bij haar. Zijn primitief mannelijk instinct, waartegen redelijkheid vergeefs werd in het veld geroepen, verdroeg eigenlijk de aanblik van haar rappe werkkraft niet, wanneer in hem alles stillag gelijk een afgelegen poel op een windloze dag onder een beslagen hemel: afgunst scherpte dan somwijlen de verveling tot wrevel aan, tot een boosaardige lust, stoelen om te stoten, geluiden te maken, die haar hinderen moesten en tegen

de zelfverachting over wat hij in zich zelf laaghartig vond weerde hij zich dan door zichzelf voor te houden, dat hij als man toch recht had op zijn vrouw, op haar gezelschap, haar opwekking, haar troost.

Marianne voelde dit alles zich in hem afspelen, als werd het in woorden haar verteld en 't vreemdste was, dat haar diepst gevoel hem niet weerstreven kon, dat ze eigenlijk vond: ja, hij had recht op zijn vrouw; dat háár primitieve instincten de zijne rechtvaardigden, heimelijk zich in de zijne verheugden!

En tegelijk... als opdringende drommen onstuimige geesten, hunkerend naar het licht, smachtend naar een gestalte, kwamen de gedachten uit haar losse lopen, rolden als glanzende parelen en nu ze, door een gestadig-zwellende klamme onrust gedreven de pen neerlei, nu was het als hield ze aan een draad de laatste zich-vormende volzin vast, tegen beter weten hopen dat de stoornis kort zou zijn.

'Gaaf 't niet Harry, vandaag?'

'Wanneer wel, de laatste dagen? Maar laat ik jou niet storen, werk jij maar rustig door.'

Ze lachte even en haar blik ging omhoog naar het wemelend groen, de 'levende verdure' der hoge esdoorns vlak tegen het grote raam. Een suffe wind deed loof en twijgen slaapverwekkend deinen en schommelen; vogels murmelden slapjes, als van warmte verdoofd. Iets sterks van werk wil in haar borst vloei de als door haar plotseling verslapte vingers, haar verloomde benen weg, aan 't einde van de dunne verbeeldingsdraad zeeg de volzin-in-vorming gelijk ijle wolk tot damp uiteen.

'Is er misschien wat voor mij te lezen?'

'De portefeuille en dat Engelse boekje met Wild-Westverhaaltjes.'

'Heb jij ze al gelezen? Is er wat aan?'

'Ze zijn gezellig en grappig soms.'

'Waar ligt die boel?'

Terwijl hij het vroeg, keek hij onwillekeurig half-verlangend in de richting van de tafel, waar boeken en tijdschriften gewoonlijk bij elkaar lagen —, maar hij dacht er blijkbaar niet aan, overeind te komen en ze zelf te halen, hij stak een sigaret aan, staarde op in 't groen en zuchtte weer.

Marianne keek even naar het bleke van zijn haar, uiteengespreid door de druk van het reseda-kleurig fluwelen kussen, dat steunend zijn hoofd omvatte, dan ging ze naar de tafel en haalde hem de portefeuille en het boek, met dat gevoel, dat haar zelf altijd weer bevreesdde, alsof het haar plicht was hem te bedienen en zijn recht daar te liggen.

‘Hier, een flinke, volle, met veel interessante illustraties...’

‘Dank je wel, kindje.’

Hij nam haar hand en drukte er zijn lippen op, zijn wang even tegen, juist zoals kleine Jaap soms deed, juist alsof ze zijn moeder was; dan ging ze gauw weer naar haar tafeltje in de kleine ‘werkhoek’ – waar niets dan die tafel stond en een laag kastje, voormalig kinderspeelgoedkastje –, haar door Harry in zijn groot atelier afgestaan, sinds de huiskamer met Fransje en Jaap, tenslotte al te rumoerig was geoordeeld. In een vurig verlangen, een diep aandachtig smachten om verder te kunnen werken, las ze het reeds-geschrevene over, met al haar zenuwkracht duwde ze het storende van zich af, greep op de tast haar pen... zou nu toch waarlijk door de sterkte van die vurige wil, de werkmacht weer tot haar komen?

‘Benijdenswaardig... zo makkelijk als jij werken kunt...’

Ze zei nu niets en keek niet op, maar die woorden verwoestten en verstoorden meer in haar dan de stoornis van zoëven.

Zó precies had Eddy Swilders, de jeugdige dichter, het twee avonden tevoren gezegd, nadat hij zelf, in gespeelde zelfverachting voor wat hij zijn slapheid noemde, maar dat niets was dan zelfadoratie om wat hij in werkelijkheid voor zijn delicate overgevoeligheid hield, had willen vertellen wat hij al niet nodig had om te kunnen werken en hoe het geringste voldoende was om hem hopeloos en onherroepelijk te ontstemmen. ‘Zo gemakkelijk als jij toch werken kunt... in ’t zelfde atelier als je man, tussen dingen en doeken waarvan je de vorm en de kleur misschien niet sympathiek is, terwijl je elk ogenblik gestoord kunt worden door je kinderen, door de meid, door bezoek.’ Het had voor bewondering moeten doorgaan, maar ze had er de triomfante geringschatting in gevoeld van de man, de ‘fijnbesnaarde’ dichter, die zich zonder voorbehoud superieur waant boven een ro-

manschrijvende dame, die, nu ja, ook wel eens een essaytje geplaatst krijgt, hier of daar! En te weten, dat het de werkdrijf, de zuivere witgloeiende werkdrijf was die, en dan nog ten koste van hoeveel zenuwkracht, alle stoornis te boven komen moest, de machtige creatie-drang van een geest, om zelfbehoud zich werend tegen, zich wanhopend overeind houdend aan alles wat haar het lot met en in het vrouw-zijn had toebedeeld en waarin, zonder die aanhoudende worsteling, het beste van haar nooit tot ontkieming, tot opbloei zou kunnen komen.

Maar Harry's woorden was elke bijmaak van hoogmoed vreemd, de argeloze lieverd: hij en bijgedachten!

Zacht en behoedzaam sloeg hij de krakende bladen van de illustraties om, het enig vast gerucht in de onbestemde ruising van geluid: als een ruigte over de stilte –, en nu... daar zwol het weer aan, daar dook ze weer neer als onder een golvend vlak in het diepe onderzeese, waar blauwe en gouden schijnselen speelden, daar schouwde ze weer in haar eigen wezen hem, soms zo onverbiddelijk gesloten, zo als onbereikbaar ver weg; waar begrip te zamen smolt met woord, geest gestalte aannam, vloeiende vermoedens stolden tot een klaar en vast besef... en in haastige, ruwe letters, in de halfvoltooide woorden van een zelfbedachte stenografie stortte ze uit die volheid de kostbare vondsten op het papier.

‘Marian... kind... er is geklopt... al tweemaal.’

De pen viel uit haar hand. Ze zag hoe hij over zijn tijdschrift heen naar de deur keek, zó smachtend naar een afleiding, zo blijkbaar hopen op bezoek dat ze wel moest met hem mee hopen, nu toch ook in haar de ergste onrust door de heftigste uitstorting van daareven voor 't moment scheen gestild. Maar op haar ‘binnen’ kwam alleen de meid en met het gebaar van een teleurgesteld kind, duwde Harry het hoofd weer dieper terug in het fluwelen kussen, meteen het als onwillig afkerend naar het raam, zodat Marianne een ogenblik moest kijken naar het in de klaar-groene schijnselen nog bleker profiel, het ijle, lichtgouden haar.

‘Wat is er, Rick?’

‘De groenman had geen komkommers –, mevrouw –, en bij

Blom waren de garnalen bedorven... en wat had u ook weer gezegd voor de slager... en o ja, daar kwam ik eigenlijk voor... een telegram.'

Het woord 'telegram' haalde Harry ineens van de divan over-eind en naar haar toe; over haar schouder keek hij het in.

'Evert en Loek... op de koffie... Waar is dat nu weer voor?'

'O, ik wist dat ze hier vanmiddag zouden komen theedrinken – ze zijn hier voor haar trouwjapon en voor boodschappen... zeker vroeger van huis gegaan dan ze plan hadden.'

Hij wilde langzaam, in zijn nieuwe teleurstelling, naar de divan terug gaan –, maar halfweg lokte hem de aanblik van zijn pas-opgezet doek naar de grote ezel; wijdbeens plantte hij zich ervoor en bleef, lippen als tot fluiten gespitst, de ogen genepen, de handen in de zakken, ernaar kijken. De ongedurigheid hing als een sfeer voelbaar om hem heen.

'Hoe moet het nu met de koffie en met het eten, mevrouw?'

'Kun je mij dat nu niet eens vragen, Rick?' kwam Harry weer uit een half-luimige inval, die meteen een afleiding en een afwij-seling was, 'waarom moet mevrouw altijd met alles worden lastig gevallen? Mevrouw heeft het veel drukker dan ik.'

Riek keek even van het kleine tafeltje met de blauwe school-schriften naar het grote doek, de Keulse pot met kwasten, het vervaarlijk palet – dan lachte ze met een knipoog van instem-ming tot Marianne.

'Och meneer... wou u nu het eten bestellen... en dan zeker ook Jaap aankleden en Fransjes haar doen, en met ze spelen... en...'

Hij lachte ook.

'Nee, maar Rick, 't is toch heus geen grapje.'

'Dat zie ik,' schertste snedig de meid terug. 'U moet er zelf nogal niet om lachen! 'k Zie u al werk uitleggen voor de naaister en de was natellen en rekeningetjes nazien...' Ze schaterde nu luidop en van oordeel dat mevrouw de kostelijke grap niet naar waarde savoueerde:

'Hoort u mevrouw? Meneer wil in 't vervolg het huishouden doen!'

Maar Marianne zei alleen, als had ze niets gehoord:

‘We moeten maar iets anders verzinnen voor de koffie, Riek. Maar wat?’

Ook de meid liet nu, tegenover dat probleem gesteld, de scherts met Harry varen.

‘U hebt..., laat eens zien... de dokter en de oude mevrouw, en dan meneer Evert met zijn aanstaande. Dan zal er wel wat warmes moeten zijn.’

‘Hè ja, Marian. Een lekker dejeuneetje. Misschien heb ik dat juist eens nodig! En dan sterke koffie! Moet je ze zelf zetten. Niet dat ’k geen vertrouwen heb in jouw brouwsels, hoor Riek...’ Ineens scheen hem iets in te vallen. ‘Maar kan dat nu wel allemaal, kind, met je werk?’

‘En dan is er een boodschap geweest van mevrouw Gouwe, dat Fransje met Hettie in de speeltuin gaat koffiedrinken... En mevrouw, ik mis van de maand weer een theedoek uit de grote was...’

‘Hè Marian, laat Fransje thuiskomen. Vader en moeder hebben haar in zó lang niet gezien.’

‘Kun jij het even gaan zeggen bij mevrouw Gouwe, Riek –, dan zorg ik wel voor ’t schoteltje. Er is nog koud kalfsvlees van gister, nietwaar? Zet je dan alles klaar in de keuken, ook de vleesmachine, voor je weggaat?’

De meid verdween, blij met het uitgangetje –, staande over haar tafeltje gebogen, keek Marianne nog even de laatste bladzijde door, en voor ze ’t wist, had ze weer een potlood in de hand –, een schier onweerstaanbare verlokking scheen van het onooglijk-bekrabbelde blad tot haar op te stijgen, haar neer te halen naar haar stoel, ze veranderde haastig een woord, krabde een leesteken door en sloeg het cahier dan dicht. Het suisde in haar hoofd van de inspanning en ze hoorde haar eigen stem als uit de verte, nu ze zei:

‘Dan ga ik maar, jongen.’

Van de divan af keek hij naar haar met een uitdrukking van hulpeloos medelijden in de pure, blauwe ogen.

‘Moet je nu weer ophouden met werken?’

En hij vraagt zelf een lekker dejeuneetje en hij weet dat Riek nog bijna niet koken kan!... Het prikkelde haar een beetje, en het

amuseerde haar een beetje, het vleide en vertederde haar. Ze wist zelf niet precies waarom.

‘En kindje... niet om iets aan te merken, hoor! maar doe je nu wel altijd wat tante Clara toen zei: alles de vorige avond en ’s morgens vroeg met de meid bepraten en haar dan verbieden je te komen storen, als je werkt?’

Ze zette zich even vóór hem op de brede divan en liet haar vingers door zijn ijle, fijne haren glijden.

‘Ja zie je, vent –, ik probeer dat wel altijd, maar het lukt meestal niet. Als ik zo’n raad opvolgen kon, dan zou ik ook een goede huisvrouw zijn en als ik dat was dan was ik weer niet... wat ik nu ben, dan had ik zo’n raad meteen niet nodig, want dan was die stoornis niet zo erg. Ingewikkeld, hè?’ Zich vlug naar hem overbuigend, kustte ze lachend even het puntje van zijn neus. ‘Maar ik ben nu eenmaal geen goede huisvrouw...’ Ze stond overeind en wilde gaan, maar hij hield haar aan de hand terug.

‘Jij geen goede huisvrouw? Wie dat zegt...’ zijn gezicht betrok even en hij zweeg. Dan weer:

‘Kan ik nu niets voor je doen?’

Ze glimlachte van neen – schuddend een opkomende bitterheid weg.

Niet zoveel zeuren over de onbeschaafde smaak, de gele tanden, de rare jurken en het lelijke gezicht van juffrouw Meylink, de huishoudster van vroeger, die natuurlijk ‘als juffrouw zijnde’ aan tafel had moeten eten, dat had hij voor haar kunnen doen, zijn esthetisch gevoel een beetje onder de korenmaat zetten, ter wille van haar, dat had hij kunnen doen –, maar wat kon daarover napleiten anders uitwerken dan dat hij zich schuldig en ongelukkig voelen zou – en ze kreeg er Meylink niet door weermom! Sinds hadden ze geen goede huishoudster meer kunnen vinden en mochten na veel duur getob met noodhulpen en schoonmaaksters nog blij zijn dat ze Rika hadden.

‘Je gaat toch niet om mij alleen boven het hete vuur staan kokkerellen? Ik ben immers best tevreden met een boterhammetje. Toe, zeg gauw dat het niet is om mij alleen.’

Ze liet zich lachend die verzekering afdwingen en op haar weg naar de keuken gaf ze er zich rekenschap van dat ze ’t inderdaad niet

deed om Harry alleen. Neen, ze wilde wel werkelijk haar schoonouders en Loek en ook zelfs Evert tonen, dat een 'schrijvende jufvrouw' nog wel iets anders dan schrijven kon. En toch –, wat kon het haar nu eigenlijk schelen of de oude dokter Edema, Harry's vader, haar al dan niet voor een blauwkous hield? En evenwel –, ze wilde het niet, en sloofde zich af om alles in orde te hebben, als de oude lieden kwamen eten en ze bloosde als het kritisch spieënd oog van haar schoonmoeder een gaal zag in het tafellaken, een lepel met een doffe veeg, een al te grove stop in de knie van Jaapjes kous –, de dure wollen kousjes, voor zijn verjaardag van Oma gekregen! Ze was blij als ze kon vertellen van een mooi honorarium voor haar laatste schets, van een flink tantième uit haar roman van het vorige jaar, opdat ze zouden zien dat de uren die ze haar gezin ontnam, ook iets opbrachten voor haar gezin. Ze liet zich met een glimlach vertellen, hoe ze dit en dat voor Harry moest doen, hoe hun enige zoon thuis bij hen dit en dat was gewoon geweest – maar alleen schoonmama's magistraal regeren van haar toch reeds gewaardeerde werk, van haar toch reeds bekende naam kon soms een storm van nauwbedwongen drift in haar gaande maken. Want dat was niet de argeloze onwetendheid van papa's vermaningen en van haar eigen kritiek, maar een boosaardige opzet, een rancune tegen de vrouw, onder wier groeiende reputatie de schildersnaam van haar enige zoon tot onbelangrijkheid verkromp.

Marianne voelde het in menig venijnig prikje –, in het veelvuldig zwijgen, in de minzaam-neerbuigende lof – en dan moest er wel een héél-mooie kritiek ergens in een blad of maandschrift zijn voorafgegaan! – hoe eindeloos belangrijk mama de schilderkunst oordeelde boven de litteratuur, behalve dan wanneer die bijzonder klassiek en bijzonder verheven was. Maar deze vertelseltjes van kinderleven –, moest daar nu zoveel ophef van gemaakt?

Harry had soms meer moeite om bij zijn moeders tartende geringschatting te zwijgen dan zijzelf, maar als hij sprak van haar 'eigen leven', haar werk, waarop ze recht had – 'verstaat u mama, recht!' dan was het haar altijd alsof zelfs zijn gevoel die uitspraken van zijn redelijkheid niet geheel beamen kon.

Onderwijl ze peinsde, hadden haar handen, bij kast en aanrecht en fornuis, werktuiglijk werk verricht, maar nu moest ze toch even opletten, en aan de taak van 't ogenblik haar aandacht geven. Door het raam zag ze achter in de tuin Jaap bij de zandhoop zo intens verdiept in zijn spel, als maakte hijzelf en zijn zandhoop de hele wereld uit. Een van die heel moderne poppen leek hij met zijn rood en groen en geel van schortje, broek en buis, het witte kopje – Harry's tint en ogen; niets nagenoeg van haar – door de volle losheid van zijn ijle haartjes te groot haast lijkend op 't blote halsje rank boven de lage kraag – gelukkig dat niet zij, maar Harry zulke buitenissige kleertjes voor hun zoon-tje koos! – Ze kon hem juist in 't oog houden. Riek kwam voor- eerst niet terug, dat stond wel vast. Kookte het water al haast? Nu moest de macaroni gebroken, het vlees gemalen en wat dan nog meer? Ze stond even in moeilijk gepeins. Was er paneer- meel, stond de oven heet genoeg –, macaroni diende sputterend- gloeiend op tafel gebracht. De droog-broze pijpjes knappend tussen haar vingers, het kleurige figuurtje tegen de donkere achtergrond van begroeide, hoge muur half bewust gadeslaan- de, trachtte ze tot haar warmer denken weer in te keren, terwijl haar handen bezig bleven. Een volheid van haar lach, met even iets klams en bangs, deed haar begrijpen dat dit denken juist voor de poort van haar intiemste leven had getoefd, toen nuch- tere bedrijvigheid het was komen verstoren –, nu moest het daarheen weer terug... Harry –, de onrust van het na zoeken legde zich in een zekerheid, als werd een sleutel in een slot gesto- ken, aan hem had ze willen denken, toen ze naar Jaapje zoëven keek en dacht, 'hoe lijkt hij op zijn vader', in hem zich verdie- pen, maar zoals iemand in afleiding een smal pad voorbij kan gaan, dat voert naar geheimzinnig hart van een ruisend bos, zo had haar bezigheid een ogenblik van eigen wezen afgedreven. Nu was ze er weer en ze zag zijn gezicht, lief, blond, zacht –, niet, neen gelukkig niet 'een zwakke', maar toch ook geen over- sterke man. Ze waren zeven jaar getrouwd, hij nu drieëndertig, zijzelf dertig. En in die zeven jaren... in de korte verlovingstijd daarvoor... nimmer de grote verovering... nimmer l'ivresse du baisier... Dat was voor haar wel nooit een scherp gemis geweest,

maar vaak een zacht-smartelijk smachten, naar iets overzoets, dat stellig bestond, maar buiten haar bereik, in het eindeloos veld der grenzeloze mogelijkheden juist naast de smalle baan van dat éne haar toegemeten leven, onherroepelijk.

L'ivresse du baiser... Maar het was toch goed –, want een man met krachtige, vurige mannelijke verlangens en mannelijke vermogens –, zou die haar recht op 'eigen leven' zelfs met de mond beleden hebben –, en moest niet steeds dat tweeledig-werkende mannelijk instinct, 't welk een vrouw het ene geven kon, haar noodzakelijkerwijs het andere ontnemen, ontrukken?

Liet zich wel de tedere, vurige minnaar van haar oude dromen met de begrijpende man die zij begeerde en behoefde, in één persoon verenigen –? Harry was alleen in zover het ene als hij het andere niet, en het andere, in zover hij het ene niet was.

Ze klopte nu een ei en even vermaakte ze zich als toen ze nog een meisje was, met de hoge geluidjes van de zilveren vork tegen het porseleinen bord.

Lex Huyssen... wat had ze eigenlijk ooit van hem geweten, dat ze zo stellig voelde, hoe ze uit een leven met hem een rijke oogst aan liefde-dronkenschap zou hebben gegaard? Was het wel iets meer dan het spinsel van haar eigen ineens-geweekt verlangen, binnen-in-haar gekristalliseerd tot een verbeeldingsbeeld van hem?

Hoe kort daarna was hij getrouwd! Zonder spijt herdacht ze het. Door alle diepten van zelfbetwijfeling en zelfwantrouwen heen had toch de keus van die langvergeten avond haar nooit berouwd. Hoe wonderbaarlijk helder had ze toen zichzelf doorgrond, haar eigen weg voor zich gezien. Werkelijkheidszin... had ze wel ooit later een beter woord gevonden dan toen een ogenblik van vreemde luciditeit haar naar de lippen had gedreven?

En nog een voor-weten van die avond had zich aan de latere jaren, de latere ervaringen bekrachtigd: met die 'werkelijkheidszin', die hartstocht voor het waarachtige, stond ze tussen de mensen schier alleen.

De hartbeklemmende haat, de haast fysieke walging tegen de Leuzen, tegen het troebele, onklare, inconsequente, onwaarach-

tige, de onder schijn van bescheidenheid verborgen eigendunk, de botte zelfzucht, platte gemakzucht als 'idealisme' en 'optimisme' verkleed, met opgeblazen aanmatiging en onduldbare hoogmoed te zamen als 'zedelijkheid' en 'godsdienst' zich tegen anderen kerend, over anderen vonnis wijzend, andermans levens verwoestend, nooit schier had ze eigen haat en eigen walging tegen dit alles dat als een kanker al dieper scheen in te vreten, in die mate bij anderen waargenomen. In de eerlijken, van huis-uit oprechten, die van goede wil zijn, evenmin als in de anderen, de mannen van het 'praktisch leven', de 'kranige geleerden' van Everts slag. Want terwijl deze laatsten elke diepere werkelijkheid wel moesten instinctief begrijpen en derhalve schuwen en verfoeien als een aanslag op hun stelligheden, een gevaar voor hun 'wetenschap' –, vloden de zwakke dromers, de weke dweepers die werkelijkheid, die ze 'troosteloos' heetten, en uit hun ongegronde illusies, hun schoongeweven wanen, hun bontgekleurde ficties trachtten ze de troost te putten, die hun zwakheid niet ontberen kon. Schier niemand..., in wie die witte hartstocht brandde, voor het waarachtige, het erkende, het beleedene, hetzij dan 'goed' of 'kwaad' – dan alleen in die ene grote zedenmeester... Shaw... eenzaam en hoog uit boven het onbegrip der onnozelen, die hij belachte, de nijd der schijnheiligen, die hij ontmaskerde, de zalvende misleiding van 'optimisten' en 'idealisten' wier karakterloos opportunisme, dat naar elke voor 't ogenblik heersende wind zijn huik weet te hangen, hij meedogenloos blootlei... hij alleen... eenzaam en hoog uit ook boven het boosaardig keffen tegen de 'cynicus', het pedante klappen over de 'reclame-maker', de zotte nonsens over de 'paradoxe zegger', de gretige instemming van zure nijdassen, die handenwrijvend toezien waar woekeraars uit tempels gezeseld worden, omdat die woekeraars hun te glad af zijn geweest...

Ze dacht aan Lex en ze glimlachte peinzend voor zich uit.

Het zou wel gaandeweg overgaan, als ze maar ouder werd... en had ze 't niet ergens uit een boek gehaald...?

Die avond was ze bijna boos geworden... als was hij de enige, als was hij de uitzondering...!

'Marian kibbelt alleen om dingen die haar persoonlijk niet

aangaan, maar dan kibbelt ze ook soms heel erg...' Tante Clara had het evenmin begrepen... wie vermocht in anderen te begrijpen, wat in hemzelf geheel ontbrak? Zo moesten er ook stellig in anderen drangen en driften zijn, die zij niet begreep... en dubbel bevreemdden anderen in haar die uitbarstingen van felle heftigheid, waar ze zich immers in de dagelijkse dingen van het dagelijkse leven zo weinig gelden liet, zo gemakkelijk voor anderen wijken kon...

Maar wat niemand zag, dat waren de ogenblikken van blauwzwarte, hartbenauwende wanhoop, dat ze in een kramp de ogen sloot en binnen in zich de woorden hoorde, lang geleden ergens gelezen, 'Rather than live where such things can be, let me die...'

En tegelijk wist ze leugen en onverstand, al het troebele en valse, het onbeleden onrecht, de werkende leugen een onafwendbaar onvervreemdbaar Element, onmisbaar motief in de grote compositie -, en dit weten was geen flauwe, vlotte 'filosofische' gelatenheids-frase, maar een levend besef zich gestadig voedend uit gestadige overdenking, die zich van binnen naar buiten tot gestadige ervaring projecteert en tegelijk aan die ervaring zich gestadig bekrachtigt en vernieuwt! Doch niet steeds kan 'gevoelen' op 'beseffen' weerklank geven. Was dit wel... dan beleefde ze ook de volmaakte verklaring, als een slaking van de universele geest uit de banden van lijfelijk, persoonlijk bestaan, dat eenzijdigheid is en eenzijdigheid wil... en dat was vooral, wanneer ze aan die zeldzame samenval van 'gevoel' en 'besef' die warme doorleefde redelijkheid - zich tot 'verstandelijkheid' verhoudend als een levend lichaam tot een mummie - in haar werk trachtte uiting te geven.

En de stroming van haar gedachten dreef naar het opstel - een boek werd het misschien - over 'Litterair Positivisme', waaraan ze bezig was, waarin ze wilde trachten de oude, verroeste, versmorende slavenketenen der causaliteit te verbreken en daarna het uiteengevallene opnieuw samen te binden in de banden van een andere, hogere Eenheid... voor de schijn van de objectieve waarheid, van lang-gestorven inzicht, de levende subjectieve waarachtigheid in de plaats te stellen. En ineens voelde ze haar

wezen doorstroomd van een zoetheid, die zelfs door 'l'ivresse du baisier' niet overtroffen zou kunnen worden.

Begrijpen... al fijner en verder onderscheiden, al scherper en subtieler formuleren... al ruimer rond zich schouwen in het bovenaards glanzende licht.

Begrijpen, zuiver dat! Geen bijsmaken, geen oogmerken. Geen 'Geloof van de Nieuwe Mens' – geen 'Christosofie' –, geen verkapte ethiek –, geen meebouwen aan een Toekomst-Gemeenschap –, geen 'Blijde Mensheid', in gelukkige wereld, geen vertroosting en geen Musies, geen godzaligheid en geen mystiek. Begrijpen... niets dan dat. De verschijnselen en feiten van heden en verleden zich zien richten onder de magische macht van een Centrale Gedachte, creatie van haar eigen geest, werking van Geest in geest. Dat staag zich ordenen van het redeloze en onsamenhangende tot het redelijke en samenhangende van Chaos tot Kosmos, door de macht van het begrip, was dat niet het volmaakte, het enige scheppingswerk –, de Geest Gods –, zwevend over de wateren? Zó, zó, zó diende die Scheppingsgedachte verstaan; zo beschouwd werd nog dagelijks dat scheppingswerk voltrokken door hen die met die Geest Gods, dat scheppend, want ordenend Begrip, waren toebedeeld. Evenmin als over muzikale vervoering, viel over die vervoering te praten, evenmin als deze viel ze vreemden het te delen. 'Interpretes of Nature' hadden Bacon en vóór hem Pico de begrijpende mens genoemd –, en was dit 'interpreteren' iets anders dan ordenen, dan scheppen? En dat wellustige geluk, die diep-begraven schat, die rijkdom van haar dagen, die haar voor alles schadeloos stelde, voor 't kwaad haar aangedaan, voor 't goed haar onthouden –, had ze zó iets ooit gevoeld bij het schrijven van haar beide romans, haar vele kortere verhalen, schoon ze toen toch ook wel arbeidsvreugde had gesmaakt? Maar niet dat! Niet die levensverdubbeling, vertienvoudiging –, waaruit ook voortkwam de volkomen onverschilligheid voor succes, en het eindeloos geduld, neen, eindeloos genot, waarmee ze oude verhandelingen en lang-vergeten systemen, diep begraven romans in brieven, in verzen, in zoveel en zoveel delen, las, verslond, verteerde tot voedsel voor haar immanent Begrip, dat uit

zichzelf bestond maar toch gestadig zich voeden moest en onverzadelijk was. Waarom had ze dat toch niet eerder geweten? Waarom had haar diezelfde avond niet óók geopenbaard dat een mens, in alles toegeeflijk behalve in dat éne – voor dat éne bestemd en geboren was? Waarom had het zo lang geduurd voordat ze dorst? Sterker dan de goede oude Instede – kort na zijn dochter gestorven, nu reeds drie jaar terug – sterker dan wat van hem uitging, was toch Everts macht en die van zijn vrienden over haar geweest en haar kale onwetendheid was weggekropen bij het aanmatigend pralen van hun ‘wetenschap’ als een schamel kind voor een trotse harde vrouw in zijde en bont. Er was ook immers zoveel stumperigs en onbekookts in de uitingen van hen die Evert en zijn vrienden smalend ‘auto-didacten’ noemden en met sommigen waarvan ze, in de héél korte tijd van haar werk als onderwijzeres, ook nog even in persoonlijk en in niet heel prettig, contact was geweest.

Maar hoe volkomen had daarna op zichzelf zo weinig-betekennend letterkundig werk – niet slechter en niet beter dan anderen werk, middelmatige vrucht van een middelmatige tijd – hoe volkomen had het haar plaats in de wereld veranderd. Nu ze eraan dacht, leek het haar als had haar een goedgezind toeval, een gelukkige bij-omstandigheid langs een zijpad die heuveltop opgeleid, vanwaar ze nu spreken wilde, totdat ze luisteren zouden.

Naast de in het grauw der oude herinnering fel-kleurende avond – helle arabesken op een grondpatroon van goud-en-zwart: de rivier – naast die avond leefde er een oude dag, die ze niet herdacht als een felle kleur, maar als een machtige beroering, een keerpunt, een ogenblik van zelfbewustwording, een schok van innerlijke kristallisatie. Dat was op een samenkomst met veel andere schrijfsters en schrijvers geweest. In de aanvang had het zich voorgedaan als kilte door onwennigheid, door onbekendheid –, toen langzaam aan was ze een diepliggend, verreikend onderscheid tussen zichzelf en die anderen gaan gewaarworden, en toen ze eindelijk, in de late namiddag, zwijgend had lopen half-luisteren en half-peinzen naast twee anderen heen en weer door een lange laan, in afwachting van het gezamenlijk

middagmaal, toen had ze ineens geweten wat haar van die éne man en die éne vrouw niet alleen, maar van alle overigen als door een afgunst scheidde! Die anderen stortten alles wat ze bezaten in hun werk en vonden daarin en daarna de rust, die soms schier leegheid scheen, waaruit ze knus en gemoedelijk, maar niet heel behaaglijk als burgermannetjes en burgervrouwjes met elkaar babbelden – zij daarentegen had eigenlijk nog niets werkelijks van zich zelf gegeven, in haar was de onrust van het onrijpe en onvoldragene, al het geweld van de wasdom, een benauwd smachten als van een jonge vogel binnen de eierschaal, de wanden te doorbreken, om zichzelf meester, om eigen meester te worden, een reiken naar zichzelf, om zichzelf te vinden en zichzelf te bezitten. En terwijl ze zonder voorbehoud het letterkundig werk van de man en de vrouw die naast haar gingen, elk in eigen soort beter, want in zichzelf harmonischer, dan het hare erkende, dat onrustig van haar onrust was, gaf ze er zich in dezelfde gedachte rekenschap van, dat zij als persoonlijkheid van een grote omvang, van een rijker gehalte was.

Van die dag af had ze gevoeld, dat er iets anders moest komen, dat ze zich niet kon blijven bepalen tot een soort arbeid, waarin eigenlijk alleen een enkel element van haar geest, noch het sterkste, noch het oorspronkelijkste, en 't welk haar derhalve noch tot de volheid van scheppingsgeluk, noch tot de volheid van talentontplooiing voeren zou, waarin eigenlijk alleen het emotionele tot zijn recht kon komen. Want zelfs haar vaak geprezen natuur-beschrijvingen waren toch nimmer, ze wist het zelf het best, beschrijvingen van wat met het oog was gezien en geobserveerd, maar van wat met het gemoed was aangevoeld in de natuur, in geur en gerucht, in kleur en lijn. Het zuiver picturale ontbrak in haar zo goed als geheel, tot Harry's half-gemeende wanhoop soms, maar ook tot zijn rust. Onafgewerkte studies, weifelende proefnemingen, die hij in schuwe onrust en schroomvalligheid voor schier elkeen verborg en verstopte, liet hij onbedekt staan in het atelier waar zij werkte, wetend dat zij ze niet kritisch bekijken zou, ze niet kritisch bekijken kon.

Nooit had ze anderen hun 'veelzijdigheid', hun vaardig en scherpzinnig meepraten over alles-tegelijk, over literatuur en

toneel, schilderkunst en bouwkunst en muziek benijd, eerder was ze blij dat ze niets van dit alles wist, dat alles in haar opging tot, versmolt in dat éne, die hartstochtelijke, wellustige drang om te begrijpen, zonder neven-oogmerk of bijmaak van enige aard. Boven 'veelzijdigheid' genoot ze 'universaliteit', het in eeuwige verrukking aanschouwen van een geweldige golfslag, een machtig ritme albeheersend, tot in de eenvoudige dagelijkse menselijke verhoudingen, in het drijven van menselijke harts-tochten, de werkingen van menselijke en dierlijke instincten. En als Harry haar soms, zachtzinnig-aarzelend vroeg, vanwaar ze nu de zekerheid had dat deze dingen 'waar' waren en andere niet, omdat ze haar 'theorieën' toch ook nimmer 'bewijzen' kon, dan lei ze hem uit, hoe in 'waarheid' zo weinig als in 'schoonheid' iets te 'bewijzen' valt —, en dat iedere zuivere gedachte 'waarheid' is, zo goed als ieder zuiver kunstwerk 'schoonheid' —, en ze zei erbij dat zuivere gedachten haar zeldzamer nog dan zuivere kunstwerken schenen, en waarom, volgens haar inzicht, dit ook moest...

Naarmate die overtuiging, dat ze haar eigen weg afbuigen moest van het aanvankelijk gevolgde algemene pad, in haar groeide, naarmate zij de leegten en gapingen van haar feitelijke onwetendheid in als een koorts opgekomen en niet meer te stuiten leesdrift vulde — waarom zou ze eerder hebben gegeten, wat en zolang ze niet verteren kon; nu ze echter alle afzonderlijk weten ophief naar, verteerde in Begrip, nu was haar geest een onverzadelijke vraat geworden! — naar die mate viel gaandeweg ook het oude ontzag van haar af. Woorden als 'geleerde', 'deskundige', 'specialiteit' en vooral die geduchte naam van 'filosoof', die een hogere, apart-bewerktuigde, in vervaarlijke geleerdheid neergezeten en onontwarbaar gecompliceerde duisterheid, gepantserde mensensoort scheen aan te duiden, waarmee zich tot dusver het blote ontstaan en bestaan even weinig als de leringen had kunnen verklaren, verloren hun afschrikking, hun vermogen om haar te imponeren en schier met onmacht te slaan.

Wat Insteede had voorspeld, begon te gebeuren; in een evenwichtig samengaan van groeiend zelfvertrouwen en immer-

waakzame zelfbetwijfeling – het eerste ten opzichte van haar kracht en haar roeping; het tweede ten opzichte van de herkomst en de waarde van haar ‘meningen’ en ‘inzichten’ – projecteerde ze haar omwereld uit eigen immanente waarheid, om die waarheid dan weer daaraan te toetsen, te bekrachtigen, uit te bouwen, te verrijken, en uit die gegroeide waarheid weer datzelfde proces te voltrekken op de werkelijkheid rondom, in de ononderbroken vreugde van een ononderbroken, ritmische werkzaamheid en beweeglijkheid...

En zoals uit anderen – ook wel uit haar – een pas-ontloken hartstocht, een fleurig en vers geluk als alomvattende liefde; als zoet-glimlachende toegeeflijkheid uitstraalde naar mensen en kinderen en dieren, zo sloeg er menigmaal uit de vervoeringen van het begrijpen, een dauw van vertedering in haar neer, voor Harry, voor de kinderen... voor alles en voor iedereen...

Met beide handen op de aanrechtbank geleund, staarde ze de tuin in en de machtige liefde tot het kleine zoontje in zijn kleurig pakje, dat zich daar spelend een wereld schiep uit zandhoop en hoge muur met donker klimop, dreef haar het vocht naar de ogen, verdrong voor het ogenblik al het andere uit haar ziel. Fel kokend stuwde het water in de kleine ketel op het komfoor vlak bij met kracht de witte damp uit de tuit en tegen haar wang, waar hij neersloeg vochtig en zoel als zomerregen. Ze keek even opzij... het water kookte eigenlijk al te lang... als Riek niet gauw terugkwam, zou ze zelf maar koffie malen. Hoorde ze haar niet net binnenkomen?

‘Mevrouw, daar was ik weer... en ’t speet mevrouw Gouwe erg, maar Fransje was al uit school gehaald door de jonge juf-frouw, tante Zus zal ’k maar zeggen, met Nettie en ze zouden in de speeltuin koffie drinken.’...

Gelukkig maar, dacht Marianne, nu was tenminste van die kant strubbeling met oma vermeden. Alsof het haar schuld was, dat Fransje haar stugge afkeer openlijk toonde en niet verkoos, zoals Harry ’t noemde ‘op te zitten en pootjes te geven.’ In mama’s oog wàs ’t haar schuld, wat Harry ook hierin praten en pleiten mocht.

‘Wat bent u opgeschoten met de macaroni.’

‘Ja, ze is bijna goed –, ze kan zo in de oven, verder gaar worden. En laten we nu eens kijken wat we nog meer hebben. Aardbeien, o ja. Laat er de kroontjes nu maar niet aan, Riek. ’t Hoort misschien wel zo, maar Jaap morst er dan zo mee. En denk je vanmiddag aan de hangop voor meneer? Wat hebben we hier? Bah, Riek, bloemkool van eergister. Vergeet toch niet altijd de klieken, ’t is zonde en ’t geeft zo’n vieze lucht in de etenskast.’

De meid pruttelde even, maar meer uit gewoonte dan uit onwil. ‘k Heb warentig genoeg aan het hoofd.’

Marianne ging naar het atelier terug, in het naderen haar stap versnellend –, ze had Harry zo lang alleen gelaten. Hij lag nog in dezelfde houding op de divan, de illustratie, die hem blijkbaar niet boeien kon, wijd-gespreid over hem heen tussen de handen die open naast hem lagen –, ze ging vlug naar hem toe, hij hoorde haar stap en zijn blik danste verblijd haar tegemoet.

‘Kom je even bij mij zitten?’ Hij wilde zijn benen inhalen, maar ‘wacht even’ en ze klauterde achter hem om op de brede bank – ‘til nu even, zó, je benen omhoog’ – ze liet haar benen onder hem door naar voren glijden en met haar armen omvatte ze hem, onder zijn schouders, onder zijn knieën, zodat hij nu, grote, een beetje lusteloze, bleke jongen met gesloten ogen, maar een stil-zalig lachen om de fijne mond, als in haar schoot neergelegen was. Ze begroef in plotseling opvlammende verliefdheid haar gezicht in het zijne, zodat zich zachtheid met zachtheid, warmte met warmte en adem met adem vermengde, ze voelde het bloed warm-kloppend aan haar slapen slaan, ze snoof diep-ademend het zoete warme onder haar neus en mond, haar stem trok trillend te zamen in de plotselinge ontroering:

‘Hè, jongen, wat ruik je toch altijd heerlijk.’

‘Sigaretten en zeep... en mijn haarwa...’

‘Niet zeggen, lieveling, niet analyseren... jij bent het... jij...’ Haar armen, onder zijn knieën, onder zijn schouders, hieven hem op, knelden borst tegen borst.

‘Ik voel me nu precies je grote zoon.’ Zijn stem klonk week van teerheid, die nauwelijks voluptheid mocht heten, en hij zag niet de iets-pijnlijke glimlach om haar mond – ‘de oudste van je drie kinderen.’ Zijn fijne gevoeligheid verstond nu wel iets ver-

drietigs uit haar zwijgen, maar verstond toch nog verkeerd.

‘Je denkt... je had er aan twee wel al genoeg...?’ Zijn ogen sloeg hij ineens weer open naar haar op, ‘je had wel liever een sterkere hulp aan mij? Meer steun bij de opvoeding van de kinderen, meer bijstand in het huishouden, in alles dat jouw sterke, kalme kop nu alleen dragen en alleen verwerken moet...? Ach kind, ik verwijt dat mezelf zo vaak... maar mijn handen,’ hij spreidde even de tengere, blanke vingers uiteen en keek ernaar met een schuinbenedenwaartse blik langs zijn eigen lijf... ‘mijn handen hebben van jongsaf niets kunnen hanteren dan potlood en penseel... mijn vingers griezelen tegen de materie... ik zou ze niet nat of ruw of vet kunnen maken...’ Hij zweeg even in zichzelf verdiept; zij hield het hoofd rechtop en luisterde nauwlijks, met alle kracht weer in zichzelf terugdringend de stroom van haar zacht-voluptueuze tederheid, zo vreemd, onwetens-wreed weerstreefd – nu, over een woelig kentering-moment van pijnlijke worsteling, van schier-fysieke verhitting en teleurstelling heen, boog ze opnieuw, haar hartslag verstild, haar bloed verkalmd het gezicht tot hem over, maar haar stem was nog onvast, haar worden vaag:

‘Het redt zich wel... het redt zich allemaal wel.’

‘Als jij maar betere hulp had... je moet nu zo alles zelf regelen, zo alles zelf zeggen.’

‘Och jongen... dat is immers niet anders mogelijk...’

‘Waarom? Zou jij niet net zo’n perfecte meid als Trui van tante Clara hebben kunnen?’

‘Nee, vent, dan zou ik zelf ook net zo’n perfecte huishoudster als tante Clara moeten zijn. Perfecte meiden worden niet geboren, die worden gemaakt. En ik zie geen kans, er zo een te maken. Ik moet ze veel te veel vrij laten, ze voelen veel te veel, dat ik niet zelf met hart en ziel in het huishouden opgaan kan. Werkelijk vent, we moeten nog maar blij zijn met Rika...’

Al pratende, had ze met zachte, schijnbaar onopzettelijke bewegingen, als zat ze ongemakkelijk, de innigheid van hun samenzitten – zo weinig in harmonie met de nuchtere keer van het gesprek – teruggebracht tot een houding van kalme vertrouwelijkheid; naast elkaar zaten ze nu, voorovergebogen op de bank,

arm tegen arm, maar zich die aanraking nauwelijks bewust, hoofden en ogen neer in overleg over dagelijkse zorgen en dagelijkse beslommering.

‘Met de kinderen ook, kan ik je zo weinig steunen. Hun opvoeding...’

Ze trok de schouders op.

‘Och, opvoeding... Tasten in donker. Wat weten we van kinderen? Kinderen worden vanzelf wel groot.’ Ze zweeg. Onverwacht trok een narilling der emotie van zoëven door haar heen, hij voelde het tegen zijn arm en schoof dadelijk nader.

‘Koud, vrouwke...’

‘Welneen vent... was maar even een huiver...’ Ze stond op. ‘Evert en Loek zullen zo meteen wel komen. Ga jij nu hier op die tabouret zitten –, dan kunnen zij op de divan... en terwijl jullie praten, ruim ik even mijn tafeltje op. Ik ben er straks zó maar van weggelopen, er liggen allerlei notities open en bloot... en Evert kan zo vervelend snuffelen soms. Maar ’k moet toch eerst nog even naar de keuken,’ bedacht ze ineens, ‘Rika eraan herinneren, dat er roggebrood moet zijn voor je moeder, en zien of ze de oven niet te gloeiend worden laat.’

Toen ze even later terugkwam zag ze Evert achter haar eigen schrijftafeltje zitten – Loek was er nog niet – Harry zo ver mogelijk van hem af, op de lage tabouret, half-weg tussen divan en ezel. Zijn lange, fijne handen hingen, losjes ineens, tussen zijn in ’t lage zitten hooggetrokken knieën en de ranke, blanke polsen staken een heel eind de opgesjorde mouwen uit. Ze zaten blijkbaar in een geforceerd, plichtmatig gesprek, hun ogen elkaar eer mijdend dan zoekend, hun geesten elkaar eer afstotelijk dan sympathiek. Maar ze waren zwagers en dus sprak het vanzelf dat ze elkaar nu en dan ontmoeten en vervelen moesten. Vooral Evert stond daarop. Sinds zijn vestiging als advocaat had hij een blonde puntbaard laten groeien en een heel klein bol strikje gekocht, er was nu ook uiterlijk niets jongensachtigs en jongs meer aan hem, uiterlijk en innerlijk alles met elkaar in volkomen harmonie van bezadigdheid, geposeerdheid, voorzichtigheid –, maar nog steeds was hij héél wetenschappelijk en in zijn meningen héél gedecideerd. Hij had indertijd zijn doctoraal ‘cum lau-

de' gedaan en daarna met zijn proefschrift over een verzekerings-onderwerp wel niet weer diezelfde glorie, maar toch heel veel waardering – en juist de soort, die hij wilde, geen leken-enthousiasme, maar gefundeerde, degelijk-wetenschappelijke goedachting! – behaald.

Lang niet onaardig had hij het in het begin gevonden, dat er uit zijn zuster een schrijfster scheen te zullen groeien. Kort na haar engagement met Harry Edema had ze haar eerste novelle gepubliceerd en 't was werkelijk een succes gebleken. Maar toch had hij toen dadelijk tegen oom Everard gezegd: zie-je nu wel, dat Jobbels altijd gelijk heeft gehad, dat een vrouw alleen imiteren en assimileren en als artiest dus feitelijk alleen parasiteren kan? Marian dacht niet aan schrijven – en nauwelijks is ze met een artiest geëngageerd, of ze wil ook artiest wezen. Met dat al kon het voor haar zelf een hele vervulling zijn geweest, want goed beschouwd, en vooral: vergeleken met een meisje als Loekie was Marian toch eigenlijk heel weinig ontwikkeld, had ze heel weinig interesse, en bleek ze vaak maar heel weinig op de hoogte van wat er voorviel in de wereld, zelfs op artistiek gebied, en dat voor een artieste!

Loekie was muzikaal, mondain, artistiek, kleeedde zich uitstekend, dit laatste óók wel gedeeltelijk door hem, hoe de Beelaertsen aan zo'n dochter en Ben aan zo'n zuster kwam, waarvandaan die kleurige vogel dat grauwe nest was binnengevlogen, dat had hij nooit begrepen. Marianne tokkelde zo'n beetje op de piano, ze kleeedde zich hoogst-eenvoudig, om niet te zeggen smakeloos – nee, dat zou te positief geklonken hebben: 'kleurloos' zei Lock en zo was het ook – mensen zagen ze niet of nauwelijks. Hem zou zo'n vrouw verveeld hebben, maar Harry leek van 't zelfde slag, een dromerige, dolerige schilder. Wat huishoudelijkheid betreft was ze hem niet tegengevallen, maar enkel huishouden en niets dan huishouden, daar kon toch geen jonge vrouw van tegenwoordig zich meer mee vergenoegen, en dat vergde ook geen enkele man, nu je trouwens zoveel kant-en-klaar niet al te duur kon kopen. Waar de man dan zijn vak, zijn wetenschap of zijn zaken had, daar kwam de vrouw zeer zeker een afleiding toe –, schilderen of schrijven, desnoods zo'n beetje in de poli-

tiek, hoewel dat kostte al gauw te veel tijd en was niet bevorderlijk voor het humeur en de huiselijke rust.

In zover had hij dus het schrijven van Marianne zonder voorbehoud toegejuicht maar dan ook had hij gedacht dat het werk – en vooral: het succes, onmiskenbaar en hem zelfs kolossaal meegevallen! – haar ambitie in geronde banen zou hebben geleid. Het kind was in haar meisjesjaren zo ridicuul-ambitueus geweest en uit die ene harde en vooral: duidelijke les, dat ze toen voor dat prul-examen nog een keer was gezakt, had ze eigenlijk bitter weinig geleerd. En nu zou je toch zeggen, voor iemand zonder enige opleiding, zonder enige kennis, in een paar jaar een aardige reputatie als schrijfster, dat mocht toch voldoende heten, daar kon ze toch mee tevreden zijn – hoeveel knappe, degelijke lui waren er die met een heel leven van hard werken niet een tiende-part bereikten van wat haar in de schoot werd gegooid! – maar neen, ze had blijkbaar nog meer harde lessen nodig, de ambitie liet haar tenminste nog niet met rust, de toon van haar laatste boek-kritiekjes in het weekblad... och, och, wat had ze zich daar weer ongeblazen!

‘Jij alleen, Evert...?’

‘Zo, Marian! Ja – Loek is nog even bij haar artistieke vrienden, de Holthes aangegaan. Heb je mijn telegram op tijd gekregen?’

Marianne had staande even gewacht of hij mogelijk op zou staan –, nu hij doodkalm op haar stoel achter haar tafel bleef zitten, zette zij zich op de divan –, en Harry, gretig naar sympathie aanraking, schoof dadelijk zijn krukje bij tot vlak voor haar knieën.

‘Klaar met kokkerellen? Wat krijgen we voor lekkers?’

‘Zie je straks wel!’ Ze trok zijn hoofd naar zich toe; haar mond rustte even in het rondje aan zijn slaap, blank en blauw dooraderd als een fijne schelp, en ze zag, door haar wimpers turend, zijn haren vlak bij als zacht-glinsterende tere, gebogen halmen.

‘Heb je nog altijd tijd om te koken? Dan bedenk je zeker je kunstgewrochten voor ’t fornuis. Zo snijdt ’t mes van twee kanten.’

‘Precies geraden,’ zei ze luchtig-afstekend en stond meteen overeind, zelf niet voelend waarom, alleen een dringende be-

hoefte gevoelend, het gesprek van zichzelf af te keren.

‘Waar zit Loek eigenlijk?’

‘Bij de Holthes... Maar dat is de tweede maal, beste meid! Word je zó geleerd, dat je zo verstrooid wordt? Of komt het allemaal van die kapitale artikelen in het Weekblad?’

‘Kinderspel, bij wat er een volgende maand van haar in de *Veertiendaagsche* komt, nietwaar Jannie?’ Argeloos-trots keek hij naar haar op, maar schrok van een donkere blik en een kort gebaar en besepte ineens zijn onhandigheid. Hoe kon hij nu zo dom verklappen wat Marian zeker voor Evert liever verborgen had willen houden. Hij zocht nog tijdig af te leiden – ‘Hoe is het, komt er nog wat van dat plan om je met Hemsterhuis te associëren?’ – maar Evert was al gretig op de vorige opmerking ingegaan, voor Harry nog recht zijn vraag had voltooid.

‘Wat is dat dan wel voor geleerds?’

Ze stond als in verzonken beschouwing voor Harry’s ezel, de rug naar hem toe, maar ze hoorde aan ’t kraken van zijn tabouret, dat hij zich omkeerde en haar ogen zocht –, achter hem om ging ze naar de divan terug en weer zitten. Ze zag nu zijn kinderoogen om vergeving lachen en vergat Everts vraag om hem toe te knikken. Met een teer jongensachtig gebaartje van tevredenheid lei hij zijn hand in haar schoot, tussen haar knieën.

Evert zat intussen half-ironisch-verwonderd naar hen te kijken.

‘Wel... is het zó gewichtig, of is het zo’n diep geheim?’

Harry maakte haastig van ’t woord zich meester.

‘Ja, het is een geheim, want ze schrijft het onder pseudo, nietwaar, kind?’

‘O ja, dan... mag ik niet onbescheiden wezen.’ Hij zweeg en liet met een vaag glimlachje zijn ogen langs wanden en zoldering gaan als zochten ze vergeefs een rustpunt –, de stilte duurde even door.

‘Och...’ kwam dan Marianne ineens, wat schor van innerlijke onwil, ‘het is natuurlijk niet zo’n diep geheim... en wat dat pseudo betreft...’ ze voelde haar gezicht onder zijn spotblik van verlegenheid gloeien en bedenkend, dat hij die verwarring voor een schuld bewust vooruitlopen op zijn rechtvaardig oordeel hou-

den moest, bloosde ze nog heviger. Had ze toch maar eenvoudigweg dadelijk antwoord gegeven.

‘Ze hebben ’t mij gevraagd,’ jokte ze, en maakte met een kneep in zijn hand Harry tot zwijgend-medeplichtige, ‘ze hadden me allang een artikel van wat grotere omvang gevraagd. En nu was er kort geleden een opstel van professor Van der Haar, de theoloog, je hebt misschien wel eens wat van hem gelezen, hij is tegenwoordig zowat christen-democraat en doet nogal druk aan politiek... een opstel over Plato...’ ze hield op; Evert trok de wenkbrauwen omhoog met de uitdrukking van iemand die vermoedt dat hem in ’t volgend ogenblik iets ongehoords zal worden medegedeeld en die niet anders kan dan vooruitlopen op zijn buitensporige verbazing. Marianne had even het gevoel als kon ze niet verder spreken door een innerlijke trilling, door een suizen boven in haar hoofd, als heerste daar ineens een luchtledig -, maar ze kon toch onmogelijk blijven zwijgen, ‘het was een artikel, waarin hij betoogde dat Plato overtuigd moet zijn geweest van de mogelijkheid van zijn maatschappij-project geheel te verwezenlijken. En die hele redenering is zo door en door vals, zo tastbaar duidelijk in elkaar geknoeid pour les besoins de la cause... voor het succes van zijn partij en voor de illusies van zijn partij... en dan probeert hij dat artikel van dr. Dasberg over Plato’s zelfweerspreking, dat in de *Philosophische Bladen* heeft bestaan, te weerleggen. En nu heb ik me juist de laatste tijd nogal in die kwestie verdiept en ook heel veel, ik mag wel zeggen, niet veel anders dan Plato gelezen, behalve wat ik dan lees over waar ik zelf aan bezig ben..., en je vindt overal, in de *Meno* in de *Gorgias* – ze keek nu langs Evert heen en praatte voor zich zelf, om de uitdrukking op zijn gezicht niet te zien. Ze mocht weer eens een woord verkeerd uitspreken en wat had ze niet moeten horen, en vooral zien, toen ze onlangs Heraklitus de klemtoon op de verkeerde lettergreep had toebedeeld! Als ontstal ze de geest de grote duistere zijn rust met die hoon!

‘Zie je, zoals ik zeg, je vindt overal de duidelijkste bewijzen, dat Plato de eerste was om in te zien, wat ook wel vanzelf spreekt, vind ik, dat zijn illusie onvervulbaar was -, en dat zou ik nu eens willen zeggen ook, want zo’n man, zo’n Van der Haar

maakt eenvoudig misbruik van zijn naam om voor mensen, die hem natuurlijk niet controleren kunnen, de waarheid te vervalsen, of hij is zelf zo dom en zo verblind, door wat hij voor zijn "idealen" houdt, dat hem de eenvoudigste dingen ontgaan... en dan zou ik verder vooral willen zeggen, dat die "zelfweerspreking" van Plato, waar Dasberg het over heeft, niet iets speciaals is van Plato of van enig ander mens, maar dat zich daarin afspiegelt de universele...'

'Je zegt daar dat je de laatste tijd...' de toon waarop hij haar in de rede viel was volkomen die van een rechter, wanneer beklagdes breedsprakigheid zijn geduld heeft uitgeput... 'dat je de laatste tijd zoveel Plato hebt gelezen. Permitteer mij de vraag: Wie heeft je eigenlijk zo gauw Grieks geleerd?'

Ze antwoordde niet, keek hem alleen even aan; nijdig priemen zijn ogen achter de brillenglazen, en zijn wangen waren lichtrood geworden en schenen opgezet boven het blond van zijn baard -, dan keerde ze haar blik weer af, hief even Harry's hand tussen haar twee naar de lippen en kustte de vingers in half-verstrooide tederheid.

'Ze schrijft het onder pseudo...' zei Harry op goed geluk, alleen maar om Marianne een antwoord te besparen.

'Dat mag dan ook waarachtig wel!' Hij liet zijn lang-bedwongen schamperheid vrij, nu hij niet rechtstreeks tegen Marianne spreken behoefde, maar over haar heen als in 't algemeen. 'Als zij maar klakkeloos over zulke dingen artikelen gaat schrijven, waar natuurlijk bibliotheken vol over bestaan, die ze dan eerst zou moeten kennen en ik betwijfel of ze er een honderdste part van kent...' zijn blik scheen met minachting haar kleine schrijftafel te willen striemen, waar tussen de schriften en losse blaadjes een fröbelwerkje van Fransje en een kruideniers-weekboekje lag, '...maar trouwens, al was dat nu wel zo, je weet zelf, hoe de mensen zijn, Harry, en wat er in zo'n geval dan al gauw gezegd wordt: een schooljuffrouw, die wil meepraten over filosofie...'

'Een schooljuffrouw...?' vroeg Harry argeloos-verbaasd.

'Weet je niet meer, vent, dat ik indertijd anderhalf jaar bij het lager onderwijs heb gewerkt, een jaar als "kwekeling", en zes maanden als volontair? Zo lang is het toch niet geleden.'

‘Maar wat een kapitale nonsens! Wat doet dat er nu toe.’

‘Ik zeg alleen: de buitenwereld, de mensen zouden het zeggen,’ hield Evert vol tegen eigen beschaamdheid in – want hij voelde zijn opzet om te grieven doorzien.

‘Ik geloof als jij en je vrienden het niet zeggen, dat niemand het dan zeggen zal,’ zei Marianne rustig.

‘Wel ja! Iedereen kent haar nu toch als schrijfster.’

‘Goed! Soit! Maar als wetenschappelijk mens? Je kunt zeggen, wat je wilt, maar professor Van der Haar is in elk geval een algemeen-erkende autoriteit, een wetenschappelijk man, en daarom –’

‘Permitteer *mij* nu ook een vraag, Evert... die ik je trouwens allang had willen stellen. Wat betekent dat woord eigenlijk precies?’

‘Welk woord...’

“‘Wetenschappelijk.’” Je gebruikt het zó vaak, dus je zult het zeker wel weten.’

‘Wat... “wetenschappelijk”... beduidt?’

Hij keek met een flauw schouderophalen naar Harry als om hulp, maar de blauwe ogen stonden koel en stil van hem afgewend.

‘Wat “wetenschappelijk” is... dat is... als je methode hebt, als je hebt leren werken... Wat wetenschappelijk is... dat zou je niet hoeven vragen, als je zelf een behoorlijke opleiding had gehad...’

Zijn gezicht was nog roder geworden in zijn drift, omdat hij wel voelde dat zijn uitlegging niet buitengewoon afdoende was en zijn formule niet juist bijzonder... wetenschappelijk... liet hij zich nu zonder terughouding gaan... ‘Het is eenvoudig ongehoord, het is belachelijk, dat jij de brutaliteit hebt om met een man als Van der Haar over een wetenschappelijk onderwerp te polemiseren... over Plato godbetert... zonder een woord Grieks te verstaan... Een Franse vertaling...!’ Hij nam het boek, dat hij juist naast zijn elleboog op het schrijftafeltje ontdekte, in de hand, bladerde er even in en slingerde het met een minachtend gebaar van zich af.

‘Je moest liever niet altijd die ene bevoegdheidstroef uitspe-

len, kerel,' kwam Harry ineens, Mariannes hand beetgrijpend in een zenuwknep en zijn stem, schoon kalm, klonk droger en scherper dan zij nog ooit had gehoord, 'de lui zouden anders van *jou* wel eens kunnen denken, dat je geen één andere kaart in je hand hebt.'

'Enfin... ze is jouw vrouw,' zei Evert schouderophalend, en zich achteroverwerpend in zijn stoel, blies hij de rook van zijn sigaret omhoog naar de zoldering.

'Dat antwoord lijkt bedenkelijk veel op vrouwen-logica,' meende Marianne.

'En je zegt nu wel van "wetenschappelijk"...' praatte Harry, vlot en vlug, 'maar ik heb je onlangs nog horen zeggen dat theologie eigenlijk in het geheel geen wetenschap is.'

'Dat mag *ik* zeggen...' ontviel hem.

'Quod licet Jovi...' zei Marianne zachtzinnig.

'Ah ha! Latijn heeft ze dus in de gauwigheid geleerd. Maar luister jij nu eens even, Harry, ik wil toch liever dat je me goed begrijpt. Ik kan zoiets nu wel eens los-weg gezegd hebben – in de huiskamer weeg je je woorden niet op een goudschaal, is 't wel? – maar je snapt toch wel, dat ik 't niet in mijn hersens zou halen om dat, als jurist, openlijk te gaan beweren? *Ik* laat iedereen in zijn waarde –, zolang iedereen zich tot zijn eigen vak of zijn eigen werk bepaalt.'

'Zo ben je zelf ook 't safest, nietwaar?'

'Daar gaat het nu niet om. Dàt is vrouwen-logica. En van de rest... je begrijpt toch wel dat het mij niet aangaat, wat jij doen of laten wilt, wat je schrijven of niet schrijven wilt. Als broer heb ik gelukkig niets over je te zeggen... en je man moet maar zelf weten, in hoever hij je wil permitteren om je belachelijk te maken –, maar één ding wil ik je dan toch wel zeggen: jij kunt van Plato niets begrijpen, want Plato is alleen te begrijpen in het Grieks.'

'En wou je dat nu werkelijk in gemoede volhouden?'

'Ja, natuurlijk –, denk je dat ik niet weet wat ik zeg...'

'Ik betwijfel inderdaad of je precies weet wat je bedoelt!'

'Och kom... Verklaar je dan eens nader –, wil je?'

'Met alle genoegen. Stel eens even, dat ik een Frans boek lees.'

‘De gewone lekendwaling,’ viel hij happig in de rede, ‘je kunt een moderne taal niet met Grieks vergelijken.’

‘Dat was ik ook niet van plan. Hoe zou ik –, ik ken geen Grieks! Stel dan nu nog eens, ik lees een Frans boek. Wat is dan dat lezen? Vertalen, voor mij zelf vertalen. Of niet? Voor iemand die de taal gebrekkig kent, vertalen in Hollandse woorden –, voor iemand die met de taal vertrouwd is, direct vertalen in Hollandse gevoelens en Hollandse voorstellingen. Geloof je nu dat iemand, die Grieks leest, iets anders kan doen?’

‘En de bedoelingen van de auteur, tel je die voor niemendal?’

‘Wat weet ik daarvan, van die “bedoelingen”?’

‘Hè? Wat?’ De hooggetrokken wenkbrauwen kwamen weer van zijn uiterste verbazing getuigen.

‘Ja, wat weet ik daarvan? Wacht...’ Ze sprong vlug overeind en bukt naar het kleine boekenkastje. ‘Kijk hier... Dit boek van Anatole France *Les Opinions de M. Jérôme Coignard*, het staat heel vooraan.’

‘Ah, juist, Harry, boy, lees jij het even voor? Jij hebt zo’n mooie uitspraak! Dit, ja. Van hier tot daar, verder hoeft niet.’

Harry nam gewillig het boek van haar aan. En hij las:

‘...si la race future gardait quelque mémoire de notre nom ou de nos écrits, nous pouvons prévoir qu’elle ne goûterait notre pensée que par ce travail ingénieux de faux sens et de contresens qui seul perpétue les ouvrages de génie à travers les âges. La longue durée des chefs-d’oeuvre est assurée aux prix d’aventures intellectuelles tout à fait pitoyables dans lesquelles le coq-à-l’âne des cuistres prête la main aux calembours ingénus des âmes artistes. Je ne crains pas de dire qu’à l’heure qu’il est, nous n’entendons pas un seul vers de l’*Iliade* ou de la *Divine Comédie* dans le sens qui y était attaché primitivement. Vivre c’est se transformer, et la posthume de nos pensées écrites n’est pas affranchie de cette loi: elles ne continueront d’exister qu’à la condition de devenir de plus en plus différentes de ce qu’elles étaient en sortant de notre âme. Ce qu’on admirera de nous dans l’avenir nous deviendra tout à fait étranger...’

‘Heel interessant. Maar wat bewijst het?’

‘Zou je denken dat het voor alles een geheim in de wereld

geldt, behalve voor Plato en voor het Grieks. Geef je daar nu eens rekenschap van en bedenk dan wat je beweert, wanneer je zegt dat Plato alleen in het Grieks te lezen is. Je beweert dan niets anders en niets minder dan dat de Nederlandse taal géén woorden bevat om weer te geven wat in de eerste de beste hedendaagse ex-gymnasiast, in de gemiddelde hedendaagse leraar in de klassieke letteren aan gedachte en gevoel wordt opgewekt bij het lezen van Plato. Nu hoef ik dus geen namen te noemen – Van Deyssel, Boutens, Bolland –, om het absurde van zo'n bewering aan te tonen – het is al essentieel een ondenkbaarheid, dat de Nederlander, of wie ook, meer kan denken en voelen dan zijn taal, de taal van zijn dichters en zijn denkers in al haar verfijningen en geledingen uitdrukken kan. En dat absurde, die onzin beweer je toch, als je zegt dat Plato "niet te vertalen" is. Dan zou je dus zeggen, dat hij voor ons niet meer te begrijpen is. Dat is wel mogelijk. Maar in hoeverre het waar is... dáár zal wel nooit iemand achter kunnen komen, "klassiek gevormd" of niet.'

'Ik blijf er bij: je schakelt de bedoelingen van Plato uit. Er zijn in het Grieks woorden, woordspelingen, uitdrukkingen en termen, die in het Hollands niet bestaan.'

'O, dat zal zeker wel. Dan moet je ze omschrijven, nietwaar? Of veel verschillende woorden gebruiken, waar Plato er misschien een gebruikt. Dat kan je bij 't lezen van of bij 't vertalen uit een moderne taal, uit het Engels ook overkomen. Ik las verleden jaar een boek van John Galsworthy, daar komt een oude dame in voor, die voor alle mogelijke dingen het woord *nice* gebruikt. Het is niet *nice* om te veel gedecolleteerd te zijn, niet *nice* om tot een andere dan de *highchurch* te behoren, niet *nice* om iets te verspillen, al zijn 't maar rozeblaadjes, niet *nice* om Japanse prenten op te hangen in een closet, niet *nice* om een fabriek te beginnen als je van huis uit een patriciër bent, en nog veel meer van de meest uiteenlopende aard is niet *nice*. Als je nu zo'n boek zou willen vertalen, zou je onmogelijk dat veelzeggende Engelse woord *nice* met één even-veelzeggend Hollands woord kunnen dekken, want dat woord is er niet..., maar zo'n woord is daarom niet onvertaalbaar... en zo'n karakter is best in 't Hollands weer te geven!'

‘Je vergeet...’

‘Laat me nu even uitspreken! Er zijn inderdaad onvertaalbare woorden. Het zou zeker heel moeilijk zijn om woorden als ‘saai’ of ‘deftig’ in het Frans te vertalen. Een Fransman, die Hollandse saaiheid en Hollandse deftigheid met eigen ogen had gezien, zou dat zijn landgenoten wel kunnen beduiden. Maar wie van ons heeft in het Platonisch Griekenland met Plato in Athene verkeerdt? We bezitten niets van Plato’s geest dan onze eigen visies erop.’

‘En de visies van anderen, van kenners en commentatoren.’

‘Onze visies op hun visies! Zie Jérôme Coignard. Een andere “werkelijkheid” is daar niet en nergens!’

‘Dus volgens jou is dan iets, wat door zoveel mensen – ik noem nu iemand als Frits Uhland, die er nog betrekkelijk kort geleden over schreef – wat door zoveel mensen wordt gezegd en volgehouden, eenvoudig-weg een praatje? En hoe zou zo’n praatje dan in de wereld komen?’

Ze glimlachte even.

‘Denk eens aan Harry’s “bevoegdheidstroef”. Er moet toch iets waar zijn van wat ze zichzelf en elkaar van geslacht tot geslacht hebben verteld over het onschatbare voorrecht en de onmetelijke waarde van de klassieke, de academische vorming. Waarom praten we allemaal over Poesjkin en Tolstoj, die we allemaal vertaald lezen, zonder dat iemand ons komt vertellen enzovoort? Omdat er geen bepaalde kaste bestaat, voor wie de kennis van het Russisch een privilege is... een “bevoegdheidstroef”...’

‘Je hebt succes, kerel, met je bevoegdheidstroef!’

Harry keek even op, maar antwoordde niet.

‘Ik zal je nog iets sterkers zeggen. Heeft men ooit of ergens in de wereld iemand het recht ontzegd om zich “overtuigd christen” te noemen op grond van het feit dat hij het Evangelie alleen in vertaling heeft gelezen – in slechte vertalingen, in verminkte en vervalste vertalingen?’

‘Christen te zijn... daar komt geen begrijpen bij te pas,’ mompelde Evert na enig zwijgen en met niet zó veel aplomb als tevoren.

‘Dat zou je “ontwikkelde christenen” niet in hun gezicht moeten zeggen. Of de dichter van de “Matthäus-Passion”...! Maar laten we voet bij stuk houden! Er is nog een ander element in die fameuze vertaal-kwestie. Weet je nog, Harry, toen we hier samen een Hollandse Faustvertaling lazen en iedereen er wat op aan te merken had –, dat Terpstra toen ineens zei: een Hollandse Faust, dat is als champagne uit een theekopje, dat is als koffie uit een likeurglaasje, dat is als spuitwater uit een soepbord gelepeld... en hoe we allemaal lachten? Maar Terpstra zou waarschijnlijk niet willen beweren, dat je *onmogelijk* champagne uit een theekopje *kunt* drinken of koffie uit een likeurglas of water lepelen van een soepbord. Dat zou onzin zijn. “Grietje” zegt *ons* niet wat “Gretchen” ons zegt –, maar we gaan elkaar toch niet wijsmaken, dat er aan “Gretchen” een verborgen, mysterieuze betekenis is, die “Grietje” niet uitdrukken kan? En ik geloof graag, dat een klassiek-gevormde een vertaalde Plato net zo griezelig vindt als een dandy champagne in een theekopje zou vinden, maar je mag dunkt me, in de eerste plaats van zo’n “gevormde” verlangen dat hij zijn eng-subjectieve sensatietjes van de allergewoonste soort niet opschroeft tot “objectieve” waarheden van algemene geldigheid...’

‘Wat een welsprekendheid! De zaak schijnt je na aan ’t hart te liggen.’

‘Ja, Evert! Ik heb aan den lijve geleden onder al die humbug! En daarbij haat ik ook zonder lijfelijke ondervinding intellectueel snobisme erger dan welk ander snobisme. Laatst wou die oude Luiten, een vriend van Harry’s vader, mij even vertellen, dat de gedachten van Plato toch eigenlijk zo heel belangrijk niet zijn... maar de taal, zie je... dat was dan toch zo iets verschrikkelijk bijzonders. Je had dat gebaartje als van een literaire fijnproever moeten zien. De oude slurper kan een vers van Gezelle niet van een liedje van Scheltema, en Van Looy niet van Arthur van Schendel onderscheiden. En dan al die jongens, zoals die vrienden van jou, die zo nodig in het eenvoudigste artikeltje een “onvertaalbaar” Grieks woord moeten opprikken. Alsof niet in een volzin één zo’n woord door alle andere samen en door elk afzonderlijk in zijn betekenis zó onverbiddelijk bepaald wordt, dat je

't net zo goed opschrijven kunt! Een "onvertaalbaar" Grieks woord in een Hollandse volzin, dat is zowat hetzelfde als wanneer het *Handelsblad* voor zijn fatsoen "verz...pen" schrijft, dat is hetzelfde als de "G.d.", het "sp...ksel" en de "sn.tneus" van Nicolaas Beets. En als je opschrijft $4 + 2 + 3 + \dots = 14$, dan kan je voor je stippeltjes Patagonisch of Egyptisch schrijven, er staat toch altijd 5!... Te denken dat mensen om iets een hoge borst zetten en op anderen neerzien en dan niet eens weten wat ze bedoelen! En dat... maar wat is er Harry, waar sta je zo naar te luisteren?

'Ik geloof dat Rika roept... en dat Jaap schreeuwt... en ik meen de anderen ook al...'

'Ah, daar is Loekie...' riep Evert opspringend, als iemand, die uit een pijnlijke en onverbiddelijke greep ineens ontsnapt, en hij ging naar de deur. Een hoge, iets-scherpe, vrolijke meisjesstem kwam nader uit de gang en even later keek een gezichtje, waarbij geen andere stem gepast zou hebben, onder de brede, gegolfde rand van een witte hoed met kleurige bloemgarnering nieuwsgierig naar binnen.

'Waar zitten jullie toch... wat voer jullie toch uit...?'

'We waren vreselijk geleerd bezig...'

'Ai...' ze trok een grappig-afkerig gezicht. 'Jaap is gevallen...'

Evert had een schoudergebaar dat duidelijk zei: 'Ja, wat wil je, he?'

'Jaap gevallen? En Riek was toch in de keuken!'

Ze was al bij de deur, bonsde haar schoonmoeder haast in de armen. De oude dokter lachte flauwtjes. 'Loop een oud man niet van de sokken,' – hij leek een beetje versuft van het scherpe schreeuwen en de radde troostwoorden vlak achter hem, waar zijn vrouw uit alle macht trachtte het spartelend en brullend Jaapje op haar arm te houden, een poging, die volkomen mislukte, toen de jongen zijn moeder gewaar werd. Hij worstelde zich los, dat 't huilen smoorde onder zijn opsjorrend schort, rende schier buiten adem hikkend en snikkend naar Marianne en liet met een gier en een bons het hoofd tegen haar buik vallen. Nu pas zag ze bloedvlekken op het groene broekje en op de linker knie, ze ging ruggelings achteruit met stijve, wijde stap-

pen, het kind, dat zich als een plank tegen haar aangedrukt hield, onder de armen meevoerend naar de divan terug. Daar trok ze het ventje op haar schoot en trachtte het gezichtje, vlammend rood van tranen-vochtige hitte, naar zich toe te keren, terwijl Harry het beentje greep en met een paar vegen van zijn zakdoek het schrikkelijk ongeval terugbracht tot een schram van drie vingers lang.

‘Daar is geen medische hulp bij nodig,’ schertste dokter Edema, toekijkend met de handen op de rug van zijn wijde lichtgrijze geklede-jas.

Loek, die blijkbaar de woorden ‘medische hulp’ had opgevangen, kwam van ’t raam getrippeld, in een geruis van dunne, witte kleren en een zoet reukje van fijne-was.

‘Kan ik helpen, Harry? Iets halen? Water, verbandgoed... je hebt zeker wel een en ander in huis, Marian?’

‘Dank je! ’t Is een dingetje van niemendal. Jaap, kijk vader eens aan. Waarom gilde je zo vreselijk? ’k Heb de jongen nog nooit om zo’n kleinigheid zo tekeer horen gaan. Ben je misschien geschrokken, Jaap?’

Het kind zwaaide dreigend zonder het hoofd van zijn moeders borst op te tillen, zijn armpje met gebalde vuist achteruit naar zijn grootmoeder.

“k Ben niet geschrokken... ’k Heb helemaal niet geschreeuwd... maar oma wou me optillen en toen ging ’k schreeuwen... ’k Wou naar Riek...’

De rug naar zijn moeder toe – die rechtop zat in haar stoel, haar zware boezem als een rotsblok overhangend boven de ingesnoerde buik, de neusgaten trillend als een overbelaste stoomketel, daar ze zonder hulp van de stijfgesloten mond die ganse boezem vol van opgekropte driftadem lozen moesten! – over zijn zoontje heengebogen, keek Harry even van onder op Marianne in de ogen.

Evert kwam nu ook van ’t raam terug.

‘Zo Jaap! Geef oom eens gauw een hand. Moet jij zo schreeuwen, als je valt? Flinke jongen wezen, foei!’

‘Mag ik u misschien wat lavendelwater geven, mevrouw Edema?’ boog Loekie zich allerinnemendst tot de oude dame over. ‘Dat frist zo heerlijk op.’

‘Heel graag, kind; dank je wel! Ja, lavendelwater is verrukkelijk.’

En ze dacht: een echt-vrouwelijke attentie van Loek. Aan zó iets zou Marianne nu nooit denken. Was Harry maar met haar getrouwd, dan was hij nu heel wat beter af. Heel wat meer fortuin ook – al had Marianne óók vrij-wat te wachten! Maar dan had het haar, als moeder, niet hoeven overkomen dat ze in gezelschap over haar enige zoon, zelf kunstenaar, moest horen spreken als over de man van Marianne Edema! Háár zoon de man van een vrouw, en die vrouw bekender dan hij!

Nu zich met de lavendelgeur ontspanning neerlei in de kleine kring, en Jaapje stil nasnikte tegen haar aan, wilde Marianne naar de toedracht, schoon ze die vermoedde – en Harry zo goed als zij, dat wist ze door die blik – toch eindelijk eens vragen, maar Rika’s binnenkomen, de stugge toon van haar ‘de tafel is klaar, mevrouw’, de boze blik naar mama, die ineens weer vlammend rood werd, drong haar de bij zoveel tekenen volkomen overbodige vraag in de keel terug. Ze wist het nu wel.

Jaap was in de tuin even gestruikeld en een beetje aan ’t schreeuwen gegaan. Riek, van de bel terugkomend, had hem in de keuken willen helpen, maar mama had boven deze al te eenvoudige en verborgen oplossing een theatrale entree met de gewonde, verwaarloosde lieveling verkozen, als een goede les en een heilzame demonstratie van wat er niet al gebeuren kon met de ongelukkige kinderen van geleerde en schrijvende moeders! Ze stond op.

‘Zullen we dan gaan? Riek, laat jij Jaap nog even zijn handjes wassen en geef hem een schoon schort.’

‘Ik geloof niet dat er nog een schoon in de la is. De was...’

‘Sukkel jij ook zo met je wasserij? Bij wie ben je tegenwoordig?’

Marianne liet de vraag van haar schoonmoeder onbeantwoord, maar terwijl ze zich tot Rika keerde – ‘dan voor dit maal maar zonder schort, Riek’ – hield ze in ’t omgaan haar blik één ogenblik vlak op haar schoonmoeders ogen bevestigd. Hard en koud doorstonden ze die blik. Dan keerde Marianne zich af en snoot nog even Jaaps neusje, voordat ze hem Rika meegaf naar de keuken toe.

‘Mama... wilt u misschien nog eerst even die houtsnede van de jonge Ellens zien, voor we aan tafel gaan?’

‘Goed jongen!’ Ze lei stijf-deftig haar hand op haar zoons arm, haar rokken zwaaiden langs Mariannes benen en ze liep achter haar man en Evert en Loek terug naar de andere kant van het atelier.

‘Kijk nu eens mama... die drie kleine houtsneden daar. Ik ben er toch zó mee in mijn schik. Marianne heeft er mij laatst mee verrast. Ze wist dat ik ze zo mooi vond. Vindt u ze ook niet charmant?’

‘Zeker jongen, zeker!’ Ze tuurde naar de wand, maar ze zag niets dan tussen haar eigen ogen en de drie fel-zwarte prentjes, het gezicht en de blik van Marianne. Wat een impertinentie... haar aan te kijken, als had ze iets misdreven. Ze kon best eens een lesje gebruiken, eer ze zich al te veel van zichzelf verbeelden ging! Die malle geleerdheid tegenwoordig –, ze maakte er zichzelf en Harry en hen allemaal maar belachelijk mee. Dat ze schreef – romans, novellen – dáár was natuurlijk niets tegen, dat deden er tegenwoordig zoveel vrouwen, meer dan dat: vrouw van de wereld en een toilet...! Wat vreemd, wat excentriek, maar los was nu eenmaal smaak tegenwoordig. Loek had óók in haar uitzet een paar van die jurken, gowns noemden ze die –, en als er iemand correct was, precies wist wat een vrouw uit hun kring doen – dat is dan: dragen – kon, dan toch zeker Loek. Die zogenaamde ‘eenvoud’ van Marianne, allemaal aanstellerij. Of Loek had gelijk... dat ze eigenlijk niet eens een echte artieste was... al maakte haar werk nogal opgang! ’t Geld kwam ook aardig te pas –, nu Harry betrekkelijk weinig verdiende. Dat ze zich niet kleepte als mevrouw Overhoff – Overhoff was een schatrijke bankier, die zijn vrouw overlaadde – dat hun huishouden natuurlijk ook niet zó als daar marcheerde, met één meid... ze zou de laatste zijn om dát Marianne kwalijk te nemen... maar dat malle geschrijf over onderwerpen, die natuurlijk ver boven haar bevattingen gingen. En dan zonder enige opleiding. Niets dan een lager-akte. Niets meer dan Neeltje, hun vroegere huisnaaister, die ‘hogerop’ had gewild en toen voor schooljuffrouw was gaan ‘studeren’. Wat had Harry destijds zelf om dat ‘stu-

deren' gelachen. En nu... je hoefde heus niet zoveel te zeggen van haar...

'Wat vindt je vrouw? Die jongen schijnt het erg nodig te hebben. En Harry zegt,' lachte hij er achter, met een knipoog naar zijn zoon, 't is een goede geldbelegging ook.'

Het gehele vlak-bij gevoerde gesprek was haar ontgaan. Maar ze begreep, dat Harry weer bezig was, Edema's goede hart te vermurwen voor de een of andere arme protégé. Ze keerde nu even haar aandacht tot de prentjes, maar ze onderscheidde niet veel anders dan fel-zwart gekras op gelige ondergrond.

'Als jij er iets voor voelt... ga je gang...'

'Maar jij moet 't ook mooi vinden...'

'Wat vind jij, Lockie?'

'Ik mevrouw, ik vind ze snoezig! Beelderig... zo echt modern. Evert mag er later mij best een paar cadeau geven, voor mijn boudoir.'

'Voor je boudoir, kind? Dáár zou ik toch liever iets... hoe zal 'k zeggen...'

'Ik weet wel wat u bedoelt, mevrouw!' lachte Loekie, 'maar ik richt mijn boudoir héél anders in...'

'Ho, ho! Ik ben er ook nog!' Evert kwam op haar toe en spande lachend zijn hand om haar nek en drukte het kopje met de grote bloemenhoed neer. 'En wie is de baas, hè?'

'Jij... jij!' speelde Lockie de benauwde. 'Maar de gravuretjes krijg ik, is 't niet, boy?'

'En nu aan tafel,' riep Harry ertussen, gewild-opgewekt; er was in de omgang van Evert en Loek altijd iets, waaraan zijn delicate natuur een lichte aanstoot nam, zonder dat hij precies wist wat.

In de koele eetkamer, aan de frisgedekte tafel, monterde de stemming wat op, en mama glimlachte bijna tegen de goudbrui-ne korst – en toch niet uitgedroogd – van de macaronischotel, vol kleine kratertjes, waardoorheen de nog kokende boter in glanzende belletjes omhoog sputteren kwam, tegen de aardbeien, gloeiend en zichtbaar-zwaar in hun groene bed –, tegen de roze-en-blanke sneetjes ham –, maar toen Harry prees, 'Wat heb je weer heerlijk voor ons gezorgd, Jannie', werd ineens haar

gezicht donker als een onweerswolk en ze kneep haar lippen vast opeen over de vriendelijke woorden, die zij, als gast, misschien had willen zeggen. Aan hem was dat niet. Alsof 't iets meer was dan haar plicht, haar doodgewone plicht, dat ze de ouders van haar man en haar eigen broer met zijn meisje behoorlijk – en ook niet meer dan goed-behoorlijk was het! – ontving. Had Harry 't hier bij haar iets beter dan hij 't thuis had gehad? En was zij daarvoor ooit zo uitbundig geprezen? Ze zou nu nóg wel eens om een hoekje willen kijken... of Harry wel geregeld zijn room kreeg... of hij wel op tijd rustte... of ze hem niet tóch kinderen en huishouden op de hals schoof, al merkte je daar ook nooit iets van. Harry was zo goedig, en de ene blauwkous zou toch wel niet zo heel veel anders dan de andere zijn. Die malle opkammerij. O, ze zou de laatste zijn om het te betreuren dat het goed ging tussen Harry en haar. Als 't maar zo bleef –, als 't maar zo bleef! Wat had dominee Grasbooter ook weer gezegd, toen hij verleden maand het Weekblad had gevonden met die hatelijkheid tegen theologie en theologen?... 'Een over het paard getild schrijfstertje' had dominee haar genoemd en dat ze dat citaat van... ja, van wie ook al weer... o ja..., van Pascal... onmogelijk begrepen kon hebben... Dat kon alléén, zei dominee, een gestudeerd theoloog. Daar moest je de oerteksten voor kennen –, wat dat nu precies voor dingen waren, wist *zij* ook niet. Maar 't liet zich horen. De knapheid woei je toch maar niet aan. Wat had Ben Beelaerts, Loekies broer, niet moeten blokken! Edema nam altijd haar partij. Och, natuurlijk, ze zag er tamelijk aardig uit en hij was altijd een feminist geweest. Maar hij was laatst toch maar wat erg onder de indruk, toen Koppelman, de beroemde advocaat op de soos en juist toevallig dezelfde dag die rede van professor Lambeck... waar al die nesten van meisjes-studenten op losgevlagen waren... dat een vrouw eigenlijk niets anders kon dan de gedachten van de man overnemen en napraten... vaak zó handig, dat de man dan zijn eigen gedachten zelf niet herkende... en daardoor werd er dan soms gedacht dat een vrouw oorspronkelijk was... Zij zelf was als meisje op school lang niet dom geweest..., maar iets van die aard zich ingebeeld, nee, dat had ze nooit. Dominee Grasbooter was alleen maar bezorgd om

hun huwelijksgeluk: hij kende Harry zo goed, hij voelde zo voor de jongen! En het gebeurde maar al te vaak, zei hij, als de vrouw eenmaal begon met zich ten onrechte boven de man te verheffen... wat ze van de theologie en de theologen geliefde te zeggen, dat liet hem natuurlijk koud, daar was hij ver boven verheven...

‘Nog wat macaroni, mama?’

‘Dank je wel, jongen! Dat goed is zó schrikkelijk gloeiend.’

De bitse toon deed Loekie opzien en zelfs Evert voelde zich verplicht te zeggen:

‘Maar dat is er juist de grootste deugd van.’

‘U dan vast een boterhammetje?’ Marianne schoof haar schoonmoeder het mandje toe.

‘Welnee, kind, eet maar allemaal kalm af. Hè, grote Jaap, moet vader jou nog voeren?’ Ze was zelf ook een beetje geschrokken, zo scherp als ze dat daareven had gezegd.

‘Marian helpt Fransje en ik Jaap...’ haastte zich Harry.

Een koeltje woei door de open ramen strelend langs de gezichten heen.

‘Hè, wat lekker, zo’n fris windje;’ de oude dokter hief het hoofd van zijn bord en knikte naar zijn vrouw. Ze knikte terug, flauwtjes, en keek dan weer naar Marianne.

Och neen, ’t schepseltje was eigenlijk zo kwaad nog niet. Huiselijk, niet duur, gelijkmatig van humeur, geen andere mannen –, o, geen sprake van –, ’t kon erger, voor een schrijfster! Of mevrouw Overhoff niet wel eens... geen erge dingen... maar toch een klein beetje koket... en héél moeilijk in de omgang... heel veeleisend... had ze wel gehoord. Als Marianne zich nu maar niet boven Harry ging verheffen... aan wie ze wél beschouwd eigenlijk alles te danken had! Want als het waar was wat mr. Koppelman en professor Lambeck zeiden – en als ’t niet waar was, dan zouden zulke mensen het toch niet zeggen! – dan was alles wat ze deed onbewust overnemen en napraten van Harry’s ideeën! Dominee Grasbooter zei het ook: héél wel mogelijk dat zij de gedachten, die hij in zijn tekeningen en schilderijen neerlei in háár werk tot uitdrukking bracht. Dat was dan toch eigenlijk onbewust plagiaat! En op de koop toe ging zij nog strijken met de roem en de eer!

De gedachte daaraan joeg weer een prikkeling over haar huid, en gaf haar binnen in een gevoel van stroefheid, als een plotselinge verhitting en verdikking van haar bloed, een droogheid in haar keel; met moeite slikte ze haar brood naar binnen.

‘Meteen al wat aardbeien of straks, mevrouw?’

‘Straks Loek...’

‘Smaakt dat wel, Jaap?’ schertste dokter Edema achter Mariannes rug tot zijn kleinzoon, die in volkomen overgave zijn dikbesuikerde aardbeien genoot, en tot Marianne halffluid: ‘Is hij daar nu helemaal vanaf, van die rommel?’

‘Ik doe nog wel eens een enkele maal met knoflook...’ Ze lachte even... ‘maar wat een praatje aan tafel!’

‘Een moeder en een dokter!’ lachte hij ook, ‘die mogen overal over alles praten.’

‘Hij ziet er veel forser uit, of verbeeld ik ’t mij?’ vroeg ze weer.

‘Nee, waarachtig! Een poldergast wordt hij nooit – zo min als zijn vader. Maar dat hoeft ook niet. We hebben met Harry ook wat afgetobd toen hij zo’n ventje was,’ en de oude man pinkoogde vertederd-glimlachend naar zijn enige zoon. ‘Daardoor is hij dan ook wel een beetje verwend-jongetje geworden... Want die moeders, die moeders, die zijn allemaal toch maar ’t zelfde!...’ ‘Hè, wat vertel jij daar?’ wendde hij zich plotseling tot Loekie, ‘is die Holthe nu ook al van zijn vrouw af?’

Loekie schaterde. Harry en Evert stemden zachter lachend in, en mama onderrichtte over de tafel heen heel gewichtig haar schoondochter, dat door enkel misverstanden toch meer dan eens praatjes en laster in de wereld waren gekomen!

‘Nee, Holthe was niet “van zijn vrouw af” –, maar hij werkte alleen niet meer thuis. Hij heeft ergens anders kamers genomen, ziet u, want nu de tweede baby er is, nu gaat het helemaal niet meer.’

‘Maar Holthe heeft toch een prachtige studeerkamer, aan de tuinkant, niet eens boven de huiskamer,’ meende Marianne te weten, ‘we zijn er eens eenmaal samen geweest, Harry, weet je wel?’

‘Ja, Martien vond het ook heel verdrietig, want ze stoort hem

nooit –, maar hij wou niet anders, hij kon zich niet concentreren, zei hij, met al dat kindergedoe en die huishoudbereddering zo vlak om zich heen,’ vertelde Loek. ‘Hij was vanmorgen ook niet thuis,’ – dit laatste meer in ’t bijzonder tegen Evert.

‘Och, als je ’t geld er voor hebt,’ vond die, ‘en ’t is dan toch ook eigenlijk geen doen voor een man, uit ’t raam tegen kinderen aan te kijken, die in de tuin te drogen hangen. Wat vind jij van zijn werk, Marian?’

‘Ik heb zijn laatste twee boeken niet gelezen,’ zei ze, afkerig van dispuut, ‘en de vroegere staan me niet meer zo voor.’

‘Maar voor Martien toch bar-ongezellig,’ bleef Loek aanhouden.

‘Ja, kind...’ en het overige wist hij met grote welsprekendheid in een hoog optrekken van zijn wenkbrauwen uit te drukken.

‘Aan de andere kant,’ ging Loekie door, blij dat ze zoveel interessants van de interessante schrijver Holthe wist, ‘hij kon thuis soms heel moeilijk wezen. Ze mochten hem nooit beneden roepen voor de koffie of voor het eten, als hij zat te werken. Dat was een van zijn huwelijkse voorwaarden geweest –, vertelde Martien. Nu hoeven ze alleen middageten voor hem warm te houden, als hij niet op tijd is. En Martien heeft er toch nog voortdurend gehaspel over met de meiden...’

‘Daar heb je je vrouw voor!’ schertste Evert.

‘Zonderlinge manieren hebben toch soms die artiesten!’ vond mevrouw Edema. Maar de oude dokter, bang voor persoonlijkheden, wierp daar gauw zijn tegenspraak overheen.

‘Wel wis en waarachtig niet enkel artiesten! Jullie kent waarschijnlijk geen van allen Professor Douwes, de mathematicus? Neen? Nu maar, dat is nog heel wat anders. Die vergeet soms zijn bord leeg te eten en dan moet zijn vrouw het hem op voeren... Daar heeft ze letterlijk zoveel werk mee als met een klein kind. Je lacht je ziek bij die verhalen. Zo schijnt die man in zijn wetenschap op te gaan. Maar enorm knap..., dat is hij dan ook wel!’

‘Een soort wereldwonder, nietwaar?’ vroeg Evert, vol ontzag.

‘Ze zeggen het tenminste, ik voor mij kan dat natuurlijk niet

beoordelen. Maar thuis, net zoals ik zeg: een klein kind!’

‘Daar heeft hij dan ook zijn vrouw voor.’ Lachend herhaalde Loek Everts woorden van daareven.

‘Juist, lieverd,’ aaide hij terug.

‘O, hij is zo’n verstokte pasja, zo’n lelijke, oude anti-feminist,’ speelde Loek ineens de verontwaardigde tegen mevrouw Edema.

De dokter wenkte met een hoofdbeweging, een lach in de ogen, Mariannes oor tot vlak bij zijn mond.

‘Zal ik je zeggen, wie daar later de baas in huis is?’ zijn linker-oogappel draaide even naar Loek, ‘en dat weet ze nu al drommels goed!’

‘Och, weet je wat ik vind?’ kwam mevrouw Edema langzaam, de ogen neer, haar aardbeien fijnkneuzend onder de zilveren vork, ‘als je iets goed wilt doen, dan moet je er je ook helemaal aan kunnen geven. Dan moet je niet allerlei andere dingen aan je hoofd hebben. Daarom heb *ik* Edema dan ook nooit met meidenpraatjes en klachten over Harry en huishoudgedoe lastig gevallen.’

Harry keek even naar zijn vader en naar Marianne, hij zag haar een kleur krijgen, hem de ogen neerslaan op zijn aardbeien en hij zei, wat gewild-prettig:

‘Was er over mij zoveel te klagen, mama?’

‘Ieder kind is wel eens ondeugend, jongen!’ ging mama daar zwaarwichtig op in...

En Marianne voelde ineens haar opkomende toorn wijken voor de bevrijdende, verluchtende humor, ze moest bijna lachen, terwijl ze dacht:

Dat is dus de dank voor mijn mooie macaroni!

‘Mij goed,’ antwoordde Evert, zijn horloge uithalend, op Loekies vraag of ze dadelijk inkopen zouden gaan doen. ‘Waar moeten we nu allemaal heen, behalve naar de naaister?’

‘Praten over die serre-stoelen immers. En één meubeltje nog van ’t cadeau van oom en tante...’

‘Ja... dan moet ik mee, hoor! Anders zet je me al te dik in ’t modern! En verder?’

‘Eigenlijk zouden we ook naar de Coeberghs moeten, om een

bloemstukje uit te zoeken. Reina heeft het al zo vaak gevraagd. 't Zou op het laatst lijken, alsof we 't niet hebben wilden.'

'Ik wil het wat graag hebben,' hernam Evert happig. 'Sinds ze een dagje ouder wordt en er van dat hypermoderne een beetje is afgegaan... Ze verkoopt tegenwoordig heel aardig. Wat vind jij van haar werk, Harry?'

'Zoals ze zelf is...' lachte Harry na een ogenblik van innerlijk zich rekenschap geven, 'een beetje behaagziek, maar au fond toch heel eerlijk... en wel gracieus... niet zo bijzonder diep...'

'Is het waar dat ze scheiden gaan, Marian? Ze laat tegen mij niets los. Maar jou schijnt ze confidenties te hebben gedaan.'

'Daar hoeft je niet jaloers op te zijn,' lachte Harry, 'ze zaagt haar soms uren achtereen door.'

'Is het waar, dat die Coebergh zo'n ellendeling voor haar is?' vroeg dokter Edema aan zijn schoondochter, en tegen Evert halffluid, 'ze zeggen dat hij met actrices op zijn schoot zit, waar zij bij is. En als hij een glas te veel op heeft, dan vertelt hij aan iedereen die 't horen wil, dat zij hem heeft gevraagd indertijd.'

'Hoeveel schelen ze?' vroeg mevrouw Edema.

'Twaalf jaar...'

'Wie trouwt dan ook met een zoveel jongere man. Kon ze zeker niet veel anders meer krijgen.'

'Hij is bij het toneel gegaan om uit huis te kunnen als hij zin heeft,' wist Evert. 'Ze moet bar jaloers wezen. Voor 't geld hoefde het helemaal niet. Hij verdient er trouwens maar een schijntje.'

'Jaloers zou ik óók zijn, als ik een man had met zo'n mooi gezicht.'

'Vlelend voor mij,' lachte Evert zelfgenoegzaam de kring rond. Hij wist wel dat Loek, voor ze hem accepteerde, mooier mannen had bedankt en hoe afkerig ook van 'nonsens' en 'sentimentaliteit', hij vond het toch prettig om te geloven dat het niet alleen om de positie en de vooruitzichten was geweest.

'Maar gaan ze nu eigenlijk scheiden, Marian?'

Ze aarzelde even. 'Ik geloof het niet... Ken je *l'Entrave* van Colette Willy? Zo iets zie ik in hun geval.'

'Zock je 't nu niet een beetje al te diep?' vroeg Evert, zijn stem

ineens weer stug van innerlijke onwil. 'In een boek, nu ja! 't Papier is geduldig. Maar dit hier lijkt me zo klaar als een klontje. Een veel te jonge man, een jaloerse vrouw... 't ligt er zó dik op.'

'Als je 't vervelend vindt om Coebergh te ontmoeten, Loek,' zei Marianne, zonder op haar broers beschouwingen in te gaan. 'Reina vertelde me juist gisteren dat hij op reis is gegaan; hij blijft een paar dagen weg.'

'We kunnen zien, hoe 't uitkomt met onze tijd.'

'Wat moet je dan nog meer kopen of uitzoeken of passen of weet ik wat?'

'Inmaakglazen...'

'Inmaakglazen? Ik mee op inmaakglazen uit? In zo'n toko van potten en pannen? Ik dacht eigenlijk niet eens dat je me bij zulke gewichtige aangelegenheden nog zou willen hebben, na dat garen-en-band drama van verleden week.'

'Wat je maar garen en band noemt!' En tegen mevrouw Edema: 'Verbeeld u eens even, mevrouw. Hij zou stalen van zijde en tule voor me halen -, hij moest er langs en hij had niets te doen dan even het stalenboekje te vragen - en daar komt hij me thuis met vitrage -, en wát voor vitrage, voor een meidekamer, zulk zakkengood! Eenmaal laat je zo'n jongen wat doen en 't is al mis.'

'Maar zo iets is toch ook geen mannenw...' wilde mevrouw Edema deftig onderrichten, doch Loek wenkte lachend en knipogend, dat ze dat ook wel wist en alleen maar eens plagen wilde...

'Misschien kan Marian wel een uurtje weg vanmiddag. Fransje is tot vier uur naar school en Rika kan toch best een poosje op Jaap passen.'

Bijna had ze gevraagd: 'En als hij dan zijn knietje weer stoot? Mag ik wel het leven van mijn kind op het spel zetten om inmaakglazen voor Loek en niet even zitten praten?' En dan de mogelijkheid dat ze iets anders te doen kon hebben... Ja, daar was mama meesterlijk ver in om dat consequent te negeren zonder ooit uit haar rol te vallen.

'Hè ja, kun jij, Marian? Dan fuif ik daarna op taartjes bij de thee! En zeg... welke inmaakglazen gebruik je eigenlijk zelf?'

‘Ik? Ik maak niet in!’

‘En wat eet je dan ’s winters?’ vroeg mama ineens.

‘Wel... kool en raapjes en ook wel eens een blikje!’

‘Harry kon anders nooit zo heel goed kool verdragen, is ’t wel vader?’

De dokter merkte, dat ze zich daarmee nu maar liever niet meer bemoeien moesten.

‘Harry krijgt dan ook de blikjes, mama!’ lichtte Marianne kalm toe, en mama werd rood.

‘Inmaken is anders wel héél voordelig,’ oordeelde Loek, met een koket mondje, alsof alleen onwetendheid daaromtrent de oorzaak kon wezen van Mariannes verzuim. Evert lachte om haar ‘wijze’ huishoudpraat.

‘En maak je ook nóóit jam?’ verhoorde ze haar verder en het klonk, alsof ze zeggen wilde: ‘maar wat voer je dan wèl eigenlijk uit?’

‘Jij zult er anders deze zomer zelf ook wel niet meer toe komen, Loek. Jullie gaan toch zeker op reis?’

‘Héél kort maar mevrouw... Die associatieplannen van Evert! Ik had het liever nog wat op de lange baan geschoven, maar Evert is zó’n tiran...’

Uit een gesprek met Harry over moderne Amerikaanse architectuur, dat hem interesseerde, omdat hij over een huisje buiten dacht, keek Evert zo snel achterom naar Loekie, dat een witte lichtvloed van zijn brilleglazen scheen af te springen.

‘Eerst de zaken, dan het meisje.’

Marianne, bezig Jaap zijn melk te laten drinken, keek naar ‘het meisje’. Loek lachte. De associatie met Hemsterhuis beloofde, vooral voor de toekomst, heel wat aan liefde en genot en levensvreugd uit alle bronnen! En ze had, met Marianne over inmaak sprekend, Everts gesprek tegelijkertijd heel goed gevolgd. Het landhuisje was háár wens.

‘Dus in augustus zijn we waarschijnlijk weer hoog en breed terug. Dan is er toch nog wel wat om in te maken?’

‘O ja, zeker, kind!’ Mevrouw Edema zette zich breed-uit in haar onbetwistbare superioriteit als huishoudster. ‘Zeker! Snijbonen en sperziebonen en pruimen... en zoetzuur van meloen...

Ik help je wel, hoor, als je met iets verlegen zit!’

‘Dolgraag, mevrouw!’

De mannen waren opgerezen.

‘Als jullie nu even mee gaat naar het atelier... vader... Evert... dan zal ik jullie die plattegronden en afbeeldingen meteen laten zien. Mama... Loek... en jij, kind... kom jullie dan ook?’

‘Nee, de dames hebben het véél te druk over de inmaak,’ zei Evert, een sigaret aanstekend, wijdbeens, zijn bol buikje vooruit.

‘Dat belooft dan wat voor ons!...’ dokter Edema wreef zich lachend in de handen.

Marianne veegde Jaaps mondje af.

‘Tot straks dan, kindertjes,’ wuifde Edema.

En ‘de dames’ bleven alleen.

Derde hoofdstuk *De vreemden*

In een wonderlijke weelde van bleek-gouden middaglicht, rood-gouden laatste loof, bitter-zoete reuk van late, vochtige herfst, kwam Marianne haar huis uit de straat op gelopen en schier onmiddellijk was het, als koelde zich de jachtigheid in haar bloed, dat duizelige, opgedrevene, dat somwijlen haar voorhoofd als met hete nevel besloeg, wanneer er plotseling uit te veel richtingen, op te veel wijzen tegelijk een beroep op haar kracht en haar aandacht werd gedaan; na de eerste felle, gespannen stappen, verslapten haar spieren weldadig, zetten zich tot een lomer loop, haar voorhoofd scheen uit de nevel vrij te komen, en de muur tussen haar in talloze zorgjes en beslommeringen verbrokkelde daagse persoonlijkheid en haar levende eigenik binnen in, te slinken, te vergaan —, persoonlijkheid en wezen omvatten elkaar versmolten, werden één en uit de innigheid dier zelfvereniging steeg onverwacht de hernieuwing van het Geluk.

Aan weerszijden in de brede tuinenstraat, in de zoet-bittere herfstlucht, van ritseling schier mysterieus vervuld, wyl toch geen wind te bekennen viel, onder het tere, stille middagblauw, als belopen van nevel, kwamen en gingen de mensen en elk hunner droeg voorzeker wel zijn eigen geluk in zich besloten. Maar geen geluk kon haar geluk te boven gaan. Ze keek vluchtig naar de toppen, naar de hemel op, het was of haar hart zich uitzette tot een zware, zoete last en ze voelde haar ogen vochtig worden. Haar geluk dat elk ander geluk te boven ging! Ze glimlachte in zichzelf om zichzelf —, want ze dacht aan Marietje, Fransjes wijze kameraadje, dat soms spelen kwam en dan over haar babybroertje niet uitgejubeld raakte. 'Mijn broertje,' had ze gister gezegd, 'is het liefste broertje van alle broertjes' —, en toen even gezwegen en als over plotselinge inval gespannen staan peinzen en haar stemmetje was bijna zwaar geweest van een nieuwe bedenking, toen ze zeide, de ogen naar haar op '...maar dat vindt

natuurlijk iedereen van zijn eigen broertje, nietwaar mevrouw?...’ Ze had tot antwoord alleen maar geknikt, bewogen door de aanblik dier worsteling tussen ontwakende redelijkheid en primitief instinct, in een jong kind, gespannen wachtend hoe dat zich oplossen zou, totdat Marietje ineens had geroepen, juichend als zielsbevrijd: ‘maar óns broertje *is* het liefste...’ En ze glimlachte weer. Zó als dat kind, zo waren mensen –, wetend eigen ‘waarheid’ relatief zo goed als eigen ‘geluk’ en toch niet anders kunnend dan boven anders aan eigen waarheid te hangen, boven anders eigen geluk te loven...

In de brede poort van het park, een roerloos, wijd-uitliggend decor van glanzend water en geel en oranje en gouden loof, van vocht-donkere paden, breed-bochtend om groene gazonnen, van paars en purper in laatste broeze bloei, al te zamen gevat binnen brede boog van hoog opgaand geboomte, ging geur-uitruisend een mooie, blonde vrouw voorbij, wier zijden mantel haar als in waterglanzen en metaalvloeiingen kleedde aan de arm van een lange forse man, wiens gezicht glansde in de trots en de glorie van het pas-bevochten succes, en in het uit levendig gesprek vluchtig naar haar omzien van die vrouw ontwaarde Marianne, behalve het duidelijk beeld van haar eigen simpel pakje, eenvoudige schoenen, alledaagse hoed, hetzelfde meelij dat een kind voor armoede-in-lompen gevoelt. En ze begreep dat die vrouw zich boven haar verre gelukkig waande... en het dus ook was... maar terwijl ze, diep ademhalend, het afglooiend grintpad af, zich in klaarte en geuren voorover stortte als in een bad, schoof ze die laatste gedachte van zich af. Ze ging langzamer nog lopen en keek even om zich heen, dan weer vluchtig tot de hemel op. Voor haar uit was de vijver –, witte eenden met gouden bekken dreven daar als bedwelmd in geur en glans en damp – en weer was het als gingen haar ogen wijder open en zette haar hart zich uit, dat ze meer en beter het zalige leven omvatten zouden; dan knelde ze de oude lederen portefeuille tegen zich aan en haar adem ging zwaarder in de overstelping van het geluk –, ze gevoelde, terwijl ze het nog beleefde, het ogenblik als zeldzaam en onvergetelijk. De woorden op de witte papiertjes binnen in het verkaalde, versleten leer –, haar waterglanzen en metaalvloeiin-

gen; – Gedachten, haar parelen, die ze opdook uit de diepten van haar Ik –, wonderparelen, waaruit het vermogen straalt, dat in magische trilling Chaos tot Kosmos ordent en voor elke voetstap schatkamers ontsluit; Formules, fijn en al fijner geslepen naar alle zijden dringend met hun klievend licht het schemerend, sluimerend leven in –, haar diamanten... en weefselen van subtiële inzichten, wonderbaarlijk ineengrijpend, haar kanten, en bouwwerken van redenen, omhoogtorend in een heelal-omvattende vlucht, haar paleizen... en dat al te zamen haar geluk, het zeldzame, onzegbare begrijpens-geluk, het enige dat nimmer verzadigt, nimmer zat maakt van zichzelf...

‘Marianne... Marianne Edema...’

‘Hallo... Eddy!’

Wenkend en lachend kwam blootshoofds de lange, blonde jongen, schriel schijnend met zijn toegeknoopt jasje in de ruimten van bleek-goud licht, tussen de wijd-gespreide half-verkaalde bomen, haar achterop gelopen. Ze keek even op haar horloge –, ja, ze was ruim bijtijds van huis gegaan.

‘Ik kom juist van je huis. Harry heeft me achter je aan gestuurd. Hij dacht wel dat je deze weg zou hebben genomen. En hoe gaat het je? Je ziet er beter uit dan de laatste keer.’

‘De laatste keer is lang geleden,’ lachte ze. ‘Hoe gaat het jou? Waar woon je eigenlijk tegenwoordig?’

Bijna een hoofd groter dan zij, keek hij op haar neer en ze zag een half-kwijnend, half-ironisch lachje om zijn lippen komen, nu hij antwoordde:

‘Hoe het mij gaat? Ik weet niet hoe het mij gaat. Waar ik woon? Ik weet niet waar ik woon...’

Ze lachte weer.

‘Weet je niet waar je woont? Maar je zult dan toch wel ergens je wettig domicilie hebben?’

Hij bracht de handen naar de oren.

‘Hou op! Hou op! Wat weet ik van een “wettig domicilie”? Spaar me alsjeblieft zóveel redelijkheid op zo’n mooie mid-dag...’

Ze lachte nog, maar het kostte al moeite.

‘Ik dacht dat iedereen toch wel wist waar hij woonde...’

‘Ja... jij met je redelijkheid... jij kunt je natuurlijk niet begrijpen, dat iemand eens niet weet waar hij woont... Maar ik... och zie je... ik ben nu eenmaal een dichter, en een dichter, een dromer... die is altijd zo’n beetje zwerveling... zwerver over de hele wereld.’

Ze zei niets, ze voelde haar gezicht verstroeven, verkoelen, ze wendde het van hem weg en keek naar een eend, die met driftige snavel aan het oevergras rukte.

‘Je bent zo “redelijk” tegenwoordig...’ weer, in de nadruk, die ironie, waaruit zo duidelijk zijn hoogmoed van man, zijn superioriteitsgevoel van dichter sprak. ‘Je zult zo zoetjes aan alle dichters en dromers en gevoelsmensen wel halve idioten gaan vinden, nietwaar?’

‘Ik had je juist een briefje willen schrijven om je te bedanken voor de bundel verzen, die je ons gestuurd hebt... en je te zeggen dat ik er heel mooie in vond... als...’ ze hield in; ze had willen zeggen, ‘als je tenminste prijs stelt op mijn oordeel,’ maar het zou lijken, alsof ze hatelijkheid met hatelijkheid zocht te betalen. Haar stem had toch al koel geklonken.

‘Loop je misschien zover mee? Ik moet naar ’t station...’

‘Je bent toch niet boos? Dat zou nu helemaal weer niet “redelijk” wezen!’

Haar lippen gingen vaneen om hem te zeggen, dat het stemming-beheersend ‘temperament’ en de inzicht-verwekkende ‘rede’ twee volkomen uiteenliggende dingen zijn, die met elkaar kunnen huizen in dezelfde mens, maar ze zei alleen:

‘Ga je straks nog weer naar Harry terug? Blijf je vandaag bij hem eten? Ik kom pas morgen weer thuis.’

‘Hij zei dat Terpstra een paar dagen logeren kwam.’

‘O ja... Heb je de kinderen nog gezien? Vond je Jaap niet gegroeid?’

‘Ja. En Fransje leek me wat forser geworden...’

‘Ze was anders niet aangekomen op haar laatste rapport. Ze worden daar bij haar op school gewogen en gemeten...’

Het gesprek knoorste en hortte, ze keken elk een andere kant op, er was geen helderheid tussen hen en ze hadden elkaar plotseling niets meer te zeggen. Minder zijn hoogmoed, dan zijn

onbegrip – dat onbegrip niet van hem alleen, maar van bijkans allen – benauwde haar keel, bedrukte haar hart, en ze voelde duidelijk dat hij zijnerzijds een aanleiding zocht om weg te komen. Ineens zag ze zijn gezicht verhelderen.

Uit een zijpad vlak bij, van tussen in de stilte kwijnende heesters, kwam ineens een heel jong meisje te voorschijn bloeien. Haar haren straalden rosblond onder de kleine ros-bruin fluwelen hoed, haar ogen stonden goud-bruin in het ronde, teer blozende gezichtje, boven het ros-bruin fluwelen pakje –; onder de korte, wijde rok stapten stevig de ranke beentjes overweven van strakke ros-bruine zijden kousjes in lage, geregen schoentjes; heel elegant was ze, maar in haar houding en bewegen meer nog dan in haar kleding eer sportief dan mondain.

Haar tennis-racket onder de arm, liep ze vrij-uit en vrolijk de heerlijke middag van pret, open naar haar toegekeerd, tegemoet, maar plotseling werd haar bos dieper, in een tinteling leefden haar ogen op, haar mond ging even in een verrukt lachje open als die van een kind voor een heerlijke verrassing, ze stak in half onwillekeurig gebaar twee kleine, gehandschoende handjes naar hem uit.

‘Eddy... hoe leuk... hoe enig leuk...’

Marianne keek naar hem en weer zag ze het half-ironische lachje, dat haar nu ineens een pas-aangeleerde pose leek, maar de triomf van de gevierde jongen, van de bewonderde dichter, lichtte onverholen in zijn ogen. Zijn plotseling stilstaan hield haar staande.

‘Bonjour dan, Marianne! En veel succes vanavond. Ik kom nog wel eens gauw. Een kennisje... Ja, allerliefst hè?... Maar niets voor jou, hoor! Helemaal niet “redelijk”...!’

In een paar lenige stappen had hij het meisje, dat afwachting, een blij lachje om de lippen, doorgelopen was, al ingehaald, ze hoorde haar hoge, argeloos vrolijke vragen, zijn half-ironische, half-kwijnende antwoorden tegen elkaar in –, en ineens voelde ze de innerlijke zekerheid dat hij nu al bezig was het meisje te vertellen dat hij ‘niet wist waar hij woonde’, omdat hij nu eenmaal een dichter en dus een ‘zwerver over de hele wereld’ was...

De spottende nadruk op het laatste woord, dat hij tot haar

gesproken had... 'helemaal niet redelijk'... klonk in haar na, wekte een halftoornig medelijden in haar op. De stumperds! Want hij was de enige niet. Andere namen kwamen in haar op, andere gezichten verschenen voor haar ogen. Ze wist het zo goed, hoe ze sprekend en schrijvend smaalden op 'koud intellectualisme' dat, het leven analyserend, het leven ontluistert en van zijn 'schoonheid', de mensen van hun 'idealen' berooft –, omdat ze zelf zelfs niet bij machte waren het scheppende Begrip, dat Licht der Wereld, te onderscheiden van die platte, nuchtere onbewogen gevoelloosheid, welke zich zo gaarne tooit met de naam van 'gezond verstand'. En hogelijk prezen ze dan hun zogeheten intuïtie, als was die hele 'intuïtie' iets anders dan onvoldragen, onvolgroeid, embryonaal Begrip. Zou het ooit in ze opkomen het stamelen van een kind schoon te prijzen boven de rijpe taal van de rijpe dichter –, of het naakte, rauwe grondmotief boven de naar alle zijden bloeiende, voltooid symfonie, of het vruchtbeginsel boven de voldragen vrucht? Van nature behoorden zij, de besten onder hen, tot die middensoort tussen 'wijzen' en 'dwazen', waarover Diotima met Socrates spreekt –, niet geheel 'dwaas' omdat hun half-bewuste uitingen soms waarheid en werkelijkheid bevatten, niet geheel 'wijs' omdat ze van wat ze zeggen, nooit in redelijkheid kunnen rekenschap geven –, doch omdat hun onmacht, hun onvermogen tot het Begrip niet reikte, hun zwakke oog die klaarten niet verdroeg, hun weke brein tegen de gestadige strijd van de gestadige zelfkritiek, de gestadige zelfweerlegging niet was opgewassen, daarom maakten ze zich tot de lasteraars van het hoogste en heetten de Goddelijke Rede 'dor intellectualisme', dat het leven van zijn 'schoonheid', de mens van zijn 'idealisme' berooft. En welk 'idealisme', welke schoonheid! De illusies van stumperds, die de grootheid missen zich over te geven, de kracht om zich te verliezen in het al-ene Al, en daarom hangen aan een 'hiernamaals', en hunkeren naar een 'voortbestaan', naar de vereeuwiging van hun eigen nietigheid, van hun eigen ontoereikendheid, van hun eigen stumperigheid, zich blindelings tevreden stellen ook met het onaannemelijke en het tegenstrijdige, ook met het onsamenghangende en het absurde, als het maar de vervulling van hun

illusies belooft, en desnoods met het duisterst abracadabra hun ficties waar praat! Dat was het 'idealisme', dat de 'schoonheid' waarvan het zelfonderscheidende en zelfopheffende het al-scheppende en al-vernielende Begrip de aanschenner heette – of op zijn best een zweverig en dweperig praten over toekomst-mensheid en toekomst-gemeenschap en toekomst-christelijkheid en toekomst-geluk, bonte spinsels van de kinderlijke opwindingen ener kinderlijke verbeelding, die de onverbiddelijke Rede 'heilig' zouden moeten zijn, maar waarvoor ze zelf nauwelijks iets over hadden!

En dat kleine dichtertje, dat zich een 'zwerfer-over-de-wereld' waande, en niets vermocht dan, waarheen hij zijn lichaam verplaatste, het bloedeloze, broze, zorgzaam-aangekweekte, angstvallig-beschutte kasplantje van zijn eigen kleine emotietjes, liefdetjes, ontroerinkjes mee te voeren – en in wie het niet opkwam te beseffen dat alleen hem het leven en de wereld toebehoorde, die het leven en de wereld begreep en daardoor het leven en de wereld pas recht zelf was!

Te zeggen dat er vijandschap bestond tussen Begrip en Poëzie... als waren niet beide in hun hoogste wezen één: het trillend meebeleven het mede-zijn van de wereld-hartslag –, maar in het Begrip door bewustzijn veredeld, verdubbeld, vertienvoudigd. Doch die Poëzie beduidde iets anders dan wat de jongens en de meisjes zo heetten, die lieve gevoelentjes op aardige wijsjes zetten!

Kindergestamel! Roerend somwijlen en ook wel amusant. Maar een klein, dom dichtertje een hoge borst te zien zetten en op 'redelijkheid' te horen smalen in verband met een 'wettig domicilie'..., was het niet alsof een vliegende vis, zich moeizaam voor enkele seconden opwerkend uit het water, een heel klein eindje de hoogte in, zich de meerdere zou wanen van de vogel, aan wie de oneindige, vrije ruimte toebehoort als zijn natuurlijk gebied?

Te zeggen dat Begrip de dood was aan het Gevoel... als diende de redelijkheid tot iets anders dan om de redeloosheid als noodwendigheid te rehabiliteren, als was 'begrijpen' niet eigenlijk en in de grond hetzelfde als een hogere graad van zelfonder-

scheidend en zelfopheffend, van bovenpersoonlijk voelen... Maar dat was wel een ander gevoel dan het eenzijdig doorslaan van de zich in hovaardij noemende 'gevoelsmensen' die er zich op verheffen dat ze geen ander richtsnoer begeren dan eigen ongecontroleerd instinct en eigen ondoorpeilde impuls, het heelal als bij één draad naar zich toehalen, versnijden naar eigen snit, verkleinen tot eigen maat en in hun halsstarrig onbegrip anderen tot beul en tot kwelgeest zijn!

Te zeggen dat wie anderen hun illusies 'ontnam', hun 'iets anders' daarvoor geven moest. Als konden mensen elkander naar believen iets 'geven' of 'ontnemen'... als hielden ze niet juist het hardnekkigst zich aan de grofste absurditeiten vast!

Te zeggen dat 'al dat redeneren' tot 'scepticisme' voerde en dat het scepticisme de vernietiging was van de schone daad, van het nobele elan, dat scepticisme 'de wil ondermijnende' en 'de krachten verlamde'. Als werd niet de mens, het kind dogmatisch, eenzijdig, twijfelloos, zelfverzekerd, vervuld van blinde drang naar desnoods redeloze activiteit geboren... als werd derhalve niet tot het bereiken van ook maar een begin van dat 'scepticisme' een dagelijkse, afmattende worsteling met het weerstrevend, het in zijn eenzijdigheid zich onophoudelijk verwe-rend eigen-ik vereist... worsteling waarin de geestkrachten juist tot hun uiterste graad zich moesten ontplooien, de 'wil' tot zijn hoogste spanning worden opgevoerd...

Hoog boven haar hoofd speelde en sloeg een torenklok; Marianne stond stil. Als steeds wanneer de gedachte aan onbegrip en egocentrische bekrompenheid een drift van smart en verzet in haar stookte, was ze mateloos voortgerend –, nu, zonder overgang, trok het klam-benauwd gevoel van barstende spanning uit haar weg en haar gedachten keerden zich tot de eis van het ogenblik. Het scheen ongelooflijk dat ze nu al zover weg van haar huis, zo dicht bij het station was geraakt. Ze hoorde uit de verte het als zelfgenoegzaam sissen van een stoom-uitlatende trein. Ze voelde aan haar voorhoofd, het was koud en klam. Ze keek rondom; – in de schamele buurt, van bomen zo goed als verstoken, met de armelijke huisjes, de slordige, vervallen tuintjes had het jaar een aanschijn van zes weken ouder, leek het

winter. Hoe laat had de klok geslagen? De drie slagen van half drie. En ineens verlangde ze naar een glas limonade, naar de volte op het perron, naar de reis, naar vanavond... als een redding uit de wanhoop, die plotseling haar hart beklom en waaruit dof de woorden haar tegen dreunden, als waren ze uit het spelen en het slaan van de klok in haar bezonken... Rather than live where such things can be, let me die...

Ze wiste zich het voorhoofd af en nam haar tas in de linkerhand. De vingers van de rechter stonden stram-verkromd, als dood zo wit, van het krampachtig klampen, ze merkte nu ineens de dorst als een kwellend en sloeg de morsige steeg in die de weg verkortte naar haar doel.

Zo zeer gedachteloos en als beneveld liep ze nu door, dat ze even later, haar plaats nemend achter in de lange rij voor het kaartjes-loket onder het hoge dakgewelf van de vestibule, zich schier verbaasd afvroeg hoe ze daar ineens was gekomen. Er stonden meer dan tien mensen voor haar uit, maar ze had de tijd en het trage voetje-voor-voetje schuifelend aansluiten schonk haar een zoete, soezige rust. In een half-verdoofde aandacht keek ze naar het onophoudelijk binnenkomen der mensen door de op hun zware scharnieren geruisloos heen en weer zwaaiende deuren -, ze keek en ze voelde zoals die keer dat ze had zitten uitzien over wijde, grijze, rumoerige waterplas, van een vermoeiende en niet helemaal gevaarlose zeiltocht in het haventje aangeland, daar en ook nu was er die dankbaarheid als om behouden aankomst, omdat ze rusten mocht, voor het ogenblik haar wezen teruggetrokken had uit alle ruimten en besloten binnen de wanden van het kleine ik in het kleine ogenblik: het soezig daar staan kijken naar de zwaaiende deuren en wachten op een spoorkaartje -, binnen dezelfde wanden toch, die zo vaak haar als kerkmuren benauwden, die ze dan te doorbreken zocht om boven zelfmisleiding en gevoelsbedrog uit, haar geest zijn vrije vlucht te gunnen! Zo, van diezelfde zoete soezerigheid als beneveld, beklom ze de trappen, maar boven op het perron, waar de treinen sisten en floten, mensen zich repten, greep haar zó onverwacht de angst in het hart, dat ze wankelde: haar benen trilden, als had ze uren gelopen en als een doodvermoeide liet ze

zich vallen in een rieten stoel. Dit was niet de vormloze smart en vage benauwenis om onbegrip en kwaadwilligheid, maar een reële vrees voor wat in naaste toekomst haar te wachten stond –, vanavond zou ze spreken voor studenten, voor de leden en geïnviteerden van 'Docens Disco'.

Hoe onverwoestbaar hecht staken toch jeugd-suggesties vast in de geest. Altijd nog be kroop haar bij het denken aan studenten-clubs dat oude gevoel van geïrriteerd ontzag, van half-geïmponeerd wantrouwen, haar uit de tijd van Evert en zijn 'intellectuele' kornuiten bijgebleven –, ook nu haar dat oude beschamend besef van eigen schamele onwetendheid tegenover hun welgedane geleerdheid ontvallen was. En toch... hoe veilig had ze ditmaal kunnen zijn, het schild van haar 'bekende naam' dragend voor zich uit, het pantser van haar 'gevestigde reputatie' om zich heen... al die dingen, welke voor haar innerlijk zelfgevoel – want in werkelijkheid – zo weinig en toch tegenover de mensen zo veel beduidden, die haar verhieven tot 'autoriteit', onaantastbaar binnen eigen bevoegdheidskring, die haar in hun oog aanspraak gaven op dat vage ontzag, dat gedeeltelijk op conventie en gedeeltelijk op nieuwsgierigheid berustend, weinig wezenlijks in zich bevatte, maar zo buitengemeen gemakkelijk was. Had kunnen zijn... want ze had nu immers toch vrijwillig dat schild van zich geworpen, zich van dat pantser ontdaan, zich weerloos blootgegeven als in de oude jaren, door het veilige plekje van eigen bevoegdheid te verlaten en zich te wagen op de hachelijke banen der zogeheten-wetenschappelijke 'cultuur-historie', waar in gelukkige zelfgenoegzaamheid de levende autoriteiten arm-in-arm met de zalige geesten der doden wandelen, allen zonder uitzondering academisch gevormd en van het mannelijk geslacht, en waarvan de uitgangen en ingangen worden bewaakt door de scharen van ijverige en naijverige jeugdige volgers en bewonderaars, die eenmaal daar ook hopen te toeven, als loon voor vlijt en goed gedrag!

Hoe veilig en rustig zou ze hebben kunnen zijn, als ze daar nu heen ging, de pas-verworven roep van haar welsprekendheid haar vooruit, om genoeglijk te keuvelen, te 'causeren' over schrijvende of dichtende tijdgenoten, desnoods over zichzelf,

'luchtig' ofwel diepzinnig, anekdotisch of lyrisch naar believen, en dan een versje of een fragmentje, een beetje geestdrift op zijn pas en vooral veel woorden: 'beeldend vermogen' en 'culturele betekenis', 'scherpe analyse' en 'veelomvattende synthese', 'schoonheid' en 'schoonheidsontroering', maar vooral 'ritme', want ritme was mode, al wist niemand recht wat het beduidde – doch hadden Klaasje van der Gracht en de zijnen niet immer te meer succes gehad, naarmate hun abracadabra troebeler was? 'Religieus' was al bijzonder in de mode, 'differentiaties' deden opgeld, maar om de drie woorden 'genese', zoals Meerkerk, die idealist en filosoof en psychiater en 'intellectueel communist' en alles tegelijk was –, dat maakte pas indruk! 'De Idee' was een oud fonds en bleef tot de soliedste behoren. En dan 'aandacht' en 'stilte', 'spiegeling' en 'beleven', – innig-beleven, inniger en allerinnigst 'beleven' –, puur en nog puurder, louter en allerlouterst, volmaakt en nog veel volmaakter... O, het nakroost van Klaasje van der Gracht stond nog als een paal boven water in de schoenen van zijn populariteit –, als het maar, voor zover niet zelf gedoctoreerd, alle tenen en alle eksterogen, juridische en theologische, filosofische en historische, zorgvuldig uit de weg wilde blijven. Want wat kon er voor een geleerd gehoor ook plezieriger zijn dan zulk een in vervoering ijgende, van verrukking kwijlende moderne Klaasje of Klasientje toe te juichen, die verheffende tegenstelling tot eigen nuchtere degelijkheid en kritische geleerdheid, tegelijk dat strelend bewijs van eigen ruimte-van-blik, en veelzijdigheid-van-waardering?

Ja, desnoods mocht de bevoegdheidsgrens een handbreed overschreden, als 't maar meerdere ere der betrokken autoriteiten en der betrokken wetenschap was, ter meerdere stichting van het gehoor, als 't bovenal maar in het vage en algemene bleef. Alleen... geen 'afbrekende' kritiek... geen sarcasme, cynisme en pessimisme, en vooral niet al te ver het eigen terrein verruimd, niet al te wijd de palen uitgezet. Want dan kwam er in plaats van de doezelige, glimlachende, nauwelijks-luisterende en niets-onderscheidende 'welwillendheid' en 'beleefdheid' – de geest der Academie-van-Wetenschappen en andere professorenkransjes, waar niemand zich om een anders vak en om een an-

ders onderwerp bekreunt, doch alles welgelaten slikt om, – ‘do ut des’ – ook op zijn beurt ongehinderd alles te laten slikken – dan kwam er een in de kwaadaardige prikkelbaarheid van het opgeschrikte zelfbehoudsgevoel verscherpte opmerkzaamheid en peuterige scherpzinnigheid voor de dag, die met gretige nijd zich op bijkomstigheden wierp, triomfantelijk met een zwakke bewijsvoering, een onjuist citaat aandragen kwam, inmiddels aanvallen onbeantwoord, bezwaren onweerlegd, de kern on-aangeroerd latend! En dan werd ook pas flink de bevoegdheidstrom geroerd, van welks machtig geluid men goedgezinde beunhazen in magistrale welwillendheid nog wel verschoonde!

Want wat dreigde er bij dat wroeten in geheiligde grond door ongewijde handen al niet bloot te komen, als de wortels van ‘onomstotelijke stellingen’ verrot of te kort bleken en de palen-boven-water van onderen voos –, als de talloze heilige huisjes en de spreekgestoelten, vele in tal, begonnen te wankelen en ineen te storten op hun ondergraven fundamenten.

En zo, in edele verontwaardiging smalend op de domme dompers, die Descartes en Spinoza, Lessing en Fichte het leven verzuurden, zich tot tranen toe vertederend voor het lot van Shelley in het hypocriete Engeland, van Schiller in het ondankbare Duitsland, van Rousseau in het kortzichtig Frankrijk, bij gelegenheid (als gedenkdagen van geboorte of dood) geestdriftige woorden wijdend aan de ‘koene brekers van traditie en sleur’, de ‘moedige wegbereiders der nieuwe gedachten’ bleven ze naastig voortgaan eigen traditie en eigen sleur te verdedigen door hooghartig honen, door platslaan onder grote woorden, door bestoken met peuterkritiek, en vooral: door doodzwijgen tegen alles wat ‘baanbreker’ en ‘wegbereider’ dreigde te kunnen, te willen worden –, zelf veilig verschanst achter het bolwerk van een gevestigde, wetenschappelijke reputatie!

Ze had, in heftige innerlijke bewogenheid, dit alles overdenkend, de plaats, waar ze zich bevond en het doel van haar tocht vergeten –, nu ze door het komen van de kelner plotseling als met geweld zichzelf onttrokken en aan dat alles herinnerd werd, voelde ze een grauwe moedeloosheid, een gallige tegenzin schier, tegen wat haar te wachten stond. Ze keek zonder verlan-

gen, zonder behagen naar het spartelend neerkloppen van de limonade in het glas, waarin duizenden belletjes, naar vrijheid hakend, naar boven stormden tot een dikke rozige, donzige sissende schuimlaag. Ze had geen dorst meer; ze bleef naar het glas zitten staren zonder het aan te roeren, en ineens werd ze in zichzelf een vreemd, schier lijfelijk meegevoel gewaar met het bevrijde koolzuur dat, van dwang en druk verlost, zich naar de eis en de drang van zijn wezen nu weer vrijelijk verspreiden mocht!

Pas toen, op enkele trage belletjes na, het rappe gas naar rondom scheen ontsnapt, zette ze het glas aan haar mond, maar de drank was lauw en ze proefde er een carbolsmaak aan; ze betaalde, stond op en ging heen en weer lopen op het perron. Daar, tussen de anderen, wachtend de trein, die nog voorkomen moest, voelde ze, hoe de muur tussen haar oneindig wezen en haar beperkte persoonlijkheid zich weer optrok, ditmaal echter was het geen beklemming doch een beveiliging; ze voelde een moeheid in zich en het overleggen, welke wagon ze kiezen zou en of ze 'dames' of 'niet roken' zou gaan zitten, hield haar in rust. Van heel achter uit de half-cirkel blinkend wit middaglicht kwam de lege trein, in diepe ademtochten de woelige zwartgrijze rook opstotend tegen de donkere kap, rustig en machtig aanzet, en de een na de ander, achter de geweldige machine, schoven zich de rammelende wagens, opdringend uit de schuinite, tegen de hoge perronkant aan, nog even rukten en duwden de remmen ze voor- en achterwaarts dooreen, de conducteurs waarschuwden dreigend tegen voortijdig instijgen, dan stond de lange, zwarte rij onbeweeglijk, als voorgoed tot staan gebracht en Marianne, plotseling opgenomen in de jachtige volte van, de wachtkamers uit en de trappen op, zich reppende mensen, had een ongekend vreemd-heerlijk gevoel van aan zichzelf ontvloten, in de onbekende, onpersoonlijke menigte opgegaan, ondergegaan te zijn.

Een zwaargebouwd man met een rood gezicht en in zwarte kleren steeg vlak achter haar binnen, maar ze merkte hem niet op, voordat ze een hoekje bemachtigd, tas en portefeuille geborgen had. Toen ineens zag ze schuin tegenover zich een bekend gezicht, maar nog voordat de aanblik der bekende trekken uit

haar heugenis een bekende naam had opgeroepen, maakte hij zich met zijn stem bekend.

‘Wel Marian... dat is toevallig. Hoe maak je het tegenwoordig? En waar gaat de reis naar toe?’ Ze zag zijn blik even omhoog gaan naar de tas in het net. ‘Ga je uit logeren, zonder Harry en de jongelui?’

‘Doctor Uhland...’ Het lukte haar nooit om ‘Frits’ te zeggen tegen die oudere man – schoon hij eigenlijk met zijn glimmend kaal hoofd en zijn dofbruine baard, zijn zwaar lijf in sloffe, donkere oudemanskleren, meer ouder leek dan ouder was, want ze scheelden, wist Marianne, hoogstens een jaar of acht. Maar hij vond het blijkbaar volkomen aan de verhouding beantwoorden, dat hij de jongere zuster van zijn academievriend bij haar voor-naam noemde en dat zij ‘doctor’ zei tegen hem –, een titel die, tegen alle gebruikelijkheid in – want Uhland was litterarisch en geen medisch doctor – elkeen hem toebedeelde.

‘Doctor Uhland... hoe maak je ’t? Ja, dat is zeker toevallig. Neen, ik ga niet uit logeren, ik moet vanavond...’

Ze voelde dat ze rood werd en ze was blij dat ze juist wat ze had willen zeggen kon laten overgaan in een uitroepje van lachende schrik, nu onverhoeds de trein, als plotseling uit een dommel tot bezinning komend, met een wilde ruk, dat de wagens rammelden en botsten, gevolgd door een hele reeks vlugge horten, als een plotseling opkomende en weer aflopende driftbui zich in beweging zette.

Maar ze voelde het geforceerde lachje om haar lippen verwor-den tot een pijnlijke trek: nu was ze immers op weg, naar de verre stad toe, naar de dichtbijge avond toe –, ze leunde achteruit, keek uit het raampje naar de in al sneller vaart verglijdende huizenblokken, de in al rapper opeenvolging zich openende en weer sluitende straatverschieten en zweeg. Uhland zou wel niet meer vragen waar ze heen ging, omdat het hem toch niet schelen kon en als zijzelf geen gesprek begon, dan zou hij zo meteen, na wat wurmen en draaien om zijn zware lijf te voegen aan het stugge fluweel van wand en bank, een boek of tijdschrift te voorschijn halen. Ze zag uit de puilende zijzak van zijn wijde, lakense jas – de echte geleerdenjas, waarbij het glimmige ‘vlin-

dertje' onder het liggend boord en de vale streepjesbroek pasten zo natuurlijk als waren het de onderdelen van een levend organisme – de rode en grauwe en gele randen, de witte sneden steken, en ze werd een gevoel van veiligheid in zichzelf gewaar. Wat was er toch in hem dat aan elk gesprek iets agressiefs, iets vijandigs gaf, alsof hij met een stugge zijstoot van zijn plumpe schouder haar omver duwen en onder de voet lopen wilde –, was het niets dan blote schutterigheid of stak het dieper en tegen haar alleen, tegen haar in 't bijzonder? Schijnbaar aandachtig naar buiten kijkend, waar kleine warmoezerijtjes de overgang vormden tussen stad en platteland, hield ze in 't spiegelend zijraam hem in 't oog; ze zag dat hij nog even naar haar keek en naar haar tas in 't net – de oude leren portefeuille hield ze half naast, half onder zich verborgen, dan ging zijn korte brede hand inderdaad naar de zijzak en haalde er een korenbloemblauw brochure'tje uit. Onder zijn laatste blik was het haar ineens geweest als wilde hij haar wat zeggen en kon het niet of dorst het niet –, blijkbaar had ze zich daarin echter vergist. Om de medereizigers althans had hij het niet behoeven te laten; uit de hele volte waren er maar twee met hen binnen gekomen, een oude juffrouw die schuddebollend sufte en een oude heer die al scheen te slapen. In overgegeven aandacht leek hij nu te lezen, schoon zijn dikte, zijn volbloedigheid – mogelijk ook, dacht ze, nu hij een paar maal met zijn rechterschouder sjarde, zaten zijn bretels hem onplezierig – hem nu al steeds het stilzitten beletten. En uit een half-soezerig kijken weefde ze haar aandacht en haar gedachten dichter en vaster om hem heen, en ze voelde belangstelling, zonder veel sympathie, maar sterk vermengd met medelijden. Een paar maal de laatste tijd had ze het Evert horen zeggen 'Uhland is een stakker' –; zijn beklag betrof weliswaar alleen de maatschappelijke kant, die van welslagen en succes, maar ook daarin had hij gelijk: tot voor kort had Uhland behoord tot die erkend-knappe, jonge geleerden, waarvan iedereen alles verwacht en waar, in 't verlopen van het ene na het andere jaar, niets uit groeit, niets uit te voorschijn komt, totdat ze dan op een zeker ogenblik, door niemand vooruit bepaald, opgegeven, afgeschreven worden –, die veroordeeld schijnen in hun eigen knapheid te

stikken, in wie alle kennis, gelijk in sommige lichamen alle voedsel tot water of tot vet, zich omzet tot een verstikkende woekering op de geest, van die geest de ontplooiing niet bevorderend, maar belettend. Uhland was van schooljongen af een boekenwurm geweest, had jaren achtereen feiten opgenomen, kennis gevreten en schoon zijn lijfelijke gedaante de vergelijking ietwat paskwillig maakte, had hij Marianne toch wel eens doen denken aan de magere koeien uit de bijbelse droom, die de vette verslonden en niet vetter werden. Lange jaren had ze instinctief, uit een van die ongegronde instincten, die taaier blijken dan hecht-gefundeerde overtuigingen, in het ontzag van haar omgeving gedeeld – ‘Van die Uhland zul je nog eens wat horen, die Uhland zul je professor zien worden’ –, Uhland was geen professor geworden en hij had zelfs geen wetenschappelijk werk van enige omvang of enige betekenis gepubliceerd –, de laatste tijd verschenen er in dagbladen en tijdschriften kleine artikeltjes, soms over een romannetje-van-de-dag, soms ook ineens een verwoede polemische uitval, en wie zich daarbij zijn gestalte voorstelde en zijn pretenties en zijn aanvankelijke reputatie, die moest wel denken aan onnozele muisjes, onder zuchten en steunen door een berg gebaard, aan nietige slingersteentjes, te midden van rook en roet en vuur en vlam uit een krater omhoog geworpen. In de aanvang had ze nog gemeend dat die artikeltjes een subtiële verdienste hadden, welke haar ontging – want het instinct, waaruit haar ontzag stamde, bleek tegen heel wat bestand, en nog altijd trouwens heette het: ‘En Uhland is toch lang geen ezel’, doch steeds vaker werd die uitspraak vastgekoppeld aan of beantwoord met ‘maar wat hij schrijft, dat lijkt naar niemendal’, en in haar waren inmiddels grotere goden van hun voetstuk gestort!

Leraar had Uhland nooit willen worden. Evert zei nu wel achteraf: ‘Uhland en orde onder een bende jongens!’ – maar hij had het nooit geprobeerd; dat was het eerlijke en waarachtige in hem, dat hij het hachelijk bestaan van vrij werker had verkozen boven het veilige en zorgeloze van de vaste positie, onverdeeld, ongerept zich bewarend voor de grote wetenschappelijke arbeid, waarop hijzelf het stelligst, het vurigst had gehoopt... ‘Te

goed en niet goed genoeg'. Alweer een! Te goed om in kinderlijke 'weetgierigheid' tevreden voort te leven in een chaos van zinloze, want uit de lucht gegrepen onsamenhangende 'wetenswaardigheden' – 'groene dames' van Ibsen en koopakten van Shakespeare, doopcelen en trouwboeken van dode grootheden; te goed om zich zijn ganse leven te vermeien in de filologische oliebolle kraam, met een verward en immer-plagend besef van iets beters, een hoger geestelijk leven en toch niet bij machte uit zijn doffe geest – of zat het dikke bloed hem dwars? – die goddelijke vonk te slaan, welke de chaos tot kosmos ordent, door welker magische kracht het verwarde helder wordt, het ordeloze samenhang erlangt, zoals de deeltjes van het ijzer zich ordenen en richten onder de werking van de magneet.

En Marianne dacht aan een boek, dat ze eens had gelezen – *Liefdes Kronkelpaden* heette het – hoe een jongen, na lange, lange jaren naar een meisje te hebben gesmacht, haar eindelijk overovert met veel moeite, door echtbreuk en woordbreuk, en dan, na één ogenblik van blind, triomfantelijk bezit, de zathheid, de onmacht in zich voelt komen met het verpletterend besef, dat het alles een vergissing is geweest... Was het zó niet ook Uhland gegaan?

De trein stond botsend en rommelend stil, de oude juffrouw, die in de hoek tegenover Marianne had zitten dommelen en sufzen, nam haar tas en stapte uit –, en Uhland schoof nu, over zijn tijdschrift heen met een vaag glimlachje even naar haar opziend, op de verlaten plaats. Weer meende ze, als even tevoren, de impuls, in 't zelfde ogenblik bedwongen, te bemerken, om haar iets te vragen of mede te delen; maar hij kuchte alleen even en sloeg de ogen neer naar wat hij las; de trein zette traag zich in beweging, ze keek weer terzijde uit over het weiland, waar schaarse koeien graasden in de opstijgende avonddamp, en juist op het punt de fladderende draad van haar gedachten weer beet te grijpen en verder te spinnen, voelde ze hoe hij met een snelle, nerveuze ruk zich tot haar overboog en ze hoorde zijn stem, wat hortend en hees:

'Zeg... doe jij tegenwoordig óók al aan filosofie?'

De onverhoedse vraag, op die vijandige, agressieve toon, botste tegen haar aan en deed haar duizelen.

‘Ik...? Hoe weet je...? Wie beweert dat...?’

‘Ja, als je ’t niet wilt weten, dan moet je ’t niet zelf laten drukken.’

‘Heb ik laten drukken dat ik...?’ Onwillekeurig beroerde haar blik even het naar achter saamgevouwen tijdschrift in zijn hand – het was niets minder dan het laatste nummer van de *Philosophische Maandbladen* – hij ving die vluchtige blik en honend-sarcas-tisch klonk het: ‘O neen, dáár staat het niet in!’ De gedachte alleen dat de ‘Maandbladen’ notitie zouden nemen van haar beunhazerij.

Ze zocht verwilderd in haar gedachten, naar wat hij eigenlijk bedoelen kon, dan ineens perste een schok van schrik haar al het bloed naar het hart, dreef het schier in ’t zelfde ogenblik terug, dat het in een hete bos aan haar wangen en slapen verscheen. Het interview... dat ongelukkige interview met die indiscrete, die onhandige Bogaerts!

‘Meen je dat interview met die jonge Bogaerts? Heb je dat gelezen?’

Hij trok de schouders op.

‘Gelezen...? Ik weet niet eens waar de man in schijft. Neen, maar Eckstein heeft er in zijn pers-overzicht van de *Boekenvriend* iets uit aangehaald, iets over gezegd. Ik zag ineens je naam en toen las ik natuurlijk even door...’

‘Heeft hij van dat interview iets gezegd?’

‘Ja... of eigenlijk meer speciaal over die ene uiting van je. Wacht eens even... ik meen dat ik het bij mij heb. Ja hier... kun je ’t zelf zien.’

Uit de binnen-borstzak van zijn jas had hij een over de lengte toegevouwen dun maandblaadje in grijs omslag vandaan gehaald. ‘Daar heb je het.’ Hij reikte het haar over, ze hield het sprakeloos tussen haar ineens verkilde vingers.

‘Zal ik het even voor je opzoeken?’ Passief liet ze het zich weer ontnemen; hij hield het bladerend vlak onder zijn breed gezicht; onder de zwaar-ademende neus, het hoge, kale zweet-beslagen voorhoofd, de slechtiende ogen, terwijl zijn dikke vinger zenuwachtig zoekend over de bladzijden, langs de kolommen zwierf – dan gaf hij het haar weer terug, de vinger stijf gedrukt op de goede plek.

‘Hier...’

Ze lei het in haar schoot, boog in een instinctief verlangen haar gezicht te verbergen, het hoofd er diep over heen en las:

‘Frederik Bogaerts, de handige interviewer, aan wie we reeds zo menige interessante bijzonderheid over onze hedendaagse schrijfsters en schrijvers danken, heeft ditmaal een onderhoud met mevrouw Marianne Edema gehad. En mevrouw Edema heeft ons, waarschijnlijk, zonder het te willen, een vrolijk ogenblik bezorgd met haar naïeve betuiging, dat ze meer “denker” is dan “artiest”. Ons dunkt, ze moest het constateren van zulke interessante waarheden liever aan anderen overlaten. Wat ons zelf betreft, het moet ons van het hart, dat we vooralsnog meer vertrouwen hebben in de romanière Marianne Edema dan in de “filosoof” Marianne Edema en waar ons tijdschrift haar litteraire arbeid steeds welgezend is geweest, durven we hieraan de welgemeende raad toevoegen: waag u niet, mevrouwtje, lichtvaardiglijk op een terrein, waar reeds zovele zwakke broeders, en nog veel meer zwakke zusters in kinderlijke onwetendheid omtrent datgene, waarnaar ze de handen uitstaken, deerlijk op de neus gevallen zijn...’

Terwijl Marianne las, zat Uhland tegenover haar geen seconde stil, ze hoorde aanhoudend het zware ademen, het rusteloze schuifelen langs het ruige, stugge fluweel, ze rook de duffe klerenlucht, de flauwe, zoete cau-de-cologne van de zakdoek die hij, tot een lompe prop verfrommeld, in de hand hield en waarmee hij schier werktuiglijk over het kale vlekkelig-roze voorhoofd wreef, dan weer schurkte hij ineens de schouders, waar zijn bretels hem blijkbaar knelden, en onder dat alles door voelde ze zijn vorsende blik. Maar ze bleef gebogen zitten staren op wat ze al gelezen had, tot de regels, de woorden uit elkaar, dwars en schots dooreen schenen te springen, haar kaken had ze even voelen krimpen, als beet ze plotseling in een citroen, één ogenblik vreesde ze, haar opdringende tranen niet te kunnen verbergen, maar een vreemde hete gloed schroeide ineens haar ogen droog, liet in ’t wegtrekken een kille, bijna zoete kalmte door haar hele lijf —, en ze dwong zich een opstel over politiek, dat op dezelfde bladzij volgde, door te lezen, om even te verge-

ten en Uhland een koel oog in een rustig gezicht te kunnen tonen.

‘Wel... heb je ’t nog haast niet uit?’

‘Zo dadelijk... ik zag hier nog iets anders, dat me interesscerde.’ Ze sloeg het boekje dicht, reikte het hem over, ‘dank-jewel’ –, ging strak naar buiten zitten kijken. Hij legde het naast zich op de bank.

‘Zie je... daarom vroeg ik je... of je tegenwoordig ook al aan filosofie doet... en daarom zei ik... als je het zelf laat drukken, dan zul je het toch wel willen weten...’

Ze keerde zich naar hem toe.

‘Weet je waarom ik mij door die man heb laten “interviewen”? Ik had het eerst geweigerd, want ik vind het nonsens. Toen schreef hij dat hij het voor zijn brood deed, en dat iedereen, die niet wilde, hem tegenwerkte in zijn bestaan. Toen heb ik hem laten komen...’

‘Hij had je de drukproef moeten sturen.’

‘Dat heeft hij gedaan! En ik heb er ook nog een en ander over Harry en de kinderen en over mijn uiterlijk uitgehaald, dat ik niet nodig vond. Maar dit...’ ze had kalm en, tot haar eigen pijnlijke verbazing, bijna verontschuldigend gesproken, nu werd haar stem ineens heftig en fel... ‘het is gewoon een geniepigheid, een venijnigheid van Eckstein... Want zoals het daar staat, heb ik het niet gezegd. Hij heeft de hele boel uit zijn verband gerukt. Bogaerts vroeg natuurlijk waar ik aan bezig was en toen vertelde ik van mijn boek... en hoe heel anders ik daaraan werk, hoeveel gelukkiger het mij maakt dan mijn vroegere, mijn “litteraire” dingen en toen zei ik, dat ik daardoor, daaraan had leren begrijpen, dat ik eigenlijk meer voor dat werk dan voor mijn vroeger werk geschikt was. Het gebeurt immers zo vaak, er zijn immers zoveel, die pas op later leeftijd hun echte eigen geluid horen, pas na jaren tasten en dwalen op hun diepste kern stoten, hun aangewezen weg voor zich zien. Sommige filosofen blijken dan eigenlijk dichter... en sommige dichters een beetje filosoof...’ Ze trachtte nu te schertsen, glimlachend hem even aankijkend, maar zijn gezicht bleef stroef, als had hij niet gehoord. Ze sloeg de ogen neer op het tijdschrift in haar schoot

en een blinde bitterheid kwam haar beklommen. 'Wie is zo'n Eckstein... wat betekent hijzelf, zelfs als litterator, dat hij mij op die manier belachelijk durft maken?... Een man... en dat is blijkbaar al voldoende tegenover een vrouw.'

'Dat ben ik met je eens,' gaf Uhland gretig toe, 'de man is zelf ook minder dan niemendal.' Hij sloeg zijn zakdoek uit elkaar zo vlak bij Mariannes gezicht, dat ze terugweek voor de laffe reuk van eau-de-cologne en zweet.

'Dat boek... eh... dat boek van je, waar je 't juist over had..., waar gaat dat eigenlijk over?'

Ze aarzelde.

'Het heeft nog geen naam en, dan... wat kun je uitdrukken in een titel?'

'Maar je kunt toch altijd zeggen, waar het over handelt?'

'"Litterair positivisme". Maar nu weet je nog niets... ik bedoel... nu heb ik eigenlijk nog niets gezegd.'

'Litterair posit?...' Hij trok, precies zoals Evert het gewoon was, de wenkbrauwen op en schudde een paar maal het hoofd, 'duister... duister...' hij frommelde de zakdoek weer ineen, stak hem weg en haalde hem, schier machinaal, meteen weer uit; een ogenblik scheen hij op een toelichting te wachten en toen die uitbleef:

'Enfin, je zult zelf wel weten wat je ermee bedoelt.'

Ze ging ook hierop niet in en keek weer uit het raampje; het was bijna avond, dichtbij en verder het land in blonken lichten, laag aan de donkere grond, hoger in de donkere lucht; heel achter aan vergleden er langzaam, langzaam, dat waren de schepen, daar was het kanaal. Ze trachtte uit het kluwen van geluid, dat plotseling als uit diepten tot haar aandacht rees, het afzonderlijke rommelen en schuren, kreunen en botsen te ontwaren en tot hun grond terug te brengen. Dan dacht ze ineens aan wat haar te wachten stond, met elke wenteling der wielen nader komend en om haar maag verkromp het, ijzig en bijna-pijnlijk.

'En wat heb je er eigenlijk voor doorgewerkt, wat heb je er allemaal voor gelezen...?'

'Waarvoor meen je?...'

'Voor dat boek van je, natuurlijk.'

Ze zocht, dociel, even in haar geheugen, wat van het vele verscheidene eerst te noemen, vergeefs zich afvragend op welke namen en titels hij mogelijk het gretigst wachtte –, maar dan ineens stond er iets in haar op en kante zich tegen die nederige houding, het gevoel van haar eigen waarde en waardigheid.

‘Dat zul je vanzelf wel merken als je mij de eer aandoet het boek te lezen. Je hoeft nu niet lang meer geduld te oefenen – het komt in ’t vroege voorjaar al uit.’

Hij zag de gekrenktheid op haar gezicht, in haar ogen, hij wist onmiddellijk uit dat moment van zwakheid partij te trekken en zei met sarcastische stembuiging:

‘O... pardon... als je het niet zeggen wilt dan moet je het voor je houden. Je schijnt anders niet te weten, dat zo iets een heel gewone vraag is onder vaklui, hoor!’

Hij keek op zijn horloge. ‘Duivels, die trein is laat! Ik had er al moeten zijn. Ga jij nog ver?’

‘Een groot uur nog,’ loog ze, om haar werkelijk doel te verbergen, en ze schoof haar portefeuille nog verder onder zich weg.

De trein stond weer stil, hij boog zich naar het raampje.

‘Zijn we er nu of stopt hij maar zo?’ ‘Is net of we midden in het land staan.’

Ze drukte haar wang tegen het ruitje om zover mogelijk naar voren uit te zien.

‘Neen, we zijn aan ’t stationnetje. Ik zie de lichten en de lui stappen al uit. Deze wagen staat juist buiten het emplacement. Je mag wel oppassen, ’t zal een hoge afstap zijn.’

Uhland was opgerezen, hij trok zijn vest neer, knoopte zijn jas toe en een voor een zijn benen optillend, schudde hij zijn opgesjorde broekspijpen naar omlaag, dan trok hij nog weer met de schouders, waar hem blijkbaar iets knelde, want zijn mond vertrok pijnlijk in ’t ruige van zijn baard. Het was nu al bijna donker in het compartiment, hij boog zich naar de deurknop, maar juist in zijn hand werd die van buiten af omgedraaid, het portier schoot met een schok als uit de wand los naar buiten en van onder op naar omhoog werd de naam van het station uit een onzichtbare mond als naar binnen gegooid. Avonddamp woei in door de gapende, zwarte opening.

‘Het is een heel hoge afstap,’ zei Marianne nog eens, trachtend met een blik naar omlaag het donker te doorpeilen, ‘wees maar voorzichtig.’

Hij stond al op de bovenste treeplank, een heel stuk beneden hem was de zwarte grond; met beide handen hield hij de ijzeren grepen, aan weerszijden van het portier, even keerde hij het gezicht naar haar toe:

‘Goede reis dan verder... en de groeten thuis.’

‘Dank je... bonjour!’ Ze zag hem omzichtig tastend met de voeten, van de treetjes dalen; de trein stond zo hoog, dat zijn hoofd nauwelijks boven de treeplank reikte, hij keek niet meer om en Marianne zag hoe hij, na even stilstaan om zich te oriënteren, de rails overstak naar het schaars-verlichte gebouwtje toe. Een koe loeide –, de conducteur klapte het deurtje weer terug in de wand en tegelijk scheen de zoldering een halfbol van zacht, mat-wit licht traag uit te blazen. Nu leek het buiten geheel en al avond.

Achter Uhland was ook de andere reisgenoot uitgestegen, niemand echter binnengekomen, voor de rest van de reis zou Marianne alleen zijn. Ze schoof over naar de andere hoek, zover mogelijk van Uhlands reuk en zijn sfeer verwijderd, ze bemerkte aan de koude stroming door de reten dat ze nu aan de windkant zat, en trok haar mantel over de knieën samen. Soezerig staarde ze naar de opschriften, de letters en cijfers op wanden en portier, en haar losse gedachten sponnen zot-grillige, kinderachtige invalletjes om die onnozele dingen heen. Twee maal al had slaapzwaarte haar, zonder dat ze ’t wist, beglipt, de oogleden neergedrukt, twee maal had een schrikje ze doen openspringen, nu werd ze een bewust verlangen naar even slapen in zichzelf gewaar. Ze trachtte dat weg te duwen, wetend dat niets zo stellig als het verlangen naar, het denken aan slaap de naderende slaap op de vlucht doet slaan. Ze drukte haar hoofd in de hoek, sloot de ogen en zat doodstil –, begon daar niet alreeds haar denken zich te verwarren, als de bladen van een dooreengegooid boek, waarvan de binddraden doorgesneden zijn? Maar als ze dit nu weer bewust constateren ging, zou ze toch nog wakker worden... Het laatste wat ze nog zag uit één half-open oog, dat pijn-

lijk knipperde tegen het lauwe witte licht was regen die zilverig tegen de ruitjes sloeg...

Geluid, ze wist niet wat, had haar uit de slaap gerukt, en eer ze 't beseftte, stond ze voor 't raampje, haar nog slaapzware ogen borend het donker in; tot driemaal toe had ze haar horloge uitgehaald, erop gekeken en het weer weggestoken, eer het halfbewust gebaar zich vereenzelvigde met zijn eigenlijk doel: te zien hoe laat het was. Geen half uur meer, iets langer nog dan twintig minuten en ze zou op een druk perron staan in een stad waar ze vóór heden nog maar ééns was geweest, opgewacht door een 'commissie' en een paar uur daarna moest ze spreken in een volle, lichte zaal. Altijd door de laatste dagen had die gedachte een gevoel van bangheid en spanning in haar gaande gemaakt, maar ook van blijde, gelukkige verrukking... daar ze hoopte anderen evenzeer in verwondering gelukkig te kunnen maken als zijzelf het was geweest bij de aanschouwing van dat wonderbaarlijk samenvallen van 'innerlijke waarheid' en 'ervaring' als een bewijs niet van enige afzonderlijke waarheid maar wel van het aanwezig zijn dier universele Rede, die gestadig in en door middel van mensen chaos tot kosmos ordent, kosmos in chaos terugvallen doet. Maar nu... waar was die blijheid gevloden, waarheen die lust gevaren? Niets meer, niets dan ijskoude angst. Ze wierp zich op de vale portefeuille, haalde er tussen haar trillende vingers de papieren met notities uit en haar hart scheen te verstarren, in het staren op de paar onnozele blaadjes..., was dat alles? Stond het daarin wat ze te brengen, wat ze te zeggen had? En was daarbij wel iets dat niet iedereen sinds lang al wist, iets meer dan onnozele praatjes, waarheden als koeien?... Had dat de slaap gedaan, haar heimelijk en verraderlijk haar zoet vertrouwen, haar blijde verwachting ontstolen? Niets meer... dan angst? En onder het laffe, witte licht zat ze opgesloten tussen de rammelende deurtjes, de kreunende beschotten, in die door donker voortijlende trein, erger dan in een gevangenis. Een ogenblik versmolten gedachte en aandoening, gevoel en wil tot niets dan dat ene: een heftig verlangen om terug te gaan, naar huis, naar Harry en de kinderen, naar haar kleine tafel in Harry's atelier... ze zat verkrompen als onder een slag, alle spieren gespannen,

haar vingers klemmend om de rand van de bank; dan, zoals op ergste pijn verzoeting volgen moet, op elke wee een rust, werd ze achter haar verdoofd voorhoofd een verheldering, in haar spieren een ontspanning gewaar, haar handen sprongen los en met een zware zucht liet ze zich gaan tegen de rug van de bank. Had ze dan toch ook niet alle haar vlijtige dagen van drie, vier noeste jaren, alle ogenblikken dat het drukke leven haar aandacht vrij liet, besteed aan dat ene boek, van welks grondslagen ze straks een overzicht, een uiteenzetting zou geven. Ze had aangekondigd dat ze zou spreken over 'Hebbel en Balzac' en nog weer dacht ze aan de onuitputtelijke overvloed van 'interessante wetenswaardigheden' in die jaren vergaard en waarmee ze zulk een gemakkelijk succes zou kunnen hebben oogsten. Want had niet steeds het half-voltooid in de zin van het half-uitgedachte een veel 'geleerder' want gecompliceerder aanzien, juist door wat er nog krukkig en troebel en verward in was? Was een ding klaar, dan was het ook werkelijk *klaar*, zo eenvoudig, dat het de oppervlakkige en kortzichtige een 'vanzelfsprekende' onnozelheid moest lijken. Alle grote gedachten – van het Socratische 'Ken u zelf' af – hadden die schijn van onnozelheid, nochtans waren ze onpeilbaar en onuitputtelijk, daar ze de oogst van jaren in zich bevatten. Hoe hoger de dingen tot dat uiterste van klaarheid werden opgevoerd, hoe verder op hun diepste grondslagen teruggeleid, hoe minder ze geschikt werden om er de 'bourgeois' mee te epateren. Dat kon alleen... Klaasje van der Gracht en zijn talrijk nakroost en verder de 'intuïtieven' in wie metaforen en symbolen, citaten en aanroepingen de leemten in de redenering moeten verbloemen, bij wie lyriek de logica vervangt, zonder dat ze nochtans van de pretentie dat ze 'redeneren' afstand wensen te doen...

Hebbel en Balzac! Het zich subjectief-wetende, dat niets te 'verklaren' zoekt, het door louter zelfonderscheiding alle menselijke gevoel en willen en drijven in zich ontdekkende, aantonnende, blootleggende als afschaduwingen van de ene Idee, daaraan alleen werkelijkheid, belangrijkheid, eeuwigheid ontnemende –, tegenover het zich objectief wanende, niets recht helder in zich werkelijk onderscheidende, schoon vaak intuïtief raak ra-

dende, alles blindelings en wildweg uit 'oorzaken' verklarende, zonder het te bemerken de tegenstrijdigste 'gevolgen' aan eenzelfde 'oorzaak' vastkoppelend, uit de tegenstrijdigste 'oorzaken' tot overeenkomstige gevolgen besluitende – ; Hebbel en Balzac –, de wijsgerige gedachte, overgebracht in de kunst, tegenover het 'wetenschappelijk systeem', het positivisme overgebracht in de kunst. En dan die uiteenzetting tot welker definitieve formulering – een al scherper begrenzen, schiften en scheiden, samenbinden en uitzonderen – ze zoveel weken, maanden van aanhoudend-gespannen waakzaamheid had besteed, die uiteenzetting van het verschil tussen het 'laag-subjectieve' als het begin-stadium, en het 'hoog-subjectieve' als eind-stadium van alle geestelijke werkzaamheid, met daartussen in de noodzakelijke fictie van de objectiviteit, en vooral ook dit: waarom die fictie schier onuitroeibaar moest zijn... en verder alles wat ze had gevonden door de gestadigde wisselwerking van 'in zich' en 'om zich' over de begrippen 'mening' en 'meningsverschil' en 'begrijpen' en 'onderscheiden', die ze jarenlang reeds had ontgonnen, maar evenmin uitgeput, als in enige jaren een kolenbekken zou kunnen worden uitgeput...

O, nu gaandeweg leefde het weer in haar op... ze herinnerde zich de treffende aanhalingen die ze had genoteerd uit het werk van de beide als voorbeelden aan te tonen auteurs, er zou toch wel iets in dat alles zijn, voor jonge studenten en hun huisgenoten de moeite van het luisteren waard en wanneer dan in de vervoering, de ontroering van wat ze te zeggen had haar eigen geestdrift haar welsprekend maakte, dan zou ze ook haar toehoorders binden, boeien, meeslepen...

Ze had de papieren weer in haar portefeuille geborgen; tot rust gekomen zat ze stil en keek naar buiten, in één blik met het licht van een eenzame lantaarn ving haar oog de naam van een halte, die ze reeds lang meende te zijn voorbijgegaan – de trein was blijkbaar over zijn tijd. Een zucht van ontspanning worstelde zich uit haar borst naar boven, niet zo moedeloos was ze als daareven, enkel moe.

Dan ineens ontdekte ze op de bank tegenover zich het tijdschrift van Eckstein, door Uhland vergeten –, haar eerste impuls

was er de hand naar uit te steken, haar tweede zich daarover als over iets onwaardigs en belachelijks te schamen, maar tenslotte zat ze toch weer met het boekje in haar handen. En nu ze, als ter zelfkwalling, die woorden weer las van tartende zelfverzekerdheid en ongegrond oordeel, nu hadden ze een gans andere uitwerking en maakten, onverwacht, een gevoel van fierheid en kracht in haar gaande, in de stelligheid, dat ze die man logenstraffen en beschamen zou, hem niet alleen, maar allen, de hele bende Uhlands en Ecksteins de spottende, honende, lasterende monden snoeren. En nu was er de lust in de komende avond weer en het vertrouwen dat ze hen allen tot haar eigen geestdrift opvoeren zou, en in haar eigen diep en puur geluk doen delen...

Buiten in donker duidden veelvuldiger lichten, hoog en laag, ineens een stampende en rumoerende fabriek, met hoge, zwarte schoorsteenpijp boven in helle schijnselen over een rommelig binnenplein wemelende mensen, vooral ook een rosse gloed verderop, al hoger klimmend uit de donkere horizont, de nadering van de stad. Onder snerpand jammer-gegil vloog een trein, in razende vaart uit donker opkomend als rakelings voorbij, stortte zich verder hetzelfde duister in, waaruit hij gekomen was. In zichzelf overlegend, verdeelde ze de tijd tussen aankomst en voordracht; nog eens alles van begin tot eind doornemen was eigenlijk wel niet nodig, maar toch altijd wenselijk, omdat, waar het ganse betoog in één leidende gedachte samenhang, aan de voordracht niets haperen mocht. Ook diende, wat het geheel door het ontbreken van het anekdotische en prettig-verhalende element aan 'luchtigheid' te kort kwam, door zeggingskracht, door haar vaste wil om mee te slepen en vast te houden te worden vergoed...

Maar daar was ineens de lange, hoge brug, die ze in haar herinnering niet had voorzien, doch nu wel herkende, en daar aan weerskanten, als waarschuwende ogen, de rode en groene lichten, aan onzichtbare palen in de lucht en nog vroeg ze zich af, of dit nu werkelijk al de stad van haar bestemming was, of de trein mikte duikend zichzelf de smalle stationskap binnen, laag en lang als de helft van een grote buis, en de plotseling gevangen geluiden, van alle kanten weerkaatsend, mengden zich in het

samengeperst kabaal, het snerpnd sissen van andere treinen, het klateren en metalig dreunen der rangerende machines, knarsen van karren en roepen van mensen. Gebogen witte bovenlijven onder donkere koppen hielden, nog-onhoorbaar dravend, gelijke tred met door de spiedende ogen reeds uitgekozen en vastgehouden prooi van zwaar-beladen reizigers in de eerste-klasse-compartimenten – en Marianne, overeind voor het raampje, haar tasje en portefeuille in de hand zag tussen de andere wachtende een groepje van drie jongens, twee korte en een lange, in grijze regenjassen, wier gezichten en donkere hoedjes meedraaiden met het naderen, het voorbij en verder gaan van de trein als zaten ze er met touwtjes aan vast. Ze begreep dat die drie op haar wachtten, ze zorgde dus dat zij in 't voortschuiven van de trein en in de volte ze niet uit het oog verloor, zodat ze, even later uitgestapt en aan hun rondzien merkend dat ze haar nog niet ontdekt hadden, dadelijk op ze af kon gaan.

Daar stonden ze nog en zetten zich nu langzaam, telkens omkijkend, in beweging naar de uitgang toe en ineens vond ze zichzelf met haar tweëndertig jaar heel oud bij die heel jonge mannetjes. Wat een knapen bijna nog, de beide kleinen vooral –, geen tien jaar misschien meer en Fransje zou haar vragen, precies zo'n blonde jongen in grijze regenjas en donker deukhoedje te mogen mee naar huis brengen... de plotseling invallende grappige gedachte zette zich in een goedmoedig-moederlijke gezindheid om, en in die stemming kwam ze de jongens tegemoet.

'Jullie zoeken zeker mij?... Hier ben ik al.'

De langste van de drie drukte flauwtjes even haar uitgestoken hand, en ze liet onmiddellijk haar hand weer vallen, tegelijk wel voelend dat dit de beide anderen vreemd, zelfs pijnlijk aandoen moest. Nu ze tegenover elkaar stonden, had ze ineens geen woorden en geen houding meer.

'Ik heb toch het genoegen mevrouw Edema... mevrouw Marianne Edema te zien, nietwaar?' vergewiste zich de langste nog eens, en het klonk bijna mal van overbodigheid. Ze keek hem aan om iets in zijn stem dat haar trof, ze zag de adamsappel bewegen in 't tanig en pukkelig halsvel onder de schriële kin en ineens deed hij haar aan Ben Beelaerts denken. Toch was er be-

halve die volkomen onpersoonlijke adamsappel geen eigenlijke wezenlijke gelijkenis. Hoe vreemd... maar plotseling wist ze het: hij moest de theoloog zijn.

‘Van der Willigen,’ stelde hij zichzelf al voor... ‘en hier mijn vrienden, Mijs... Kotting... mevrouw Marianne Edema...’ Alsof hij ineens vond, dat er aan de voorstelling iets gehaperd had, ging hij plotseling met een vuurrode kleur achter Marianne om naast Kotting lopen. Geen van allen sprak. Marianne keek naar de klok.

‘De trein is vrij goed op tijd, nietwaar?’

‘Iets te laat... een minuut of zeven.’

‘Onze president... Felix Ellenberger... kan tot zijn spijt niet meekomen, hij hoopt u straks in uw hotel nog even te komen begroeten. Juffrouw Langendijk, het vijfde bestuurslid, zult u niet voor vanavond zien. Ze woont bij haar ouders thuis en kan zich niet altijd vrij maken...’

Marianne zei lachend, geen ogenblik te hebben verwacht door een stoet van vijf te worden binnengehaald!

‘Maar ik hoor u daar over Felix Ellenberger spreken –, dat is toch niet de letterkundige, de criticus?’

‘Ja, zeker!’ Mijs en Kotting zeiden het tegelijkertijd, nog voor Van der Willigen antwoord geven kon. Marianne begreep aan hun toon dat hij de trots van zijn club, misschien wel haast een ‘lokale grootheid’ moest zijn en ze kon er zich zo gauw geen rekenschap van geven, waarom het haar verbaasde, dat hij nog student was.

Ze had inmiddels haar kaartje en haar tasje aan Mijs overgegeven, hem daarbij even aangekeken en een plotselinge sympathie gevoeld bij de aanblik van dat opene, intelligente, zo heel jonge gezicht.

‘Uw hotel is hier vlakbij,’ praatte Van der Willigen, met zijn Haags accent van gedistingeerd student. ‘We hebben er een kamer voor u besproken en als u het toestaat, brengen we er u even heen.’

Op het open, schraal-verlichte stationsplein bleek de pas begonnen avond guurder en donkerder dan de milde middag had beloofd –, maar in het hotel, waar al werd gestookt, gaf het

plezierige vertier een bijna winterse gezelligheid.

Provinciale gemoedelijkheid – in de vorm van de eettafels, de joviale, half-boerse gezichten van vroege eters glimmend-rood boven de brede blanke, hoog-ingestoken servetten – weersprak de schijn van grootsteeds restaurant, bij de eerste aanblik opgewekt door de overvloed van licht uit moderne ornamenten, de nissen met rozebekapte lampjes op gedekte tafels, de groep van planten en banken in het midden. In 't voortlopen tussen de tafels naar één voor haarzelf duizelde het Marianne door de snelle overgang van felbewogen eenzaamheid naar deze vlakke gezelligheid, waarin ze plotseling opgenomen scheen, en waar ze nochtans geen deel aan had, noch ooit hebben zou, zó ver van eigen stad en huis en maar voor deze ene keer gekomen – misschien later nooit weer, want ze kende hier geen mens. Boven het massief-ouderwets buffet wees de klok kwart voor zes en incens, als aan het eind van een lange, donkere baan, voorbij Umland, ver terug, zag ze de kamer thuis en de klok op kwart voor zes en Harry aan tafel tussen de kinderen in. Zou Terp nog zijn gekomen? Als de vis nu maar bijtijds was gebracht. Toen ze wegging was de man er nog niet geweest, ze had nog moeten telefoneren – bijna zou ze 't zelf hebben vergeten, dat er vis moest zijn, omdat Harry groot vlees niet snijden kon. Vervelend dat Rika, al zoveel jaren bij ze wonend en ze ook wel toegegaan, aan zulke dingen nooit eens dacht...

'U hebt nog alle tijd,' zei achter haar Mijs, denkend dat ze berekeningen maakte. Ze keerde zich glimlachend naar hem toe, ze stonden voor een grote, ronde, wel al witbespreide maar nog niet gedekte tafel.

'Als u het goed vindt... we moeten toch ook nog eten...'

'Natuurlijk, graag...' haastte ze zich, bijna berouwvol, dat de gedachte niet van haar was uitgegaan. 'Veel gezelliger voor een huismoeder dan zo eenzaam.'

Ze deden hun jassen uit, ontnamen haar de hare met haar hoed en hingen alles op. Ontdaan van die onpersoonlijke kledij, vertoonden ze elk hun eigen wezen in de uitdrukking van hun gezicht, in de opslag der ogen, in gebaar en blik. Van der Willigen was zo veel gedistingeerder, Kotting nog minder gedistingeerd

dan met jas en hoed, maar het meest verraste haar het tegelijk lieve en ernstige gezicht van Mijs met de zacht-lachende mond en de peinzend-diepe blauwe ogen, het dikke, glinster-blonde, krullende haar boven recht en rimpelloos voorhoofd. Ze keek even naar zijn mooie, zijn in ongerepte puurheid argeloos-verlokkende jongensmond en een warmte steeg naar haar wangen, terwijl hij tegenover haar zitten ging. Hij was blijkbaar de jongste van de drie, kon nauwelijks meer dan twintig zijn, de beide anderen, aan weerskanten gezeten, zouden wel een jaar of vier, vijf ouder wezen. Bij nauwkeuriger beschouwen vond ze Kotting met zijn pedante wipneus, waarop nuffig een lorgnetje wiebelde, zijn steile kuif van vaal, stug haar nog minder aantrekkelijk dan de gebrilde theoloog; Kotting bleek een vierdejaars jurist, Mijs een tweedejaars medicus.

‘En waar is nu wel de plaats des onheils?’ vroeg Marianne lachend. Haar gevoel van moederlijke goedmoedigheid was weer opgeleefd, terwijl ze de drie jongens en zichzelf uit de grote, volle soepterrine bediende, met een behoefte wat gezelligheid te brengen, te forceren desnoods in dit gedwongen samenzitten, enige werkelijkheid te verlenen aan die zonderlinge schijn van intimiteit: zij in haar witte zijden blouse, de jongens in hun jasjes, met de soepterrine tussen ze in. Maar haar grapje scheen misplaatst. Mijs had even gelachen, maar niets gezegd – niets durven zeggen blijkbaar, nu de beide ouders strak bleven. Van der Willigen fluisterde met de over zijn stoel gebogen halfboerse kelner, en Kotting antwoordde, als had ze haar vraag in de nuchterste bewoordingen gedaan:

‘Tien minuten, een kwartiertje lopen van hier. Maar er komt om kwart voor acht een rijtuig.’

‘Voor tien minuten lopen? Wat een zonde! Of is het hier zo’n rijke boel onder de studenten?’

Mijs lachte nu openlijk zijn blanke tanden bloot. – ‘Denk u dat maar niet, hoor!’ –, maar ze zag Kotting en Van der Willigen een blik wisselen en ze voelde ineens dat ze tegenviel, dat er iets in haar persoon ze teleurstelde. Ze vond het ineens jammer, voor de jongens – ze hadden toch recht op ‘waar voor hun geld’ – en ze voelde zich schuldig, tegelijk zich afvragend: waar zat het eigenlijk in?

Dan ineens zei Kotting, terwijl hij zijn vismes opwreef in zijn servet:

‘We hebben de vorige maand mevrouw Overhoff hier gehad,’ en Marianne kreeg de stellige indruk dat die opmerking het resultaat was van een inwendige vergelijking, die niet gunstig voor haar was uitgevallen!

‘Zo? En waarover heeft ze gesproken?’

‘Ze heeft ons voorgelezen uit haar laatste boek *Het Onvergelijke*.’

‘Voorgelezen? Hoe curieus...’ Ze hief haar ogen op en peinsde in de lamp. Wat een eigenaardig soort zelfvertrouwen behoorde daartoe, om van enige uren ver te komen reizen met een gedrukte roman, die elk voor een paar gulden kon kopen om zo te zeggen onder de arm en dan dood-leuk wat te gaan zitten voorlezen.

‘Was dat voor “Docens Disco”?’

Kotting keek even verbaasd.

‘Ja zeker, natuurlijk!’

‘En... viel het in de smaak?’

‘Zéér bijzonder...’ knikte de theoloog. ‘Ze leek ons een heel bijzondere vrouw, nietwaar Kotting, met een heel mooie stem...’

‘Buitengewoon elegant...’ vulde Kotting aan, parmantig, als een volleerde vrouwenkenner. ‘Kijk... deze kaart met haar portret... die heeft ze ons allemaal toegezonden... in een gesloten envelop natuurlijk... als een souvenir...’

Hij reikte Marianne een briefkaart, die in zijn binnenzak al naar sigaretten was gaan ruiken en ze zag een wel mooi, maar al wat verlept, hautain-kwijnend gezicht, een ranke, ver-bloete hals, een mondain toilet, een mat glimlachje: de ‘lady-artieste’ van top tot teen!

‘Droeg ze die japon op de avond dat ze hier sprak?’

‘Ja zeker!’ zei Kotting gretig... ‘en weet je nog wel, Mijs, hoe we gelopen hebben om lampekapjes van precies datzelfde blauw?... Het was een blauwe japon, die bijzondere kleur, die dames geloof ik “pauwblauw” noemen.’

‘Meer groen, zou ik haast zeggen...’

‘O neen, Herman! Beslist blauw, positief blauw!...’

‘En moesten daar speciale lampekapjes bij?...’

‘Ja...’ vertelde Kotting ‘en dat was toen lastig genoeg! O, we vonden het allemaal heel begrijpelijk, heel natuurlijk zelfs,’ haastte hij zich te verzekeren. – Mevrouw Edema moest vooral niet denken dat *zij*, het bestuur van ‘Docens Disco’ niet wisten wat een artiest was en wat een artiest toekwam en dan een dame! – ‘het was alleen maar om die aparte kleur. We waren vooraf de zaal gaan bekijken, dat had ze gevraagd. Er hingen van die gewone lichtgele, dat ging niet, zei ze, bij haar toilet, en rood vond ze afschuwelijk, als ze rood vlak bij zich zag dan kon ze niet spreken... Wat hebben we gedraafd, hè Karel? Kitty Buys en Bep Langendijk – die u vanavond zult zien – hebben ze vliegensvlug gemaakt.’

Ze liet de jongens onder elkaar even doorpraten en deed alsof ze met onafgebroken aandacht het portret bekeek. Ze had haar gezicht warm en rood voelen worden.

Dat was het dus! Ze had groot-toilet moeten maken, ze had kwijnend en interessant moeten doen, moe van de reis zijn, een matte glimlach vertonen, het rijtuig accepteren als iets dat vanzelf sprak, nieuwe lampekapjes eisen, misschien ze wegsturen om ‘alleen te zijn’. En daarvoor, en in plaats daarvan had ze... En ze dacht aan haar angsten in de trein.

‘En wie hebt u hier zo al meer gehad?’

‘Vóór mevrouw Overhoff? Wie ook weer, Mijs?’

‘Ferdinand Rauwenberg... over moderne romans... en Alfred Horst over de “Beweging van ’80”... en Arda Sonnewaal over de nieuwste stromingen in de hedendaagse poëzie...’

‘Kent u juffrouw Sonnewaal, mevrouw Edema?’

‘Niet verder dan héél oppervlakkig... En... komt er gewoonlijk nog al wat publiek op die avonden?’

‘Dat hangt er van af... U treft het nu niet zo héél bijzonder... Verleden week heeft professor Van der Haar hier juist een lezing gehouden en daar is iedereen toen natuurlijk heen geweest. Dan is het gewoonlijk de eerstvolgende avond niet zo vol.’

‘Waarover heeft hij het gehad?’

“‘Christendom boven Griekendom’”, was de titel.’

‘O ja, dat wist ik eigenlijk wel. Ik heb het verslag gelezen.’ Ze keken alle drie op om haar toon.

‘Het was een buitengewoon interessant, en een buitengewoon doorwrocht betoog,’ zei Van der Willigen ineens, en ze voelde aan zijn toon, dat hij haar woorden als een uitdaging had verstaan. ‘Dat bleek trouwens duidelijk uit het verslag in de *Rotterdammer*. Een bijzonder goed verslag!’

Er suisde iets in haar hoofd, het leek haar alsof de hele ruimte rondom ineens graf-stil geworden was; haar ganse wezen scheen in één enkel ogenblik veranderd, als binnenstebuiten gekeerd, en wetend dat ze een dwaasheid, een onvoorzichtigheid beging, zei ze, schor-hortend door het plotseling horten van haar adem:

‘Ze spreken wel eens van zeden-bederf. Ik noem zo iets zeden-bederf...’

De drie hoofden zwenkten als automatisch de hoogte in, de drie gezichten waren naar haar toegekeerd, dat van Mijs drukte spanning, dat van Kotting onverschillige verbazing, dat van Van der Willigen toornige gekrenktheid uit. Haar eigen knieën voelde ze trillen onder de tafel, een bloedstroom, die tegelijk heet en ijzig scheen, golfde heftig door haar lijf.

‘Hij vergeleek de houding van Jezus voor zijn rechters met de houding van Socrates, nietwaar?... nietwaar?’ Ze moest de vraag herhalen, vóórdat Van der Willigen zijn blijkbare tegenzin overwon en een stroef ‘Ja juist, ja zeker’ antwoordde... ‘en hij vond de houding van Jezus verhevener. Dat is een standpunt, natuurlijk... ik deel het niet... Ik heb juist altijd in dat volkomen ontbreken van alles wat pathetisch is, in die nooit-aflatende re-delijkheid in Socrates’ verdeling het verhevene, het prachtige gevonden... en niets meer dan het lezen van een gewone Hollandse vertaling ervan heeft mij heftiger ontroerd dan ooit de Matthäus-passion – ... groot koor en groot orkest en muziek van Bach! Ik voor mij zie niet in, waarom juist het pathetische bij uitstek “verheven” zou moeten heten. Maar dat is tenslotte een zaak van temperament, van persoonlijke aanleg. Maar die dingen in het publiek te zeggen tegen een massa onwetende, onnadenkende, hoogmoedige zich noemende “christenen”, die

mensen te stijven in hun onnozele, afschuwelijke ijdelheid, hun, vergeef mij het woord... hun misselijke aanmatiging... en dat allemaal met politieke oogmerken... dat noem ik zedenbederf... en zedenbederf van de ergste soort.'

De kelner, die kip en appelmoes bracht keek bevreemd om de plotselinge stilte, de uitdrukking der gezichten.

'Wilt u zich niet bedienen?' vroeg Van der Willigen na even zwijgen koel-beleefd, haar de schotel toeschuivend –, maar zijn mager gezicht was vuurrood en zijn hand beefde. Haar hart klopte. Niemand sprak. Meer woorden, meer redenen stegen haar naar de lippen, maar ze hield ze binnen. Kotting en Mijs keken Van der Willigen aan – Kotting met een uitdrukking van 'je laat het toch zeker niet op je zitten?' Mijs in gespannen afwachten – en hij, voelend dat hij nu antwoorden, weerleggen moest:

'U spreekt daar zo van de massa, de onwetende menigte, mevrouw Edema... Ik vind dat u zich tegenover uw medemensen wel wat héél erg op een standpunt plaatst... en ik zou u daarin niet graag willen volgen.'

Het was de toon van iemand die zelfs in woede de tradities en de regelen van een beschaafd twistgesprek niet vergeet –, maar Marianne lachte schamper.

'Ik heb laatst een nieuw toneelstuk van John Galsworthy gelezen... ik weet niet of u het kent: *A bit of love*. Daar komt een moderne dominee in voor, een denker... iemand die tenminste beproeft de dingen door te denken... hij woont in een boerendorp, waar ze hem natuurlijk een "rare" vinden. Het eerste bedrijf is een catechisatie met tien, twaalf halfvolwassen boerenkinderen, meisjes... en een uur achter elkaar probeert hij dan, die schepseltjes uit te leggen, wat eigenlijk een "christen" is, wat ze onder dat woord behoren te verstaan. En als hij weg is, weet u wat ze dan zeggen? "Wat een gezeur," zeggen ze... "wat heeft die vent nu een uur lang te staan zaniken over wat een christen is? Christenen... dat zijn *wij* immers..."

Ze wachtte even, maar niemand zei iets, alleen Mijs had even geglimlacht; dan praatte ze verder, sneller en heftiger. 'En zo zijn ze au fond allemaal – en dat weet u net zo goed als ik, meneer

Van der Willigen... En wanneer ze dan horen zeggen "christendom boven Griekendom"... dan vertalen ze dat in "*Wij* boven hen!" Wij meer dan... Socrates... godbetert! Dat weet u net zo goed als ik... En die het tegen ze zegt, die weet het ook, die moet het weten... En dat weet u óók net zo goed als ik!

'Ja, dat zegt u nu wel, dat ik dat allemaal net zo goed weet als u... maar dat zoudt u toch eerst nog eens moeten aantonen! *Ik* weet de dingen gewoonlijk niet zo gauw... en daarbij gaat u af op een couranten-verslag...'

'Als ik op datzelfde verslag... u hebt het daareven "buitengewoon goed" genoemd... was afgegaan om de man te prijzen, zoudt u er dan iets tegen hebben gehad?'

'Dat weet ik niet... daar kan ik niet ineens op antwoorden... U doet van die vragen...'

Kotting verschoof even op zijn stoel en kuchte.

Ze nam een teug uit haar glas, haar mond en keel voelden als verdroogd, haar hart klopte dof en zwaar, een nevel schemerde om haar ogen; het onwezenlijke, het onwaarachtige, de levenbedervende Leugen, scheen verstikkend rond te waren in de lucht, welke ze ademde, haar toe te grijzen van de gezichten rondom, die ze even tevoren zo gemoedelijk en vriendelijk had gezien; een wanhoop, levens-zatheid greep haar nijpende beet en ineens weer hoorde ze de woorden, de sombere formule van die wanhoop, die levens-zatheid... 'Rather than live where such things can be, let me die...'

'Neemt u nog wat appelmoes, mevrouw!' Mijs schoof haar het schaalte toe, ze zag zijn open blik tot haar opgeheven, en even laafden zich haar brandende ogen aan zijn zacht gezicht, de argeloos-verlokkende jongensmond, het voorhoofd, dat glad en koel moest aanvoelen onder een gloeiende wang.

'Ja graag, ze is zo fris, zo heerlijk...' Dan lachte ze, iets dat van diep in haar naar voren was gesprongen, scheen tot zijn plaats weer in te keren; en ze voelde een plotselinge behoefte vriendelijk, goedmoedig te zijn, de verbroken vrede te herstellen.

'We zouden het al gauw met elkaar aan de stok krijgen! En u zou het me misschien lelijk betaald zetten!'

'Hoezo betaald zetten?...'

‘Wel... vanavond in het debat...’

‘Er is tegenwoordig geen debat meer op “Docens Disco”,’ lichtte Kotting haar beter in. ‘Vroeger wel, maar het had gewoonlijk zo weinig te betekenen... toen hebben we het maar afgeschaft...’

‘Debat kan nooit veel opleveren – degene die spreekt, heeft natuurlijk zijn onderwerp goed doordacht en degene die aanvalt, staat er onvoorbereid tegen over... En dan...’

Bevreemd, verschrikt hield ze op. Wat hadden ze nu?... Liepen ze ineens weg? Maar ze zag het al, ze waren alle drie halfweg opgerezen en maakten blozend hun buiging in de richting van een hoge, statige, langzaam-lopende man met een brede, grijzend-blonde en wel zachtzinnige, maar wat soezerige Germanen-kop.

‘Zag hij ons?...’ vroeg Kotting, toen ze weer zaten.

‘Nee, ik geloof het niet, hij ziet in de verte zo vreselijk slecht...’

‘Wie was dat?...’ vroeg Marianne.

‘Professor Stuyfsand!’

Terwijl ze even omkeek om de beroemde man te zien, hoorde ze Kotting naast zich fluisteren: ‘Zou hij misschien komen, vanavond?’ Ze verstond Van der Willigens antwoord niet, maar zich weer naar de tafel toegerend zag ze de uitdrukking van ‘Nee zeg, verbeeld-je, Stuyfsand komen luisteren naar een Marianne Edema!’ juist van zijn gezicht verdwijnen.

‘Zou Batenburg er zijn?’ vroeg Mijs halffluid aan Kotting. Die knikte, genadig. ‘Misschien, ja, misschien wel.’

‘Zullen we koffie nemen? Rookt u, mevrouw Edema?’

‘Soms, nu liever niet.’

Van der Willigen keek op zijn horloge. Zijn gezicht was weer bleek en kalm, maar zijn stem klonk heel koel, nu hij zei:

‘U wilt misschien zometeen nog wel even alleen zijn, mevrouw Edema? Wij moeten nog een en ander...’

‘Daar komt Felix!’ riep Mijs. ‘Uw collega Felix Ellenberger, mevrouw Edema! Het is eigenlijk door hem dat u vandaag hier bent, dat we u hebben gevraagd...’ hij verborg een klein verlegenheidje om wat hij daar uitflapte in een uitbundig wuiven naar de deur en Marianne keek die richting uit.

Haar eerste indruk was verbazing. Ellenberger bleek een jood! Ze had hem zich tenger en blond gedacht en hij was donker en fors, een flink gezicht, een prettig-lachende mond. Hij was blootshoofds, droeg een donkere overjas over de arm en liep in een pak van lichtbruin geribd loodgieters-fluweel – Terp had gelijk, moest Marianne lachend even denken, ze waren hier inderdaad twintig jaar achter, de artiesten verkeerden er nog in het ‘anarchistische’ stadium, terwijl overal elders de fase van het dandyisme, van de kleurige zijden sokken, correcte dassen en lakschoenen met breedgestrikte veters al ingetreden was. Kelners en bezoekers keken wel even, maar zonder lach, zijn komen bracht geen opzien teweeg, hij scheen een dagelijkse gast.

Hij kwam tot vlak bij, bleef dan afwachtend staan en Van der Willigen stelde ze aan elkaar voor.

‘Je mag maar een ogenblik blijven, hoor Felix,’ riep Mijs, die het intiemst met hem scheen te wezen, ‘mevrouw Edema heeft juist gezegd dat ze nog even alleen wil zijn.’

Ze waren alle drie opgestaan, zochten hun jassen aan de overladen kapstokken.

‘Als u liever dadelijk alleen wilt zijn? Ik zou niet graag onbescheiden wezen... maar als ik mag zou ik wel heel graag een ogenblikje willen blijven...’

Zijn toon, zijn stem, zijn accent, zijn hele optreden, alles scheen een hoger peil, een fijner toets dan de provinciale, half-boerse stijl der anderen te willen demonstreren.

Even later zaten ze, enigszins verlegen zwiiggend, tegenover elkaar, zij roerde in haar koffiekopje, hij tuurde op het gloeiend puntje van de sigaret in zijn hand –, en ineens was het haar, als zat de jongen zich daar pijnlijk en benauwd het hoofd te breken met de geestige en diepe en bijzondere, misschien wel ‘perverse’ en ‘paradoxale’ dingen, die hij zich voorgenomen had te zeggen en die hem nu zeker allemaal ontschoten waren. Ook in zijn kritiekjes in het tijdschriftje van Eckstein was immers altijd dat min of meer moeizame jagen naar het paradoxale en gewaagde, naar bijzondere constructies en afwijkende vormen, alsof hij vóór alles de aandacht wilde trekken, gehoord, opgemerkt, besproken, meegerekend wilde worden –, maar onder dat heetge-

stookte, trillende, verwarde, overladene van ongeduldige jeugd, die eigen rijpheid schier niet afwachten kan, had Marianne meer dan eens uitingen van een scherp onderscheidingsvermogen, schichten van merkwaardig inzicht gevoeld.

‘Ik hoor daar juist dat ik eigenlijk aan u de eer van de uitnodiging voor “Docens Disco” te danken heb.’

‘Hebben ze u dat eerlijk gezegd?’ vroeg hij verrast.

‘Eigenlijk... heeft uw vriend Mijs het er uitgeflapt...’

‘Dacht ik wel!’ lachte hij. ‘Kareltje weer enfant-terrible geweest... Ja, ik kies gewoonlijk de sprekers... Van der Willigen doet het eigenlijke presidentswerk... al ben ik president... maar vergaderingen leiden... inleidende woordjes en bedankjes aan de sprekers, daar deug ik niet voor. Maar ik kies ze wel. En ik stond erop dat ze u zouden vragen...’

‘Waarom?’

‘Ach...’ hij sloeg lachend de ogen neer en tuurde weer op zijn sigaret. Hij scheen haar ineens veel meer op zijn gemak: zeker was hij op dit gesprek voorbereid geweest en had vooraf bedacht wat hij zeggen wilde. ‘U wordt misschien boos, als ik het zeg...’

‘Ik ben niet zo verschrikkelijk lichtgeraakt...’

‘Ja maar, alle vrouwen...’

‘Hè neen,’ viel ze hem in de rede, het koffiekopje weer neerzettend, waaruit ze juist had willen drinken... ‘vertelt u mij nu niet dadelijk wat “alle vrouwen” zijn... Dat is... zo oud, zo weinig origineel. Zegt u mij nu liever eerlijk en gewoon, waarom u mij zo bepaald voor “Docens Disco” hebt willen vragen...’

‘U wordt dus niet boos?... Wel... ik vind het altijd zo pikant een vrouw te zien, die zo graag een man zou willen wezen...’

‘En moet ik dat wonder voorstellen?...’

‘O, het blijkt zo duidelijk als iets uit uw werk...’

‘Dat is het nieuwste...’

‘Ja, zelf weet u dat natuurlijk niet, zelf hebt u zich daar natuurlijk nooit rekenschap van gegeven!’

‘Inderdaad niet...’ gaf ze lachend toe.

‘Wat u tegenwoordig doet, dat “filosofische werk” – Marianne hoorde de aanhalingstekens – ‘daar blijft u niet bij... dat bent

u niet zelf... u bent door-en-door vrouw en daarom is het enige wat u werkelijk interesseert het emotionele leven en in het bijzonder de man, de liefde... de verhouding van de geslachten...'

Ze tikte met haar lepelteje tegen haar kopje en zweeg. Alles... maar geen litteraire crotiek, geen 'verhouding der geslachten...'

'Leest u wel eens dat tijdschriftje van Anton Eckstein, de *Boekenvriend*?'

Voor ze het zichzelf beletten kon, had ze in snelle wending het gezicht naar hem toegekeerd, hem getoond dat ze pijnlijk bloosde.

'O... ik weet waaraan u denkt! Neen, dat bedoel ik niet. Maar een paar maanden geleden heb ik er een psychologische analyse van de vrouw, en van het jonge meisje in gehad... dat hebt u dan zeker niet gelezen? Als ik mag, zal ik het u sturen, misschien begrijpt u dan, waarom ik tegen u zeg dat u van dat werk dat u tegenwoordig doet, terugkomen zult... misschien wordt u het dan zelfs volkomen met mij eens... misschien komt u er zelfs te gauwer van terug!'

'Zoudt u denken?...'

'Maar wat die Eckstein zegt, trekt u zich dat toch vooral niet aan. Hij betekent zelf immers niemendal!'

De jongen was zowaar genadig, Uhland had 'ook' gezegd. Even deed hij zwijgend een paar trekjes aan zijn sigaret.

'Alles welbeschouwd zou 't toch misschien beter zijn geweest, als u een paar maanden later voor "Docens Disco" was komen spreken...'

'Hoezo?'

'Om de lui hier. Eckstein is tegenwoordig nogal in trek. Een van de club werkt aan de *Boekenvriend*. En wat erger is – het schijnt dat professor Stuyfsand zich tegen Kotting een beetje ironisch over u heeft uitgelaten... Hij had die fragmenten gelezen van uw boek, en toen er sprake van was, dat we u hier vragen zouden en ze om zijn mening kwamen, toen schijnt hij te hebben gezegd, dat er wel de een of andere vriend achter de schermen zou zitten, waar u de spreektrumpet van was! Niet in 't publiek heeft hij dat natuurlijk gezegd, maar thuis aan een dineetje. Zijn dochter heeft het aan Loutje Mijns overgebracht, de

zuster van Karel. Karel'tje dweept met u... hij heeft geloof ik drie nachten geen oog dicht gedaan bij het vooruitzicht dat hij u zou zien. En uw portret hangt op zijn kamer. Maar Van der Willigen was tegen en Bep Langendijk daardoor natuurlijk ook... tussen die twee is het zowat beklonken... ik heb het toen tenslotte doorgezet...'

'Had het maar niet gedaan!' lag haar op de lippen, maar ze zweeg, en keek langs hem heen de zaal in, die kleiner, winterser, intiemer scheen geworden, nu de tafels glimmend bruin als gewreven kastanjes onder de afgenomen witte lakens waren blootgekomen, uit de roze kapjes het licht dat ze zacht-stralend leven deed als weggesneden. Ze zag hoe de jongen naar haar zat te kijken, maar ze onderging nu niets van die zacht-vertederde en dankbare ontroering, die de jonge Mijs haar even tevoren had geschonken met zijn blik – toch was deze jongen ouder, mannelijker, een beetje artiest, en een beetje meer nog charmeur – maar ze voelde al te duidelijk hoe hij zelfbehaaglijk zichzelf zat te beschouwen aan haar, en ook dat hij weer bezig was te broeden op de bijzondere, de perverse en paradoxale dingen die hij nog altijd niet had gezegd. Haar gedachten vloeiden juist weer van hem af, en naar de dingen rondom vagelijk over, toen ze ineens zijn stem hoorde:

'Ik verlang er heel erg naar, u vanavond te horen spreken!'

Al haar gevoelens en vermoedens van zoëven vergeten, keerde ze in spontane verblijding het gezicht naar hem toe.

'Ja? Werkelijk? En gelooft u dat er misschien toch nog meer?...'

Hij had zijn hoofd achterovergebogen en tuurde door zijn wimpers, de ogen half-gesloten, een vage glimlach om de lippen.

'Ik geloof dat u heel mooi zult zijn, als u spreekt – vooral als u in vuur raakt...'

De bijna brutale vrijmoedigheid van over het paard getild lokaal groothedje, de schier beschamende teleurstelling na de verwachting door zijn woorden van even te voren in haar gewekt, brachten een verwarreling van gevoelens in haar teweeg. Maar ze liet niets blijken, keek even naar de klok en zei, opzettelijk heel koel:

‘Het is nu kwart over zeven. Er zou, om kwart voor acht, een rijtuig komen. En als ik dan vooraf nog even een en ander inkijken wil, mag ik het nu wel doen.’

Hij was al overeind... ze zag ineens aan de uitdrukking van zijn gezicht, aan zijn blos, zijn ogen, die hij verlegen van haar hield afgekeerd, hoe hij zelf was geschrokken van zijn eigen brutaliteit. Het scheen haar dat hij wilde vragen of ze er boos om was, maar het niet dorst.

‘Tot straks dan, nietwaar?’ zei hij timide, niet wetend of hij haar nu een hand mocht geven. Ze stak haar eigen hand uit – ‘tot straks, mijnheer Ellenberger’ – en even moest ze glimlachen, terwijl ze, hem nastarend, dacht: wat zou ik dat parmantige mannetje gauw klein kunnen krijgen!

Vierde hoofdstuk *De kinderen*

‘Ik kan er dus stellig op rekenen?’ vroeg Uhland nog eens, terwijl hij opstond en zijn jas toeknoopte, ‘om de veertien dagen een artikel... en volle vrijheid om je eigen onderwerp te kiezen: dat is toch nog wel te doen!’

‘Jawel... maar ik ben nu ook al aan *Het Nieuwe Streven* en de *Tribune der Jongeren* heeft mij juist verleden week nog weer gevraagd...’

‘Dat groene goedje, die aapjes, die pas komen kijken? Maar daar hoor jij toch niet bij! Dat kun je niet doen. Neen, je moest je eigenlijk helemaal reserveren voor ons. Wij vragen alleen eerste-rangs-mensen, en we betalen goed. En iets ben je toch wel verschuldigd aan onze oude kennis...’

Uit de diepe stoel, waarin ze zat naast de haard, keek Marianne hem even aan; haar blik wilde hem herinneren aan die ontmoeting in de trein, zes jaar geleden, waarop geen andere meer was gevolgd dan dat ene bezoek, toen hij zijn aanstaande vrouw was komen voorstellen, en aankondigen dat hij trouwen en verhuizen ging, en dat zijn vrouw, weduwe en ex-lerares, van plan was jongens in huis te nemen, zodat hij zonder broodzorgen zich aan zijn werk kon blijven wijden... Zo was dan ook geschied en nu zat hij daar weer – minder onsmakelijk en onverzorgd – en beriep zich op ‘de oude kennis’. Was hij dat vorige dan spoorloos vergeten, had het niets voor hem betekend, of klopte het volkomen op zijn gevoel van wat billijk en betamelijk was, dat hij haar destijds, toen ze ‘er nog niet was’, met gering-schatting en spot had geknauwd, en vandaag, nu ze ‘er was’, haar kwam vragen aan een nieuw op te richten litterair-filosofisch weekblad mee te werken, háár naam te geven voor een prospectus, dat imponeren en lokken moest...

‘Die Uhland...’ lachte Harry, toen even later de ander vertrokken was. ‘Die Uhland met zijn weekblad! Je zou zeggen,

waar er zoveel al leergeld hebben betaald. Het brandde mij op de lippen om hem te vertellen wat Terp altijd zegt over de drie manieren om er een erfenis door te lappen: vrouwen, spel, of een weekblad...

‘Aan de eerste twee zal hij zich niet bezondigen...’

‘Nu hij zijn dikke weduwe heeft...’

Ze sprak en lachte, maar lusteloos, en zonder haar gesloten ogen op te slaan en zonder zich te roeren in de diepe zachte stoel, die haar koesterend omvat en gevangen hield. Harry liep, op zijn zachte sloffen, opgewekt-pratend de kamer heen en weer, waar alles bruin en brons en geel en warm en donzig was in winters morgenlicht. Zijn tengere witte vingers schikten de kale, zwarte, prunus-twijgjes, die van onder op uitbloeiend, nu alleen nog heel boven aan de topjes enkele teer-groene wimpeltjes tussen schaarse roze knopjes droegen, broos en schier onwenzelijk als een kunstmatige versiering, met tedere omzichtigheid in het water van de hoge fijn-kristallen kelk, zachtiriserend en parelend rondom tegen de gladde wand en hij neuriede nauw-hoorbaar voor zich uit. Even keek Marianne uit half-geopende ogen, waar hij was, wat hij deed, dat zijn praten ineens zweeg, dat ze zijn stap niet meer hoorde; bemerkend dat hij niet naar haar keek, bleef ze even naar hem kijken en om haar mond groefden, zonder dat ze het wist, de rimpels zich dieper, ze keerde het hoofd weer af, sloot opnieuw de ogen en hoorde ineens zichzelf zuchten.

Dadelijk stond Harry over haar stoel gebogen.

‘Wat is er, Jannie, kind, dat je zo moet zuchten? Ben je zo moe? Heb je slecht geslapen? Of is er weer wat geweest met Lien of Mien of hoe dat nieuwe monster heet?’

Ze antwoordde niet, bedwong een ongeduldig gebaar door haar handen vaster om de ruigbektele stoelleuning te klemmen. Altijd die mannen-pose van meidennamen en winkeliersnamen niet te kunnen onthouden, dat malle, kinderachtige pralen met mannelijke ongeschiktheid door mannelijke superioriteit. Een vrouw moest altijd weten hoe de meid heette en opletten dat de meid deed wat ze doen moest en weten hoe de winkeliers heetten en controleren of ze gaven wat ze geven

moesten —, elke vrouw, al wist ze haar geest tot het hoogste geschapen, al was ze overkropt met werk, al had ze zelfs haar part in het gezamenlijk-benodigd inkomen bij te dragen!

Hij had, zich over haar buigend, even met zijn koele lippen haar klam-warm voorhoofd aangeraakt en was daarna in de diepe stoel gaan zitten tegenover haar, aan de andere zijde van de haard en door haar oogharen turend, zag ze hem daar nu heel stil voor zich uit staren, in zijn gewone houding, voorovergebogen, de handen tussen de opgetrokken knieën ineengeklemd, het voorhoofd even gefronst, als een overgevoelig schoolmeisje na een standje, waarvan ze niet recht begrijpt waarmee, maar toch wel wil toegeven dat ze het misschien heeft verdiend. En ze dacht, hoe overkwetsbaar en teer hij toch was, krimpens onder een hard woord, een ongeduldig gebaar, hoe weinig opgewassen tegen het leven, dat hij eigenlijk nog steeds niet kende, dat hem uit de verte beangstigde en dat hij van zichzelf afgesloten hield met zijn schilders-visioenen, met zijn kunstenaarsdromen.

Tweeënveertig jaar was hij nu, zichzelf negenendertig! Fransje werd over zes weken vijftien. Jaap twaalf... en weer zuchtte ze, zonder het te willen, nauwelijks het zelf merkend, en weer keek Harry even op, maar dadelijk opnieuw voor zich.

‘Kijk hoe het sneeuwt...’

‘Ja... zo ineens...’

‘Moet je vandaag met Jaap naar die dokter Merckelbach?’

Ze knikte, keek in de haard.

‘Wat zou hij voorschrijven?’

‘Sterke voeding. En dan, misschien, verandering van lucht. We wonen hier laag. Misschien de zee...’

Hij keek even naar buiten.

‘Nu, in de winter, met zulk weer?’

‘De zee schijnt altijd goed te zijn, in elk jaargetij...’

‘En hoe dan met Fransje en met alles... en met mij...’

‘Het redt zich wel. Laten we maar even afwachten.’

‘En met jouw werk?’ kwam hij haastig, als berouwvol, ‘want jouw werk is natuurlijk hoofdzaak...’

Waarom je het dan ook het allerlaatst noemt, dacht ze, maar zei het niet.

‘Heeft Jaap er nu een beetje vrede mee, dat hij naar een kinderdokter moet? Heeft vader nog met hem gepraat? Jammer, dat vader niet zelf...’

‘Och neen, dat begrijp ik nu best, die verantwoordelijkheid is te groot. Juist tegenover een eigen kleinkind. En je vader is al zo oud... ik bedoel... al zo lang buiten praktijk...’

‘Hij interesseerde zich vroeger juist het meest voor kinderziekten, al heeft hij het nooit aangedurfd, zich als specialist te vestigen, betrekkelijk jong getrouwd en mama altijd nogal veel-eisend, erg voor uitgaan... voor luxe...’

‘Maar je vader loopt nu toch tegen de zeventig...’

‘Vader is negenenzestig, zevenentwintig jaar ouder dan ik.’

‘Als vader niet juist in die dokter Merckelbach zo erg veel vertrouwen had gehad, was ik liever naar een jongere en zelfs liefst naar een vrouw gegaan... Ofschoon Jaap dat misschien nóg erger had gevonden... Maar die Merckelbach schijnt zo’n soort paus te zijn...’

‘Vader vond Jaap niet te groot voor een kinderdokter. Jij wel, nietwaar?’

‘Och... ’t is misschien overdreven. Als de man maar niet zo’n laf-lieve toon tegen hem aanslaat. En dan komt er voor hem bij, dat hij zo lang is, dat de mensen hem soms voor veertien houden...’ Ze stond ineens overeind en even moest ze tegen de schoorsteenrand leunen; ze wankelde duizelend van de snelle beweging.

‘Ik ga eens aan ’t werk... Er liggen nog drukproeven... en van allerlei... ’k Wou zo graag nog een beetje opschieten. Je vindt niet erg dat ik je alleen laat? Ik ben toch ook de hele middag alweer kwijt.’

‘Je komt toch thuis voor de thee?’

‘Hoogstwaarschijnlijk wel...’

‘Anders is Fransje zo schrikkelijk uit haar humeur...’

‘Daar is niet zo heel veel toe nodig tegenwoordig...’

Hij keek in een snelle hoofdbeweging bijna angstig naar haar op.

‘Ja, bar soms hè? En daarom... als jij nu eens weg moest met Jaap... *ik* heb totaal niets over haar te zeggen. Als ze zo driftig

wordt... soms om bijna niets... dan weet ik me helemaal geen raad!’

Ze peinsde even.

‘Tante Clara kon altijd goed met Fransje overweg...’

‘Zou ze willen... als het moest?’

‘We kunnen het vragen. Weet je overigens wel dat ze ook al negenenzestig is? Maar je zou het niet zeggen, dat is zeker. En misschien wil ze het zelf, als een afwisseling. Ze mist oom zo vreselijk...’

‘Ja... begrijp jij daar iets van? Die tiran... en na al dat tobben. En zo als hij was in zijn laatste ziekte, zo veeleisend en kwaadaardig... tot het eind toe. Niemand heeft begrepen, hoe ze het uithield, dag en nacht alleen met zo’n man... en een verpleegster dan... maar ja... Zou je toch zeggen, dat ze zich opgelucht moest voelen. Maar neen...’

‘Een mens hecht aan zijn ketenen!’ lachte ze even. ‘Maar laat me nu gaan, vent...’

Hij greep haar hand, blij, onmiddellijk voelend dat haar stemming wat opfleurde.

‘Toch ècht hè, Jannie-kind, dat die Uhland bij jou kwam. Hoorde je wat hij zei? Alleen eerste-rangsmensen! Dat ziet hij dan nu toch eindelijk in! Zeg eens eerlijk, vind je ’t niet ècht?’

Ze liet zich, lachend om het jongensachtige woord, neertrekken op de leuning van zijn stoel.

‘En als dan later je nieuwe boek uitkomt... en je bundel studiën van ’t jaar al... Dat had ik Uhland toch eigenlijk eens moeten vertellen, dat daar drie uitgevers om gevochten hebben... Vochten er maar drie kunstkopers om mij...’

Hij lachte zelf om de klacht, die hij dan ook niet meende. Marianne wist het en dat hij eigenlijk heimelijk de geringe verkoopbaarheid van zijn schilderijen toeschreef aan hun superioriteit. Zonder het ooit ronduit te hebben gezegd, gaf hij zich toch telkens argeloos bloot wanneer hij, ineens opziend uit een boek, een levensbeschrijving, haar vertelde hoe deze of gene grote schilder bij zijn leven onopgemerkt was gebleven, nauwelijks met ploeteren en tobben zijn droog stuk brood had verdiend! En Marianne was blij, dat ze zijn werk niet zelf beoordelen hoefde,

niet beoordelen kon –; zelfs niet uit medelijden, niet uit liefde tot hem zou ze anders hebben gesproken dan gemeend, in de grote werkelijkheden van waarheid en schoonheid...

‘Wil je er dan aan denken, precies half één koffie-drinken? Want we worden om half twee bij die dokter verwacht.’

‘Zal gebeuren...’

Ze wilde nu eerst even naar boven en een andere blouse aantrekken om dan tenminste één uur nog ongestoord te kunnen werken. Twaalf uur moest ze voor de koffie zorgen, anders kreeg Harry weer bocht te drinken... Maar toen ze de donkere zijden blouse aangetrokken had, voelde ze plotseling geen moed en geen kracht en ze liet zich neervallen in het oude kale armstoeltje naast haar bed, dat sinds haar meisjestijd overal met haar meegetrokken was, ze zat daar nu weer juist als daareven beneden, ogen gesloten, het zacht van haar binnenhand om ruigbeklede leuning geklemd.

En ze dacht aan Uhland, Harry had gelijk, zijn komen was een zeker teken van ‘officiële erkenning’, een zeker teken en bij lange na het enige niet. Neen, ze wist het wel –, ze was er. Sinds een paar jaar was ze ingeschreven, beëtiketteerd, geborgen in haar eigen vakje: een vrouw met mannelijk intellect. Een bewonderend recensent had het geschreven naar aanleiding van haar boek *Litterair Positivism* – een ander in verband met haar brochure *Taal en Taalstrijd*, derden en vierden hadden het overgenomen, nagepraat, en nu was ze het, zo onomstotelijk-vast als een dominee een dominee en een dokter een dokter is: de vrouw met mannelijk intellect. In welk boek – een doodgewoon roman-netje was het geweest – had ze onlangs ook weer gelezen hoe dat spreken over ‘mannelijk intellect’ als hoogstdenkbare lof van de mannen voor een vrouw, eigenlijk het beste bewijs was van de stumperige verwaandheid, de bijna-zielige aanmatiging van de ‘heren der schepping’? ’t Was waar... en toch moest ze het eerlijk erkennen, dat elke vrouw, natuurlijk dus ook zijzelf, er zich door voelde gestreeld. Maar hoe dan ook... en of de waardering in zichzelf waarde had of niet, ze gold overal, ze was vooral symptoom! Geen bloedeloze theoloogjes zouden nu ooit meer onder haar ogen, schier-openlijk ironiseren over haar ‘ongeëve-

naarde welsprekendheid' – geen heertjes met holle strotten – en holle theorieën wellicht – erbij zitten grijnzen achter hun hand, geen duffe Langendijkjes haar tot professor Stuyfsand en een academische opleiding verwijzen... De Geest van de Tijd, hetzelfde Moment, dat haar tot het getuigenis van haar immanente waarheid had bereid en onweerhoudbaar gedrongen, had tegelijkertijd en krachtens hetzelfde, en tot eenzelfde oogmerk de tronen der Autoriteiten aan het wankelen gebracht en in de harten der anderen voor het oude, onwrikbare geloof aan bewezen 'feiten' en erkende 'waarheden' een levend nieuw vertrouwen gewekt in de uitkomsten van het machtige, het zelf-scheppende Begrip. De handhavers en aanhangers van de oude orde waren er nog wel, bij drommen waren ze er nog, maar zelf voelend dat hun tijd voorbij was en de onbeperkte heerschappij over de geesten hunner medemenschen hun voorgoed ontnomen, dorsten ze tenminste niet meer zó hooghartig schetteren, honen en tergen, hadden ze reeds vele tonen lager leren zingen... Zó verschenen gelijktijdig en evenwijdig, tot eenzelfde bestemming, wat de oppervlakkige dan aanzag en verklaarde als 'oorzaak-en-gevolg' en de grootste maatschappij-bestormers, schoon ze in kinderlijke hoogmoed meenden hechte gebouwen te hebben gesloopt, deden welbeschouwd nooit iets anders dan het puin weghalen van wat door innerlijk bederf alreeds ruïne, het lijk begraven van wat aan verval-van-krachten gestorven was...

De klok sloeg half twaalf en weer zuchtte ze. Ze sloeg de ogen op en staarde voor zich uit onder het opgehaalde rolgordijn door de ruiten, bleek tegen bleke hemel, en ze zag de kale toppen van de populieren, in hun tuintje en dat van de achterburen, zacht wuiven in de stille, koude lucht. Het had met sneeuwen opgehouden, het kon eigenlijk zo koud niet zijn of ze zou het in dit onverwarmd vertrek, met haar dunne blouse en zo stil zittend, niet uitgehouden hebben; maar wel was het alles winters kleurloos en winters doods – kleurloos ondanks, ja bijkans juist door dat bleke zonnetje dat nu ineens de naakte twijgjes glimmen deed, doods ondanks, ja bijkans juist door het schuchter als vreesachtig sjilpen van een vogeltje hier en een vogeltje daar... Neen, ze ging voor dat halfuurtje niet werken. Het zou een

kwelling wezen voor zó kort af te dalen in de zalige gewelven van overpeinzing en van rust, te realiseren alles, alles wat ze nog te doen, door te werken, uit te denken had, arbeid voor jaren en verschieten vol mogelijkheden van nog verder werk en waartoe ze van dag op dag maar niet kon komen, en waaruit ze van uur tot uur werd opgedreven, verontrust, om alles, om een gril van Harry, om de eisen van de kinderen, om de onwil en de onbezonnenheid van de meid. Waarschijnlijk zou ze er toch ook niet zo gauw toe kunnen doordringen – van die veerkracht van haar oude jaren was vrijwel alles te loor gegaan – en zo al wel, dan kwam ze straks met een vol en roezig hoofd aan de koffie en kon niet dadelijk luisteren naar de verhalen over dansen en schaatsenrijden en pret op school van Fransje, die met half-luisteren niet tevreden was, maar volle aandacht eiste en woedend werd als ze merkte dat die haar niet werd gegund. Want ook de kinderen scheen het ingeboren dat vaders rust en stilte verkrijgen, als ze rust en stilte begeren, maar dat moeders altijd moeten luisteren en altijd moeten praten en altijd voor alles moeten klaarstaan, wat de kinderen invalt... Of had Loek gelijk, Loek die zelf perfect-gedresseerde kinderen en perfect-gedresseerde meiden had, al zei ze het hatelijk, en had ze werkelijk haar kinderen ‘verkeerd opgevoed’? Te weinig naar haar wil gedrongen, te veel van te jong af ze als mens behandeld –, tegelijk door alles voor ze te doen, ze onzelfstandig gehouden? Was het werkelijk haar schuld, dat Fransje nu de airs had van een volwassen mens en zich tegelijk minder wist te redden dan menig kind van twaalf, nog geen thee schenken, nog geen koffer pakken kon, nog geen steekje naaien, geen kous voor zichzelf stoppen wilde? Curieus dat ze, in de sferen van het zuivere redeneren uit oude dogma’s als ‘schuld’ en ‘vrijheid’ volkomen los, van ‘opvoeding’ al heel weinig verwachtend –, in het gewone leven altijd door wroeging werd verontrust, of ze tegenover haar kinderen als moeder niet was te-kort geschoten... Had ze dan alles moeten opgeven, haar werken en denken, om uitsluitend voor haar kinderen te zijn? Domme gedachte... als maakten mensen hun leven, als kozen ze hun weg! En dan ook... wie kon anderen rustig en gelukkig maken zonder zelf rustig en gelukkig te zijn

en waren rust en geluk nog denkbaar als het allerinnigste, de hartstreng zelf het leven was ontsneden? Maar toch was ze soms blij dat ze tegenover zichzelf en, voor later, tegenover de kinderen, kon zeggen dat haar werk ook geld had opgeleverd en dat ze voor dat geld kleding en voeding hadden gehad. O, armoede... en ze verlegde het hoofd tegen de stoelleuning en weer zuchtte ze.

Nu was het stil in huis..., maar stilte bedrieglijk, bijna angstige stilte, die elk ogenblik rauw kon worden verscheurd door breken van glas, kletteren van pannen, vliegende ruzie. Rika was althans een zorg geweest. Rika had, al kibbelend, veel van de kinderen verdragen, maar deze, de derde al sinds Rika's trouwen, verdroeg niemendal, sterk in het besef van haar onmisbaarheid, zenuwachtig, lichtgeraakt en wantrouwig. Glazen en kopjes verknoerste ze tot gruis, vorken verhoogde ze tussen haar grove vingers en op alle verwijt antwoordde ze, dat ze ook nog nooit had gediend bij een mevrouw die niet zelf behoorlijk binnen het 'fijne goed' en het glaswerk waste, die niet eens zelf haar vuile was uittelde!...

Er waren ogenblikken, dat Marianne zich haar onoverkomelijke weerzin tegen lauw zeepsop en vatenkwast, tegen de klamme, gebruikte handdoeken en het vuile linnen van het hele gezin, als een kinderachtigheid, die ze overwinnen moest, verweet, maar in andere ogenblikken raasde en stormde het in haar van verzet. Moest ze dan alles, was het nooit genoeg? Dat was vooral, wanneer ze over de eisen en pretenties van mannelijke artiesten, geleerden, dichters hoorde spreken, als in haar tegenwoordigheid deze of gene dier lieden zijn onbeduidende vrouw ophemelde als een 'opperbeste artiestenvrouw' die zo goed voor de pot en de jongens zorgde, zodat hij zijn volle vrijheid om te werken had! Harry keek dan wel altijd een beetje verlegen, en ze wist nooit recht... was hij beschaamd omdat hij toch eigenlijk van haar hetzelfde verlangde, of... verongelijkt omdat hij alleen het niet met een rustig hart en een goed geweten van zijn vrouw verlangen kon?

En ook nu weer, als zo vaak, en tegen beter weten in, dacht Marianne aan de mogelijkheid van een krachtige en eenvoudige,

een 'gewone' man, met minder delicate handen maar ook minder bang ze aan 'de materie' te bezoedelen, minder beminnelijk en fijn, maar ook minder veeleisend en minder lieflijk-egoïst... een man, die haar de zware last der opvoeding althans gedeeltelijk ontnomen, aan de voortdurende omgang met de kinderen zich niet op grond van zijn 'overgevoeligheid' onttrokken zou hebben, een doodgewone ingenieur of leraar of dokter, zodat de kinderen tenminste met hun huiswerk bij hem zouden zijn gekomen. Harry werd 'al onpasselijk als hij naar cijfers zag', 'duizelig' van geschiedenis, 'half-gek' van aardrijkskunde, betuigingen die in hoge mate de lachlust van de kinderen gaande maakten en hen inmiddels bij haar deden komen met hun huiswerk. Iemand moest het toch doen –, geen van beiden kwam zonder moeite mee, ging zonder haperen geregeld over, er moest altijd tegen het eind van het jaar, aan worden gestoomd en geduwd. Een flinkere man... maar neen, ze wist het immers wel beter!... De flinke, de 'gewone' man, met zijn flinke, zijn gewone instincten... dat was immer precies de man, waarvan ze niet recht zou hebben kunnen zeggen, wat hij meer verfoeien moest: de vrouw, met krachtige morele en intellectuele hartstochten, de vrouw, die, zó sterk als zij, het 'apostolische' in zich had, of de vrouw die daardoor dan ook, in dat bepaalde gebied van redelijk inzicht en zuiver begrip, zo goed als zeker zijn meerdere zou zijn... Ze wist het zo goed, hoe, als steeds, als overal, de winst in het ene, verlies in het andere zou hebben beduid. Lex Huyssen was getrouwd met de vrouw die bij hem paste, geen 'gansje', maar ook geen 'mannelijk intellect' ... juridisch student, toen ze verloofd raakten – was ze, eenmaal getrouwd, een zacht vrouwtje en een lief moedertje gebleken. Ze was haar studie begonnen om een poos van huis weg te zijn, omdat ze makkelijk leerde –, ze had niets liever gewild dan zó geëngageerd, zó uitscheiden, en hij-zelf had haar ertoe aangezet, dat ze althans promoveren zou. Zijn instinct had hem blijkbaar gezegd, dat hij het veilig kon doen, dat ze, ondanks de 'academische studie', de krachtproef-van-energie, toch niets meer zou willen zijn dan een zacht vrouwtje en een lief moedertje... Met Lex was ze zeker rampzalig, en hij was zeker rampzalig geworden, beiden zouden

ze óf kracht en energie hebben opgeteerd in aanhoudende, afmattende strijd, of eerst van elkaar vervreemd en tenslotte toch uiteengegaan. En Terp...? Hem kon ze, nog minder dan Harry, als echtgenoot en vader zien, hij kon alleen een vriend en een minnaar wezen...

Tien minuten voor twaalf... en nog steeds was het stil. Had ze nu nog maar bezeten die veerkracht van de vroegere jaren, dat vermogen om elke vrije vijf minuten uit roezigheid en beslommering tot haar diepste denken in te keren, dat nog heerlijker vermogen om in andere vrije ogenblikken zich gans-en-al van alles, ook van zichzelf, af te sluiten, en te rusten, zó intens, dat het slaap, dat het verdoving scheen, een bad van niet-zijn, wonderbaarlijk sterkend en verfrissend, waaruit ze placht te ontwaken, vol jonge kracht, als bij toverslag van een oude rimpelige huid ontdaan. Als meisje had ze het zo goed gekund, en ook in later jaren –, schoon 't wel telkens langer duurde eer dat het prangen verslaptte, het roezig woelen in haar hoofd bekoelde –, nu niet meer. Nu kon ze een half uur, een uur zo zitten, afgezonderd en stil, zonder de benauwde druk ook maar één seconde kwijt te raken, zonder te kunnen ingaan tot die volkomen rust van de geest, als tot een geneeskrachtig bad. Altijd door bleef ze bezig, woelden in haar hoofd gedachten, problemen, formules, duistere plekken, verwarde knopen die ze in haar eigen beschouwingen nog verhelderen en ontwarren moest, dooreen, met het vele dat ze las, dat haar aangreep en vasthield krachtens een ontvankelijkheid, die door de jaren niet afnam maar gestadig zwol – woelden dooreen met zorgen voor Fransjes repetitiewerk, voor Jaapjes gezondheid, voor Harry's sokken, met wat-vandaag-eten en hóc-met-de-was, alles te zamen tot een ondraaglijke, een afmattende warboel, waaruit zelfs de nacht geen ontkomen bracht! Want vaak werd ze vermoeider wakker dan ze was ingeslapen, met dompe zenuwkramp aan de polsen, in de benen, als had ze zoveel uren gelopen, als in werkelijkheid uren gelegen. De gedachte dat haar geen tijd werd gegund, dat haar levensduur ontoereikend zou blijken, voor alles wat ze zich voorgesteld en voorgenomen had, voor het bereiken van die verre verschieten van haar eigen geest, joeg haar altijd door op, zodat ze

zich sinds lang geen werkelijke vakantie meer gunde, en haar enige vakantie bestond in een koortsachtig voortwerken, als de kinderen eens een enkele week weg waren, bij tante Clara of bij tante Loek. Nooit langer, want het ergste was, dat zij ze zelfs niet missen kon, een lichamelijk tekort, een voelbare leegte onderging van hun afwezigheid, met een aanhoudende angst voor hun veiligheid en hun gezondheid. Ook wilde ze niet dat ze zich elders gelukkiger zouden voelen dan bij haar, terwijl ze toch evenmin haar geprikkeldheid kon bedwingen wanneer ze al te zeer haar als hun eigendom, het willoos voorwerp van hun wensen en vermaken beschouwden...

Er waren ogenblikken dat het haar was als duwde haar een boosaardige zware hand naar de bodem van een donker, diep water –; altijd door werken natuurlijke veerkracht en de onverzettelijke wil om het oogmerk van haar leven te vervullen, tot haar bevrijding, altijd door blijkt de hand sterker, niet af te schudden, tot er tenslotte niets overblijft dan de wens dat het maar eindigen mag, eindigen in haar ondergang en haar dood... en dan zong het door haar heen, het oude lied op een andere wijs 'Rather than live where such things can be, let me die...'

Koud van het zitten, de pijnlijke dompe zenuwkramp in knieën en polsen, spijtig om het verloren uur, dat immers toch geen baat aan rust had gebracht, stond ze op, staarde even voor zich uit en ging langzaam naar de spiegel. Moest ze niet ook nog even haar haren overdoen? Ze keek zonder veel aandacht, maar schrok terug, zo bleek en oud vond ze zichzelf ineens... als was het restje van haar jeugd haar, eer ze 't kon weerhouden, onverhoeds ontsnapt. Dan vroeg ze zich af: kon 't haar eigenlijk wel heel veel schelen? Nee, heel veel kon het haar niet schelen. Het schrijnend wee om de eerste grijze haren, de eerste rimpels, zó vaak beschreven gelezen, had ze nimmer aan den lijve gekend... ondanks eerste rimpels en eerste grijze haren zag ze er trouwens jonger uit dan haar negenendertig jaar, ze mocht dat Harry en Terp soms wel graag horen zeggen en er waren fleurige dagen dat het haar zelf ook trof bij een toevallig ontmoeten van haar eigen spiegelbeeld –, veel en diep hield het haar nochtans niet bezig – maar nu zó onvermoed en eigenlijk voor het eerst van

haar leven haar eigen gezicht als een oud gezicht te zien, zichzelf als een mens voor wie verval en ouderdom niet langer enkel woorden, ergstens verre schimmen waren, dat gaf toch wel een schok. En ze dacht: ik ben dan toch ook al in de nedergang. Twee keer negenendertig... niet waarschijnlijk! Dan ging ze naar beneden.

De kinderen waren nog niet thuis, maar Harry zat al bij de kachel met zijn ochtendblad.

‘Hier, een brief met spoedbestelling...’ en terwijl hij het haar gaf, was er in zijn ogen weer die hunker, die verwachting naar alles wat afwisseling, kleur, emotie brengen kon, nu vooral, in roerloze, grauwe dag van midden-februari.

‘Is ’t iets bijzonders? Van wie?...’

‘Van de drukkerij. Ze wachten op een proefje, dat ik totaal vergeten was... Neen, stil,... laat me nu eens even bedenken... In elk geval vóór ik naar Merckelbach ga...’ Harry wilde weer wat zeggen, maar ze viel hem haastig in de rede, ‘stil nu maar, daar zijn de kinderen.’

‘Frans schijnt in haar humeur, hoor ze eens lachen met Jaap.’

‘Ze doet voortdurend haar best om lief voor hem te zijn, sinds ze weet dat hij ontzien moet worden.’

‘’t Lukt alleen maar niet altijd,’ vond Harry.

‘Men rekent d’uitslag niet... maar ik zal eens gauw wat boterhammen snijden!’

‘Is er wat warms?...’

Achter de tengere, fijne Jaap met de dromerige ogen en de losse vacht van zijn zacht, dik blond haar, die zijn hoofd, op de ranke hals, haast te groot deed lijken, kwam Fransje, één-en-al tinteling van eigenwilligheid en drang om te leven, te genieten, groot te zijn, vrij te zijn, gelukkig te zijn, altijd meer begerend dan vervuld kon worden, hakend alweer naar het verdere, dat mooier en heerlijker moest zijn, als ’t huidige nauwelijks genoten was, nu, bij haar binnenkomen, de kamer vullend, de anderen aanstekend als met een onrustige verwachting: wat ze nu weer verlangen, wat ze nu weer vragen zou...

‘Vandaag niet, Frans... Dat is te zeggen... als je een klikkje hutspot wilt... en zelf aan Dien gaan vragen of ze ’t warmt. Ik

vraag haar niets vandaag, ik heb 't bij haar verbruid. Hier Jaap, je melk. Zul je flink drinken?’

‘Ja, Moek!’

‘Hutspot... bah... dat akelige goed, dat ik haat. En je weet het Moek! Je zegt het weer alleen om mij te plagen.’

Marianne haalde de schouders op.

‘Neem dan maar een boterham...’

‘Is er niets dan kaas en die nare leverworst?’

‘Jam en koek...’

‘Och, al dat zoet. Geef dan maar kaas...’

‘Ga nu zelf ook wat eten, moeder!’ maande Harry.

‘Zo dadelijk. Eerst voor Dien. Een lekker sterk kopje koffie, Fransje?’

Blij verrast, dadelijk-vertederd, keek het kind naar haar op.

‘Dol! Als 'k mag?’

‘Je mag, vandaag...’ En terwijl ze, onder 't even-bevreemd opkijken van Harry en Jaap het kopje voor haar dochtertje klaar-maakte, vroeg ze zichzelf af: ‘Ach, waarom zei ik het dan ook eigenlijk, van die hutspot? Ze heeft gelijk, ik weet, dat ze er van griezelt. En dat ze veeleisend en kieskeurig is, dat weet ik nu toch ook al zo lang...’

‘Moek... luister eens...’ t is nu heus helemaal uit tussen Margo en die jongen Elzinga. Ze heeft hem met Nel Langelaan op het ijs gezien. En een scène! We hebben ons dood-gelachen...’

‘Heus?’ En ze dacht: dadelijk na de koffie even die correctie... als 't dan niet te veel tegenloopt met de trams, kom ik nog geen kwartier te laat bij de dokter...

‘Die jongen Elzinga is dat die lange Henk Elzinga, die al in de vierde zit op 't gym?’ vroeg Jaap. ‘Bemoeit die zich met zulke kleine nesten als jullie?’

‘Nesten... wij? En Margo die in de derde zit bij ons en Nel Langelaan die bijna zestien is. Je bent mal, jong!... En Moek... Hessie Meursink is van 't jaar al naar veertien bals geweest... hoe vind je dat?’

‘Aardig... leuk!...’

‘Aardig... leuk,’ bouwde Fransje haar verstrooide toon na, ineens boos-rood en geprikkeld. ‘Wat is dat nu voor een ant-

woord, als iemand vertelt dat iemand naar veertien bals is geweest. Je luistert niet eens...'

'Moeder heeft andere dingen aan 't hoofd, Frans!' bestraft Harry.

'Gezanik altijd...' mompelde het kind.

'Gaan we dadelijk na de koffie naar die dokter, Moek?'

'Ja, vent...'

'Natuurlijk... weer "vent" tegen hem. Hij altijd het verwende jongetje... ik altijd afgesnauwd...'

'Je bent ook altijd even naar tegen Moek,' viel de jongen plotseling naar haar uit, met een hete kleur, de lippen trillend.

'k Zou gaan huilen, pap-joch!' Maar ze had dadelijk spijt van haar bitse woorden. 'k Meen het toch immers óók niet zo erg, is 't wel, Moek?'

'Wel nee, dat doe je ook niet! En als je nu eens héél aardig wilt zijn, moeder jij dan even over vader en Jaap... ik moet, voor ik naar de dokter ga... nog een proefje corrigeren... Kan ik er dan op aan, dat ik geen gekibbel en geen gekrieuw hoor?'

'Ja, Moek... ja lieverd!' beloofde Fransje ineens blij-blozend van goede voornemens.

'Ga maar gauw, zoete moes, dikke snoes!'

'Even dit ene kopje! Zo...' Haastig stond ze op, en ging naar het atelier. Maar wat was het hier koud, zeker had Harry de kachel weer vergeten! Kon ze nog even? Neen, onmogelijk. Hij moest het dan zelf straks aan Dien maar vragen. Voor hem vloog ze toch. Ze lei haar horloge naast zich en vouwde het proefblad uit. Nu nergens aan denken dat afleidde, nu zelfs niets voelen van de zenuwpijn aan polsen en knieën, nu alleen als een machine ennetjes rechtzetten en regels omhalen, dat gaf mischien meteen dan nog een beetje rust. Ze kon er twintig minuten voor nemen... Hoed en mantel waren zo aan. Had ze nu maar aan Fransje gezegd, Jaaps jas en pet even af te borstelen... Neen, zó ging het niet, drie fouten in één regel had ze daar laten staan. Nog eens weer over... en nu werkelijk aan niets anders denken.

'Moek...'

Een vlijm als van pijn schoot door haar hoofd, schokte in haar arm, dat haar 't potlood uit de vingers viel.

‘Ja, Jaap?’

‘Moeder... die onderbroek waar gisteren een scheur in gekomen is, die mag ik toch naar de dokter niet aanhouden?’

‘Maar heb je dan Dien vanmorgen geen andere gevraagd?’

‘Jawel... maar ze zei, dat ze geen tijd had... dat jij het maar moest doen... En nu denk ik er incens aan, dat ik hem nog aanheb! Dat kan toch niet, is het wel?’

‘Neen... vraag ’t Fransje even, toe...’

‘Och Moek... Frans wil toch nooit iets... en dan kan ze ’t niet vinden... en dan moet ik je toch weer komen lastig vallen.’

‘Over vijf... over drie minuten... wacht dan maar even hier... stil zitten, zul je?’

‘En hun blijde dreigementen...’ wees het potlood en ze bleef steken. ‘Dreigementen’? De onzin! Wat had er toch in vredesnaam gestaan? Ze zocht vergeefs het zich te binnen te brengen. ’t Was al zo lang geleden geschreven en de kopij... ja... die zou wel ergens in een laasje zitten. Ah... dat was het, en bijna glimlachte ze om de dwaze zetfout. ‘Vreugdekreten’, dat had er natuurlijk gestaan. Zo, de rest viel mee, zeker door een andere zetter afge maakt.

‘Niet aan die blaadjes zitten met je vingers, Jaap, dan raken ze door elkaar!’

‘Neen, Moek. Zitten er veel fouten in?’

‘Nogal, jongen...’

‘Waarom maken ze dan zoveel fouten? Kunnen ze niet lezen, wat er staat?’

‘Jawel... neen... stil nu even, ventje...’

‘We komen te laat bij de dokter...’

‘Eventjes maar... Al klaar!’

‘Krijg ik nu een andere onderbroek?’

‘Ja.’ Haar vingers schokten, voor haar ogen floerste het blauwzwart, terwijl ze het proefblad in de enveloppe schoof. Staande schreef ze het adres, met beverige potloodkrassen.

‘Schrijf je een adres met potlood, Moek? Ik dacht dat je dat nooit mocht!’

‘t Is toch geen brief, ’t is maar een drukwerk...’

‘O, mag ’t dan wel?’

‘Ja, dan wel...’

In de tram, even later, bekwam ze. De verlossende rust, de korte verdoving als een geneeskrachtig bad, die in de ogenblikken, dat ze ernaar smachtte, ernaar smeekte, weigerde te komen, viel haar nu, ineens, ongehoopt, ongeroepen, als een mantel over geest en leden heen. De handen diep in haar mantelzakken, wat weggezakt op de bank, staarde ze soezig voor zich uit naar de wemeling van mensen en winkels en voertuigen en kale bomen, buiten de brede, heldere ramen, in zalige gedachteloosheid, smarteloosheid, vreugdeloosheid verzonken als in een stil, diep meer. Jaap zat naast haar, zijn arm innig door de hare, blijkbaar geheel vervuld met wat hem wachtte —, het onderzoek bij de dokter, dat van zoveel betekenis kon zijn voor de komende maanden, dat langdurig gedeeltelijk schoolverzuim, en daardoor een jaar uitstel van zijn toelatingsexamen betekenen kon.

‘Twaalf minuten over half,’ zei hij, toen ze op de stoep van de dokter stonden, zó zacht fluisterend, alsof hij al binnen was en Marianne, naar zijn bleek gezicht, zijn angstige ogen kijkend, hoopte weer, dat die dokter hem een beetje ‘menselijk’ behandelen zou, geen lievige woordjes, geen tikjes tegen de wang en ook niet hem opnemen en beetpakken als een zuigeling, als een voorwerp.

‘Bent u besteld?’ vroeg een magere, laatdunkende meid met dunne mond en prikkerig-nieuwsgierige ogen.

‘Besteld?...’ Ze wilde iets zeggen... maar bedenkend dat niemand haar weerzin deelde tegen het hatelijke woord, zei ze eenvoudig:

‘Ja... om half twee.’

‘Dan is u veel te laat. Wie is u, als ik vragen mag?’

‘Mevrouw Edema...’

De meid raadpleegde haar leetje.

‘Ja, u is te laat! Dokter heeft precies om half twee voor u gebeld en toen heb ik natuurlijk een ander laten voorgaan. U zult nu moeten wachten.’

‘In vredesnaam! Laat ons dan maar gauw in de spreekkamer. Zijn er veel patiënten?’

De meid vond blijkbaar, dat ze dat zelf wel zou zien en opende

zonder iets te zeggen een deur vlak bij. De spreekkamer was klein en volgepropt met meubels waarvan geen twee stuks bij elkaar hoorden, als van een verkooplokaal; blijkbaar werden al de sta-in-de-weg's uit het hele huis hier opgeborgen. Marianne had het gevoel dat het in die volte tussen de ouderwets zware gordijnen ook zonder de gloeiende kachel benauwd zou zijn geweest.

Tot haar verluchting zag ze maar één dame, aan het raam gezeten, terwijl haar zoontje, een plomp, kort ventje van een jaar of acht bij de middentafel op één been wiebelend in een prentenboek stond te bladeren. Aan de snit van het eng-sluitend mantelpak, de vorm en garnering van de hoed, de kleur van het tasje in de schoot tussen de breed-gespreide korte beentjes en het deftig-minzame knikje had Marianne dadelijk de gezeten burgerdame met mondaine ambities herkend. Blijkbaar blij, dat ze gezelschap kreeg, zette ze zich dadelijk tot een knusse moeders-conversatie.

‘Kijk eens, Henri-tje-lief, nog een jongetje!’

Marianne had zich aan het andere raam gezet, Jaap bleef vlak naast haar stoel en scheen voor de rol van ‘nog een jongetje’ te bedanken, ze was op het punt hem met een wenk, een duwtje tot wat toeschietelijkheid tegen het jongere ventje aan te manen, dat van zijn boek opgekeken had bij hun binnenkomen. Dan zag ze ineens tot haar schrik, aan het glazige staren van de bolle, blauwe ogen, de botte grijns om de slappe mond met de grote, onregelmatige tanden, dat Henri-tje-lief op het allerminst héél achterlijk moest zijn. Voor ze 't wist, waren haar ogen van de jongen naar zijn moeder gegaan. Die knikte als beantwoordde ze een vraag, toestemmend en meewarig, vol week zelfbeklag, maar met een knipoog die betekenen moest dat ze dolgraag meer had willen zeggen, maar niet kon, om Jaap.

Aan de andere kant van de door een zware voorhang nog eens dubbel afgesloten tussendeuren klonk afwisselend dof gemompel, een temende vrouwenstem en het bittere, als verontwaardigde huilen van een gekwelde zuigeling. Arme Jaap..., het werd hem wel aan 't verstand gebracht, dat hij bij de kinderdokter was; een baby en Henri-tje-lief! Maar nu ging hij toch ook

naar de middentafel en terwijl de achterlijke jongen, een hunker in zijn glazige ogen, de lach om zijn slappe mond iets minder wezenloos, hem goedig dadelijk zijn eigen boek toeschoof, stond het korte, dikke mevrouwkje op, nam een stoel vlak bij Marianne en begon te vertellen van Henri-tje, hoe ongelukkig zij en haar man het getroffen hadden, een lief, verstandig dochtertje – ‘een buitengewoon kind, mevrouw!’ – op haar vijfde jaar verloren en nu alleen dit stumpertje over. Idioot was hij niet, volstrekt niet, hij zou nog best wat kunnen leren en had zelfs hier en daar wel een beetje aardigheid in... in bloemetjes en in visjes en zo. Marianne keek weer naar het ventje, dat nu vlak bij Jaap stond, en naar hem opzag en zich wel aan hem scheen te willen wrijven om wat warmte van kameraadschap en ze vond inderdaad, de eerste ontsteltenis voorbij, iets zachtzinnigs in de domlachende mond, een sprank van schuchtere belangstelling in de doffe, glazige ogen.

‘Maar mevrouw,’ trachtte ze te troosten, nu ze de ander haar geparfumeerde zakdoek naar de ogen zag brengen, een huil-trek om de mond zag verschijnen, ‘misschien komt uw jongen nog heel goed terecht, misschien wordt hij heel gelukkig nog als kweker, als boer. Alle jongens hoeven toch niet te studeren.’

‘Studeren, mevrouw, studeren? We hebben nooit aan studeren gedacht, ik niet en mijn man ook niet. Maar och, ziet u, mevrouw, ik had hem zo zielsgraag in de effecten gehad. Zijn pa, ziet u, is óók in de effecten...’ Ze schudde het hoofd, langzaam-smartelijk, als iemand die voor de zoveelste maal aan een geliefde illusie tracht voorgoed vaarwel te zeggen en Marianne staarde haar aan, verbijsterd, op het punt te vragen of die carrière misschien niet toch nog voor Henri-tje-lief openstond, toen de meid haar roepen kwam. Ze mocht vóórgaan, de andere dame was voor later ‘besteld’. En nu trok zich, in een felle bons van haar hart, al haar belangstelling zó ineens weer op Jaap terug, dat ze bijna vergat in het weggaan te groeten.

‘Kom Jaap...’

‘Eerst u alleen, mevrouw,’ zei de meid, ‘en dan straks pas de jongeheer. Zo gaat het hier altijd.’

Jaaps lippen trilden, even scheen het Marianne, dat hij haar

hand niet zou willen loslaten, dan ineens ging hij gewillig weer naar de tafel terug.

Na het schemerdonker van de wachtkamer, was in het spreekvertrek aan de tuinzijde, met de grote kale ramen, waarvan de rolgordijnen tot in 't kozijn opgetrokken waren, het waterklare licht, bijna schel en pijnlijk voor de ogen. De dokter zat er met de rug naar toe, in zijn van de schrijftafel afgedraaide bureaustoel –, een klein gedrongen mannetje, grijs-grauw van haar en baard, in grijs-grauw gekleed, van een vijftig jaar of daaromtrent. Zijn grijs-groene, rusteloze ogen, met hun tegelijk doordringende en afwezige blik – als merkten ze alles van het lichaam en niets van de ziel, overal de materie en nergens de geest – deden Marianne bijzonder onaangenaam aan. Nu hij opstond om haar te begroeten, zag ze zijn bruinberookte tanden en deinsde achteruit van de reuk van gebakken vis die hij, met brood te zamen, zoëven moest hebben gegeten.

‘Dokter Merckelbach...’

‘Mevrouw Edema, nietwaar? Ah juist... Half twee...’ Hij ging weer zitten, keek naar de klok, die vijf minuten voor twee-en wees, maar maakte generlei opmerking.

‘Ik ben wat laat...’ voelde Marianne zich nu wel gedrongen te zeggen, ‘buiten mijn schuld. Ik hoop, dat u mij verontschuldigen wilt.’

Hij scheen met een handgebaar haar excuses ter zijde te willen wuiven.

‘Daar praten we maar niet meer over, mevrouw! Een beetje beuzelen... dat zit er bij de dames nu eenmaal in, nietwaar? Een van haar vele charmes, zullen we maar denken... U neemt me inmiddels niet kwalijk als ik er u aan herinner, dat *mijn* tijd beperkt is? Dus?’...

Ze antwoordde niet dadelijk, een weerzin steeg in haar op als een walm en ze onderscheidde niet, waarop die gericht was: op de hooghartig-achteloze woorden of het kleffe Duitse accent. En ze vroeg zich af, wat haar schoonvader bewogen mocht hebben, haar naar die man te sturen, die niet eens zijn tanden reinigde tussen dejeuner en spreekuur –, kon dat een perfecte kinderdokter zijn? Maar ze moest nu wel spreken en in het naakte,

waterklare licht, onder het tegelijk doordringend en afwezig kijken van die ogen, die overal enkel de materie en nergens de geest schenen te zien, vertelde ze van Jaaps hardnekkige temperatuurs-verhoging, hoe hij altijd-door langer en niet noemenswaard zwaarder werd, hoe hij vaak in mismoedige buien, klaagde over moeheid, nergens lust in had.

Van dat de kinderen klein waren had ze met haar schoonvader, hun medicus, over hun gestel en hun aanleg gesproken, daardoor was ze met een aantal eenvoudige medische termen en benamingen als met haar eigen taal vertrouwd geraakt, waarvan ze zich nu ook bediende, zonder enige ophef en zelfs zonder het op te merken – want eigenlijk drong het pas tot haar door na een herhaalde snel-bedwongen, toornig-ongeduldige beweging van de man tegenover haar nu ze een paar maal van ‘pretuberculeus’ en van ‘anemisch’ sprak. Benamingen als laryngitis, tonsillen en lordosis schenen hem zo te prikkelen, dat hij met de vingers op zijn schrijftafel begon te trommelen en blijkbaar moeite moest doen om haar niet in de rede te vallen. Onder het spreken had ze gedachteloos haar hand op de hoek van de tafel steunend, met een staafje rood lak zitten spelen – met een nerveuze ruk nam hij het haar ineens uit de vingers en wierp het in een bakje naast zich.

‘U neemt me niet kwalijk. Dat gedraai met voorwerpen werkt altijd zo op mijn zenuwen.’

Onder haar kalm-verbaasde blik scheen hij toch wel even bedremmeld, ze zag een vluchtig rood wazen over zijn grauwbлек gezicht. Hij belde, kortaf zeggend:

‘We zullen het kind dan nu maar laten komen.’

In een kleine kale zijkamer, waar een lage leren bank stond tegenover het raam, moest Jaap zich ontkleden. En nu ze hem daar zo nietig en schriel, zo bijna schamel in zijn jongensachtige, verlegen schroom voor de vreemde dokter zag staan, vergat ze ineens weer haar afkeer tegen de man. Als tot een vriend, als tot een vertrouwde, fluisterde ze, nu hij van een tafel vlak bij haar een paar voorwerpen kwam halen:

‘Vindt u hem héél erg mager, dokter?’

Hij hief het hoofd naar haar op –, in het naakte, meedogenloze

licht zag ze zijn koude, grijsgroene ogen met het troebele wit en de dunne, kleurloze wimpers en ze hoorde zijn stem, afwerend, hooghartig:

‘Zoudt u zo goed willen zijn geen vragen te stellen, voordat het onderzoek afgelopen is?’

‘Pardon...’ ze keerde zich naar het raam en starend tegen de grauwe, vocht-geplekte achterhuizen aan de overzijde, dacht ze, in een rilling van weerzin, wat een kwak... wat een voze humbug! Wat zal hij straks zijn hart ophalen aan de mama van Henri-tje-lief, die misschien van ‘mangelen’ maar zeker niet van tonsillen spreekt! Wat zal hij dan heerlijk poseren als de neerbuigende hooggeleerde, de genadige ongenaakbare, zalig zwelgen in het sidderend ontzag van de mevrouwtjes met geparfumeerde zakdockjes en korte dikke beentjes, die zijn woorden opvangen als orakelspreuken, zijn receptjes aannemen met bevende vingers als de toverformules, waarmee hij ziekte en dood bezweert. En ze dacht aan wat haar schoonvader altijd zei, dat de mensen de dokters zo willen, de dokters zo maken, maar hij zelf was intussen openhartig en eenvoudig gebleven, grif met de erkenning dat hij niet wist, dat hij zich had vergist en mocht dan, zoals Harry volhield, zijn praktijk wel hebben geleden onder zijn afkeer van de onfeilbaarheids-pose en de alwetendheids-humbug, hij had zijn karakter, zijn ziel gered en was er toch gekomen!

Na zijn laatste woorden was een suizerige stilte blijven heersen, alleen verbroken door zijn korte, koele, maar niet onvriendelijke bevelen aan de jongen en het geluid van diens langzaam ademen en hoorbaar zuchten. Marianne stond aan het raam en verroerde zich niet. Een paar maal ving ze een bevreemde blik uit Jaaps ogen – haar zwijgend op een afstand staan verbaasde hem blijkbaar; als grootvader hem onderzocht, stond moeder immers vlak bij en praatte met grootvader en tegen hem; nu lachte ze hem alleen maar even toe en wenkte dat ze niets zeggen kon. Zo vlug volgde de knaap elk bevel, zo onmiddellijk begreep hij de bedoeling, dat de dokter ineens vroeg, vriendelijker dan tot nu toe:

‘Je bent zeker wel eens meer onderzocht, nietwaar?’

‘Ja, door grootvader...’

‘Is uw vader medicus?’ vroeg hij haar ineens over zijn schouder.

‘Mijn schoonvader... dokter Edema...’

‘Ah... collega Edema! Heeft hij u naar mij toegestuurd?’

Ze knikte toestemmend.

Na het onderzoek werd Jaap alleen gelaten in het kale kamertje, om zich aan te kleden –, hij moest daar ook blijven wachten totdat de dokter hem roepen zou. En nu zat ze weer op de stoel naast de schrijftafel, tegenover hem, hij met de rug, zij met het gezicht naar het licht. Hij zei niet veel anders dan wat haar schoonvader al zo vaak had gezegd: de organen op zichzelf gezond, de borst wat eng, geen reden tot bijzondere bezorgdheid. Ook de raadgevingen en de voorschriften kwamen met die van haar schoonvader overeen, maar deze had haar zó herhaaldelijk gesproken over de mogelijkheid dat Jaap door de specialist naar buiten, naar zee of bos, zou worden gezonden, dat ze onwillekeurig vroeg, nu de dokter zweeg:

‘En hoeft hij dan niet naar buiten?’

‘Naar buiten?... Och neen, ik ben niet zo erg voor dat naar buiten zenden. De eigen omgeving is altijd te verkiezen. En daarbij is het ook meestal zo bezwaarlijk met de werkkring van de man. Het hele gezin kan dan niet weg, de vrouw kan thuis niet gemist worden en het kind heeft zijn moeder nodig... dat is gewoonlijk moeilijk te combineren.’

Haar eerste gevoel was er een van blijde opluchting. Er was dus blijkbaar niets ergs met Jaap,... dat stond voorop als het heerlijkste, het voornaamste, maar dan ook... haar leven zou dus niet nog zwaarder beslommerd, nog erger bemoeilijkt worden, ze kon thuis blijven, in haar eigen omgeving, niet ergens in een verlaten pension, waar ze de hele dag uitsluitend op Jaap zou zijn aangewezen en ’s avonds zitten tobben over thuis, over Fransje en Harry en wat er nu weer mocht wezen met de meid. Want nooit slaagde ze er in, dat alles van zich af te zetten, en daarom wilde ze ook nooit alleen van huis en naar het een-of-ander ‘rustoord’ gaan, overtuigd, er toch geen rust te vinden.

‘De werkkring van de man is natuurlijk altijd een voorname

factor,' herhaalde de dokter. 'Zou die in dit geval bezwaren opleveren?'

'Neen... eerder mijn eigen werkkring.' Haar woorden waren meer een doorgaan op eigen gedachten, dat een antwoord op de vraag, en ze had er onmiddellijk spijt van. Ze zag het grauwbeklede gezicht, juist enigszins opgeklaard en ontspannen in professionele vriendelijkheid, opnieuw verdonkeren in schier-toornige geprikkeldheid, met een armzwaai van zijn stoel keerde hij zich naar haar toe.

'Hebt u een werkkring? Wat bent u dan, wat doet u dan?'

De nijdige, uitdagende woorden overbluften haar zo, dat ze niet dadelijk antwoorden kon. Ze wist ook niet precies, wat ze antwoorden, hoe ze haar 'werkkring' zo ineens benoemen moest.

'Misschien bent u wel eens ergens mijn naam tegengekomen...' begon ze ietwat pijnlijk... 'Mevrouw Edema... Marijane Edema?...'

'Spijt me... nooit van gehoord! Stil... laat eens kijken... ja, toch, dan heb ik toch wel eens ergens een stukje van u gelezen.' En met een lachje, waarvan de schijn van goedmoedige superioriteit door de nijdige, driftige toon werd gelogenstraft, liet hij er op volgen:

'O, dat noemt u een werkkring? Grappig... die vrouwtjes... Ik zou anders zeggen, dat zo'n werkkring gerust altijd en overal waargenomen kan worden. 's Middags als de kinderen naar school zijn en het huishouden aan kant -, 's avonds als de kinderen slapen. Ik zie niet in, welk bezwaar u zou kunnen hebben om met een van uw kinderen naar buiten te gaan.'

Ze mompelde iets van 'voorstudie', van 'wenselijkheid om zich te concentreren'. Hij luisterde niet, doch viel haar in de rede om haar toe te bijten: 'Maar u wilt toch zeker niet zeggen dat u uw kinderen zou achterstellen bij die... bij die liefhebberijtjes van u...?'

Ze voelde een gloeiend rood naar haar wangen gaan, een heftige drang om uit te vallen, maar bedwong zich.

'Dokter... ik heb u, geloof ik, juist horen zeggen dat uw tijd beperkt is. Laat ik er dus vooral niet langer beslag op leggen! Is

het nodig dat mijn zoontje naar buiten gaat, of is het niet nodig?’

‘Ik meende dat ik u dat zoëven al had gezegd... bepaald noodzakelijk is het niet... voor het ogenblik niet...’ hij haalde zijn horloge uit, keek er op, mompelde iets.

‘Hebt u mij verder nog wat te vragen?’

‘Dank u... wat ben ik u schuldig?’

Hij wees met de hand naar een kaart op de schoorsteen-mantel en terwijl Marianne het geld op zijn schrijftafel lei, ging hij naar het zijkamertje en riep Jaap.

Door het kille, vale februari-middaglicht liepen ze naar de tramhalte terug.

‘Nare dokter, hè Moek?’ zei Jaap en ze voelde zijn arm in de hare van onbehagen rillen; ‘héél anders dan grootvader,’ lachte hij erachter, innig-vermaakt ineens om de ongerijmde vergelijking.

Thuis bij Harry wachtte grootvader, verlangend naar de uitslag van Mariannes doktersbezoek.

‘Nare dokter, grootvader!’

‘Is het toch, jongen? Vond jij hem ook niet aardig, Marianne?’

‘Och, misschien is hij heel knap.’

‘Hij gaat er tenminste overal voor door,’ zei de oude man, onthutst door het blijkbaar averechts resultaat van zijn advies. Dan ineens voelde Marianne, die met de hand onder het hoofd in ’t vuur zat te staren, zijn blik op zich gevestigd.

‘Zou jij nu niet eens zelf drommels gauw naar je bed gaan meidlief? Je ziet er uit...’

‘Ik ben wel erg moe. Waar is Fransje?’

‘Hier is Fransje... Wat zei de dokter, Moekie? Moet Japie weg? Moet jij weg? Neen... neen... neen? Goddank...’

‘Zij moet altijd al haar mensjes bij elkaar hebben, nietwaar lieverd?’ Marianne trok het kind naar zich toe en leunde, zelf gezeten, het hoofd tegen haar aan.

‘Vader heeft zichzelf te eten gevraagd...’ zei Harry. ‘Mama is heel deftig en fijn geïnviteerd bij nicht Agnes, die logeert weer in het Oranje-hotel, vader had geen zin...’

‘Dol dat je eten blijft en zonder...’ een blik van Harry hield nog tijdig het ‘oma’ op Fransjes lippen terug, de oude dokter deed als had hij niets gemerkt.

‘Ik blijf op één conditie...’

‘En die is?’ vroeg het kind gespannen. Ze had zich uit haar moeders omvatting losgemaakt en was op zijn knie komen zitten.

‘Dat Moek een héél uur... neen, minstens vijf kwartier naar bed gaat... zich uitkleden en echt slapen...’

‘Ja... dat moet, Moekie!’ en ze vloog weer van haar grootvader weg en haar moeder om de hals.

‘Dan heb ik óók nog een conditie,’ lachte Marianne. ‘Ik wil wel dolgraag wat rusten – maar mag ik dan even in jouw bed, Frans? Op vaders en mijn slaapkamer is het zo ongezellig alleen en bij jou schijnt het licht zo prettig door die cretonnen gordijnen.’

‘Natuurlijk mag je... je mag wel altijd op mijn kamer... ik zal dan wel bij vader slapen!’

‘Dank-je lekker,’ protesteerde Harry uit de hoek bij het raam, waar hij bezig was Jaapjes postzegels te ordenen en ze lachten allemaal.

Met de zoete, weldadige indruk van dit lieve, maar altijd zo broze, harmonische samenzijn in zich, ging Marianne vlug en blij de schemerige gang en trappen over naar Fransjes kamer. Wat was ze moe! Wat snakte ze naar een koel kussen onder haar slapen, warmte en zachtheid rond haar van zenuwpijn door-krampte leden, donkere rust om haar doodvermoeide hoofd. Menigmaal had grootvader haar de raad gegeven, elke dag wat te slapen, maar ze wilde het niet: eenmaal per etmaal een zwaar en moeizaam ontwaken door te maken, de komende dag als lood te voelen liggen op haar borst, de weerstrevende leden als zegels op haar ogen in een wanhopig opzien tegen de dagelijkse worsteling met wat haar strevende geest neerhield en knauwde –, eenmaal per etmaal was genoeg. En ze wist immers dat bijna altijd het ontwaken, ook uit kortstondige slaap, dit alles met zich bracht. Maar ditmaal luisterde haar vermoeidheid naar geen rede, in zenuwachtige haast ontdeed ze zich van haar kleren, en even later lag ze achter de helder-gebloemde cretonnen gordijnen die op koperen roede uitgespannen, Fransjes kamertje in ‘salon’ en ‘slaapvertrek’ verdeelden, tot over de schouders

omkoesterd door lichte, zachte wol, achterhoofd en nek, waar het ook nu weer zo gloeide en pijnlijk schrijnde, tegen de koude onderrand van het kussen, de armen slap naast zich, aan weerskanten van haar lijf.

En nu van beneden af het lachen van Fransje en grootvaders stem, die jokkernijen zei – met de jaren was de oude man zich al meer bij hen thuis gaan voelen, als zocht hij zich voor de kilte van zijn huiselijk leven, schadeloos te stellen aan de jonkheid en de warmte van de kinderen – een enkel woord van Harry of Jaap ertussen in, uit de keuken het bromgezing van de meid, dat wel heel lelijk was, maar althans duidde op goed humeur, nu dit alles als van ver-af dromerig tot haar doordringen kwam, genoot ze proevend dat zoet-behaaglijke gevoel uit haar kinderjaren, wanneer ze wel eens een dagje ziek was en in bed bleef en het geluid van de huiselijke bedrijvigheid ook zo van beneden, vlak bij en toch als van ver, dromerig tot haar doordringen kwam... Ze genoot volop het ogenblik en ze genoot het vermogen om het ogenblik te genieten, zo zeldzaam haar vergund! Zó lag ze, minuten achtereen, en hoorde ook weer, uit de tuin als straks, een vogeltje hier en een vogeltje daar en voelde zich weldadig doortrild van oplossende warmte, die de krampende zenuwpijn verdreef en hoe de heerlijke zware slaap op haar oogleden zich leggen kwam, waartegen ze zich toch tegelijk zo lang mogelijk verzette omdat ze bewust genieten wilde de schaarse ogenblikken en het schaarse vermogen, bewust zich omkoesterd voelen van warmte en rust.

Wakker wordend in volkomen dezelfde houding, greep ze vol schrik haar horloge van de knop; ze kon nauwelijks zien hoe laat het was, door het ijle lichte rood van de cretonne drong nog zwak het buitenlicht, maar het dichtere groen en zwart en paars liet al niets meer door, doch nu ze zag dat ze maar een kwartier geslapen had en tegelijk zich realiseerde dat ze was wakker geworden zonder de benauwde pijn van de overgang, zonder dat lamlendig spartelen om als uit een diep en lichtloos dal naar de dag te stijgen, nu werden haar ogen vochtig van vreugde. Ze lei haar oor scherp te luisteren... hoe stil was alles... dan ineens begreep ze: grootvader las voor! Nu zou het vredig samenzijn beneden niet meer worden verstoord.

En voorzichtig, zoals een jongen met tastende voet het broze ijs beproeft, ontsloot ze de poort naar haar dierbaarst binnenleven, haar heerlijkst geestes-bezit: het werk, waaraan ze bezig was. O, zaligheid, het benauwde prangen om haar hoofd bleef uit, geen pijn schoot haar door de leden... ze was toch nog wel sterk en taai, dat dit, na een dag als vandaag, het resultaat kon zijn van één kwartier rustig sluimeren. Maar het moest ook, want ze moest leven, sterk zijn, gezond blijven, om alles af te doen, wat ze zich voorgenomen had.

In een ijl-goud licht zag ze het grote visioen, de arbeid van haar komende jaren, nu al reeds door menig 'idealist' smalend of bedenkelijk 'negatief' genoemd, het afbreken en weerleggen, het neerslaan van ongegronde stellingen, het meedogenloos in hun voosheid aantasten en analyseren van dogma's welke door hen die ze heten aan te hangen, zelfs niet meer begrepen, immers voortdurend onbewust weersproken worden,... de hete, zware strijd tegen de frasenmakerij, tegen het onbekookte, het ondoordachte, het onsamenhangende en inconsequente gebazel, dat op elke streng van het geestelijke leven als een woekering zat vast gegroeid, de kamp tegen de Leugen. 'The time is out of joint...' hoe dikwijls had ze zich Hamlets woorden te binnen gebracht en in moede en moedeloze ogenblikken, wanneer ze haar bestemming als een vloek en een noodlot voelde al te zwaar, daar zijzelf immers het best haar streven onervulbaar wist, een Moeten zonder doel, zonder hoop op resultaat, vol bitterheid en het overige bij gedacht. 'O, cursed spite, that ever I was born to set it right.'

Want juist hun, die geroepen waren om andermans ongegronde stellingen te weerleggen en op te heffen, met het scherpe mes van de Rede vlijmend te kerven in de spinsels der redeloosheid, juist hun was, krachtens diezelfde hun-alleen toebedeelde volmaakte Redelijkheid ook generlei illusie omtrent het 'doel' van hun eigen werkzaamheid gelaten. Zij alleen hadden het besef der eeuwige Doelloosheid van een Zijn, dat slechts zelfontplooiing en zelfonderscheiding tot oogmerk heeft, te dragen gekregen, zij alleen onderscheidten alle hopen en geloven en wensen, elke illusie en elke toekomstdroom, aardse en

hemelse, als de lokmiddelen waarmee het Absolute Leven mensen opdrijft naar de enig-reële en eeuwig noodzakelijke activiteit, voorwaarde tot die zelfontplooiing en die zelfonderscheiding van dat Absolute Leven. En schoon geen mens meer Licht omtrent deze dingen verkreeg, dan zijn geestelijk oog lijden kon, – welk oog was sterk genoeg, om altijd in de structuur der Eeuwige Doelloosheid te schouwen, zonder te versagen? Zo waren er ogenblikken, dat ze zich verdoemd voelde, dat ze de blinde ophemelaars van rotte en zotte organisaties benijdde, dat ze dorstte naar het kinderlijke zelfvertrouwen der bouwers aan toekomstpaleizen, naar de pedante hoogmoed van systemenknutselaars en tabellen-trekkers, naar de onwrikbare zelfgenoegzaamheid van theosofen en Marxisten met hun formules als ezelsbruggetjes, hun wonderzalfjes voor alle kwalen, hun sleutels op alle raadselen... zelfs naar de botte gemoedsrust van kletsers en zwetsers, van geestelijke leeglopers pronkend aan bittertafels met andermans gedachten, met de gestolen woorden en termen van andermans gedachten... dat ze bitter benijdde het goedkope succes van de een of andere moderne Klaasje van der Gracht, roem oogstend met een 'lieve stem' en zalvend geleuter, jonglerend met grote namen en dikke woorden, Rembrandt en Da Vinci... Da Vinci en Rembrandt, bloedeloze oude-juffrouwen gelukkig makend met het besef, dat ze begrepen wie Rembrandt en wie Da Vinci waren geweest...

Maar nu was het anders, nu prangende vermoeidheid van al te veel zorg, de bitterheid tegen een lot dat haar geen bestaan in overeenstemming met haar aanleg had toebedeeld, nu dit alles voor het ogenblik van haar afgevallen was, nu voelde ze weer het puur en onzegbaar-heerlijk begrijpens-geluk,... het geluk dat Socrates moest hebben gevoeld, toen hij sterven boven zwijgen koos en voor zijn rechters getuigde dat 'een niet-onderzocht leven niet levenswaard' mocht heten...

Straks zou ze opstaan, naar beneden gaan, rustig eten met Harry, met de kinderen, met goede grootvader – en dan zou ze werken. Als dan nu met de avondpost de nieuwe boeken kwamen, dat zou wel heerlijk zijn! Dan zou ze lezen en noteren en uittrekken, zolang de kinderen nog opwaren – sinds lang ge-

traint op alle werk in hun bijzijn, uitgezonderd de definitieve formulering – en als ze sliepen, kon ze nog een uurtje, desnoods een half uur, verder gaan aan een pasbegonnen opstel over realisme. Realisme... werkelijkheid. Was er wel één woord onder de vele, die mensen op de lippen voeren, zonder hun betekenis ook maar bij benadering te beseffen – waarmee zo gedachteloos werd gesold als met dit woord... werkelijkheid. Was het niet ook karakteristiek voor onbegrip van de tijd dat geen der zich noemende realisten, beschrijvers der werkelijkheid, ooit een afdoende verklaring, een begrenzen­de definitie hadden beproefd van wat dan eigenlijk – tegenover andere ‘onwerkelijke’ dingen – realiteit mocht heten? Hoe kon het één ‘werkelijk’ zijn boven het ander, in een wereld, welke heel-en-al was: Verwerkelijking van de geest! In dit alles-omvattende diende dan redelijkerwijs wel onderscheiding gemaakt – want daarzonder was geen beschouwing, bleef geen bespreking mogelijk –, doch wat kon armzaliger zijn dan de blote buitenkant der dingen bij uitstek ‘realiteit’ te willen heten –, waar het te kennen wezen van elk ding juist achter die buitenkant school –, wat weer niet wegnam dat ook die buitenkant op zijn wijze tot de algemene werkelijkheid behoorde. Maar dit als het bij uitstek reële te willen aandienen!... Hoe dan wel echter diende de al-omvattende Werkelijkheid – het leven-zelf – in werkelijkheden van verschillende aanleg onderscheiden?

In een door allen zintuiglijk waar te nemen normale ‘werkelijkheid’ en visioenen van dronkaards, zieners en gekken? Het was de onderscheiding der ‘wetenschappelijken’, die aan veelvuldigheid van oordeel objectieve ‘bewijzen’ pogen te ontle­nen –, als waren het collectieve oog en het collectief verstand betrouwbaarder dan het individueel oog en de individuele rede! Comte had van Plato die onderscheiding geëist, en geschamperd omdat de denker rechtens aarzelen bleef voor de willekeurige begrenzing tussen ‘normale waarneming’ en ‘visioen’. Shaw had althans beter begrepen en, Ibsen noemend ‘realist’, nadrukkelijk te kennen gegeven, dat hij bij het begrip ‘realisme’ niet dacht aan Zola en Maupassant, maar aan Plato! Het realisme van Plato, van Ibsen, van Spinoza, van Erasmus, van Swift, van

Shaw-zelf –, dat was dan het vermogen om onder de religieuze en politieke en ethische ficties de diep-begraven werkelijkheid van menselijke motieven en drijfveren te onderkennen –, het was inderdaad een onderscheiding, in het wezen der dingen vastgeworteld –, maar welke plaats in 'De Werkelijkheid' bleef er dan voor de fictie, voor het dogma, voor de inbeeldingen der theologen en moralisten? 'Het werkelijke leven'. Als was niet alle leven werkelijk. 'De Werkelijkheid'. En immer weer de zelfverheffing van het collectieve visioen – want het 'normale gezicht' mocht toch niet anders heten –, boven het individuele visioen –, en altijd weer de poging om de uitkomsten van het onderzoek van de een met die van de ander te bewijzen, dezelfde vicieuze cirkel, waarin mensen rondwarrelen, die 'de Schrift' uit zichzelf te bewijzen zoeken! Want waren niet alle ogen van mensen en was niet alle denken van mensen gelijkelijk ingericht en ingesteld, zodat de gelijkheid van uitkomsten evenzeer in de rede lag als de gelijkenis van de mens met zijn eigen spiegelbeeld? Maar hoeveel misleider! En nooit zou die misleiding eindigen, zolang mensen zich bleven wanen onderling-onafhankelijke vrij-werkende geestelijke organismen –, zolang ze zich niet konden begrijpen als slechts schijnbaar-afzonderlijke reproducties van één collectief geestelijk organisme –, dat in bepaalde stadia van zijn ontwikkeling bepaalde 'waarheden' voortbrengen moet. Daarom vonden dan ook wel alle 'vrije onderzoekers' in één periode allen dezelfde dingen –, maar in een volgende periode kwamen – zoals in een vorige periode waren gekomen – uit de laboratoria van het 'objectieve onderzoek' gans andere uitkomsten, gans andere formules te voorschijn.

Werkelijkheid, ... het woord groeide uit, zodra er aan geroerd werd, het onderscheidde zich duizendvoud in zichzelf... het vertakte zich naar alle zijden, eindeloos. En juist, omdat alle mensen te zamen vastzaten in diezelfde zelfmisleidingen, als levensgrondslag te doorgronden en te mistrouwen, daarom dreigde overal en voor elkeen de verwarring en vergissing tussen wat elkaar zo bedrieglijk gelijkt en toch niets van elkanders wezen heeft. Zou ze er ooit de weg in leren, ooit uit het zich aan haar opdringende misleidend-tegenstrijdige en eindeloos-veelzijdige

tot een formule komen, ooit voor haar zelf bevredigend, want-in-zich-zelf logisch, de verschillende graden van werkelijkheid in 'De Werkelijkheid' leren opstellen?... Veel ontbrak er nog... maar dit was een kostbaar ogenblik, een zeldzaam moment van rust en luciditeit...

'Moek... Moek... slaap je nog?'

Ze zat ineens overeind.

'Hè, kind... wat laat je me schrikken. Is het al etenstijd?'

'Nee... ja... zometeen... Maar kijk nu eens even, wat die Leen weer heeft gedaan.'

Fransje kwam binnen met een boos, ontstemd gezicht, Lena, het oude huisnaaistertje, een hoofd kleiner, verscheen achter haar, de zakdoek tegen de ogen. Voor Marianne recht begreep, wat er gaande was, stonden ze allebei voor het bed.

'Nu moet je toch eens kijken, Moek, hoe ze die witte jurk heeft verknoeid...'

De oude Lena snikte achter haar zakdoek.

'Ik laat het me niet langer zeggen, mevrouw, ik laat me niet alles zeggen door dat kind,' kwam haar benepen piepstemmetje; ze nam de zakdoek weg en keek Marianne aan met haar kleine, roodomrande, natte oogjes. 'k Heb voor u altijd naar genoegen gewerkt, is het niet waar, mevrouw, zeg u 't nu eens zelf, maar bij dat kind kan ik geen goed doen. Nooit is er iets naar haar zin... 't gaat me op 't laatst op mijn zenuwen zitten en 't spijt me wel, maar mevrouw moet maar omzien naar een andere naaister.' Even zweeg ze, en viel dan ineens vinnig naar Fransje uit, terwijl ze haar de jurk van de arm rukte:

'Je moeder heeft niet een tiende-part zoveel praat in haar hele lijf als jij in je pink, nest die je bent!'

'Moek kan makkelijk gauw tevreden wezen, Moek heeft helemaal geen smaak!'

'Dat weten we nu al, Frans! Dat is al zo vaak geconstateerd, nietwaar, dat Moek geen smaak heeft. Maar wat is er eigenlijk aan die jurk verknoeid?'

'De mouwen veel te lang... de hals veel te hoog,' jammerde het kind. 'En helemaal... Kijk maar zelf... Bah... wat een lelijk... inburgerlijk prul. Als jullie denkt dat ik daarmee naar het

gymbal ga... dan hebben jullie 't allebei mis...'

'Maar je wéét toch dat ik die heel-korte mouwen lelijk vind! Leen heeft groot gelijk... je hebt groot gelijk Leen... en de hals kan altijd verwijd worden... te hoog is beter dan te laag, daar zou geen verhelpen aan zijn...'

'De mouwen moeten korter,' hield het kind aan, koppig... 'als Leen het niet wil doen, dan doe ik het zelf. Waar is de schaar? Geef op de schaar!'

Marianne voelde zich wit en duizelig worden van plotseling-opkomende drift.

'Hou nu in de eerste plaats je mond en ga naar beneden... ga naar beneden en laat me even met rust...'

'Met rust... je ligt hier al meer dan een uur... en 't is mijn kamer, 't is mijn eigen kamer...'

Met een ruk keerde Marianne het gezicht naar de muur.

'Neem haar mee, Leen,' zei ze dof, 'neem haar mee naar beneden.'

'Moek...' Eer ze 't vermoeden kon, plofte het kind zich schreiend boven op haar lijf. 'Moek... och... ik meen het zo niet... wees weer goed op me...'

Ze trachtte het kind van zich te duwen.

'Nee Frans... nu niet... ik kan nu niet... toe kind... het maakt me zo ellendig... al die buien... die plotselinge overgangen...'

Maar Fransje hield zich met haar volle zwaarte krampachtig boven op haar geklemd.

'Eerst goed worden... niet meer boos zijn... Ben je niet meer boos?'

'Neen... ik ben niet meer boos...' fluisterde ze moeilijk, nauwelijks in staat haar weerzin te bedwingen, tegen de geforceerde omhelzing, de opgedrongen verzoening na de rauwe, wrede stoornis, waartegen haar hele wezen machteloos bleef wrokken.

'Ik geloof je niet... je bent toch boos!'

'Och Fransje... toe... toe... ga nu weg, je maakt het al erger...' tranen braken haar uit de ogen en schenen, vreemd, haar wrok en weerzin op te lossen, haar in drift plotseling verharde wezen te verweken, ze stak nu zelf een hand uit naar het kind, dat zich opgeheven had en traag verwijderde.

‘Overleg nu alles nog eens kalm met Leen; zometeen kom ik beneden, over vijf minuten, en na tafel zien we dan wel. Laat je Jaap zijn handen wassen?’

‘Ja... Moekie...’

‘Je moeder is veel te goed voor je...’ hoorde ze, vlug uit het bed gekomen om de opengebleven deur te sluiten, op de gang de oude Lena zeggen en geroerd bleef ze staan, nu ze Fransjes beschaamde antwoord verstond: ‘Dat is ze eigenlijk ook, Leen...’

Dan zuchtte ze, terwijl ze, op de rand van het bed gezeten, zich naar haar kousen bukte. Och ja... ze meende dat nu wel... voor ’t ogenblik... en ze had ook wel gauw berouw, maar juist die voortdurende afwisseling van driftvlagen als losse onweersbuien en onstuimige betuigingen van berouw, dat werkte in zo hoge mate afmattend, zo slopend op haar zenuwkracht. Jaap wilde bezig gehouden worden, naar bed gebracht, voorgelezen, vertelseltjes verteld, Jaap kostte tijd, maar er ging toch rust van hem uit –, maar zij, met haar altijd-opvlammende begeerten naar dit en naar dat, haar invallen, haar snel-wisselende neigingen, haar haken naar luxe en plezier, haar beweeglijkheid daarbij, zodat ze meestal meer danste dan liep door de kamer, meer woelde dan zat op haar stoel, kopjes omgooide, kleedjes afsleurde in haar vaart –, zij was de onrust zelf. En toch... beduidde dit alles immers niets dan levenslust en levenskracht, het joyeuze geweld van haar uitknoppende, uitbarstende jeugd, van het openbrekende leven dat zich haast om toe te grijpen, te smaken, te tasten, te bezitten, voordat de tijd is voorbij gegaan. En dan... herkende ze niet duidelijk in het complex van Fransjes eigenschappen hen beiden: Harry’s verfijnde zin voor wat mooi en harmonisch was, en haar eigen hartstocht, die zich in haar kind richtte op het bemachtigen van wat ze begeerde, op het bezit van wat haar had bekoord? O, voorzeker, Fransje was een kind om trots op te zijn, om blij mee te zijn, met haar mooie gezicht, haar klare, wijd-open ogen, in welks diepten niets dan reinheid en oprechtheid school, haar fiere, eigen-willige mond,... maar juist die eigenwilligheid, dat opvliegen tegen elke vermaning, tegen elk verbod, dat altijd-waakzaam verzet tegen ware en gewaande kleinachting, dat staan op wat ze met onverbiddelijke en

onweerlegbare logica als haar 'rechten' placht uiteen te zetten, ... het was alles de wilde voorbloeï van wat eenmaal misschien tot een prachtig en in-zich-zelf harmonisch leven rijpen zou... maar om leiding te geven aan wat niet geleid wilde zijn, wat geen leiding meende van node te hebben, zonder er de liefde bij te verspelen... om op te voeden, wat door het enkele woord 'opvoeding' al geprikkeld was... en weer zuchtte ze...

Beneden trok grootvader haar onder de lamp, om haar te 'inspecteren'; hij schudde ontevreden het hoofd en bij het aan tafel gaan bemerkte ze dat Harry strak en boos naar Fransje keek. Ze voelde nu ineens deernis met het kind en wenkte dat hij nu maar weer goed moest zijn. Fransje zag het en de dankbaarheid fleurde haar verstugde gezichtje weer op.

'Wat heeft Dien vandaag lekker gekookt, Moek!'

'Ja, ik vond het daarnet ook al. Ter ere van grootvader, denk ik!'

'Dien is meer op het mannelijk dan op het vrouwelijk deel van de familie, dat heb ik allang gemerkt, hè Moek?'

Ze lachte en knikte vaag, ze had maar half verstaan, want plotseling, geheel en al onverhoeds, had zich de vraag, die haar juist zo intens bezighield, toen Frans was komen storen, als door een open kier haar bewustzijn weer binnengedrongen. Hoe was ook weer de probleemstelling geweest?... Het leven, elk verschijnsel, elke uiting behoorde tot 'De Werkelijkheid' als resultaat van verwerkelijking. Maar in die algemeenheid diende nu onderscheiden tussen 'werkelijkheid' van verschillende aanleg. Die tussen het objectief-bewezen en het subjectief-bedachte begreep ze als volkomen fictief -, de oude triomfkreet van het positivisme tegen de filosofie 'ils inventent, nous découvrons' als de zelfmisleiding van wie tot zelfonderscheiding niet gerijpt is -, maar wat was de waarde, de betekenis... wat was de werkelijkheid van die fictie op zichzelf?...

En zoals het licht, dat kinderen als naast hun ogen zien verspringen, wanneer ze speels de vingers tegen de pupillen duwen... of als een over haar hoofd waaiende snelle schaduw, in 't omzien al weer weg, zo had ze daar nu juist de waarheid menen te grijpen, daarnet, één seconde voordat Fransje dat zei over

Dien... En nu... was het weer weg... als het vlug-verschietende licht, als de snel-verwaaiende schaduw... en het benauwde, hete zweet brak haar ineens uit voorhoofd en slapen, ze voelde haar linkerknie en nek plotseling doorschoten van weeë zenuwkramp... bleef het nu maar tien seconden zó stil als op het ogenblik dan kwam het misschien nog weer tot haar terug... dan kon ze het grijpen, ze was toch straks, boven in bed zo na er aan toe geweest.

‘Moek...’

‘Ja, jongetje!’

‘Nog een beetje vlees?’

‘Vraag vader even, wil je?’

‘Vader praat met grootvader. Kijk eens, mijn hele bord is al leeg!’

‘Ja, heerlijk... Wil je ook nog een aardappeltje?’

‘Neen, alleen wat vlees!’

‘Ik ook nog graag wat, Moek.’

‘Goed...’ Ze haalde de schotel naar zich toe en terwijl ze de kinderen bediende, voelde ze haar hoofd verkoelen. Het prangend denken liet af, ze kon het ogenblik weer toebehoren. En ineens vreesde ze de stilte, waarin het denken haar weer besluispen wou, dat dan toch telkens moest worden gestoord en niets kon opleveren dan dat plotseling-uitbrekende, heet-benauwde zweten en de weeë zenuwkramp.

Waar had Harry het zo druk over met zijn vader?

‘O, Moek, moet je horen, wat grootvader allemaal vertelt van die oude nicht Agnes. Ze is zó schatrijk en ze reist overal heen, waar ze wil, Indië, Japan, Zuid-Amerika... overal waar het warm en mooi is... en ze koopt alles wat ze ziet en ze reist altijd eerste klas... Wat een leventje...’

‘Zie dat ze je meeneemt als gezelschapsjuffrouw. Opzitten en pootjesgeven. “Wat belijft mevrouw” en “o zeker mevrouw”. Geknipt voor jou,’ lachte Marianne.

‘Neen maar Frans, als je luistert dan moet je ook goed luisteren,’ kwam Harry, half-schertsend, half in ernst. ‘Heb je niet gehoord wat grootvader vertelt, ... hoe tevreden en gelukkig die nicht Agnes met al dat reizen en dat kopen is?’

‘Ja, je weet soms niet of je lachen of je ergeren moet of, misschien, nog meelij hebben met het mens... neen, zo iets moest jou in je jonge jaren beschoren zijn geweest!’

‘Och vader...’ zei Harry peinzend, ‘daar kom ik óók al meer en meer van terug. Indertijd op de academie, toen er ook zo eens over reizen en mooie dingen kopen werd gesproken en dat een artiest dat allemaal nodig heeft... en dat hij er dus recht op heeft... toen zei een van de leraren ineens... ’k weet niet meer wie het was... “Als je tussen Amsterdam en Ouderkerk niet genoeg moois ziet om er je hele leven op te teren, dan hoef je ook niet te reizen en ook geen mooie dingen te kopen”...’

‘Kant zegt feitelijk hetzelfde,’ kwam Marianne, ‘hij zegt dat niemand meer van de wereld kan ervaren dan hij door het dakvenster van zijn zolder ziet... Dat geestverruimende reizen... ik heb er nooit veel van geloofd...’

‘Die uitspraak van Oscar Wilde... hoe was dat ook weer? “Als een man een gentleman is, dan weet hij alles wat hij nodig heeft vanzelf... en als hij het niet is, dan is alles wat hij leert verkeerd voor hem.” Ik geloof dat je dat eigenlijk overal kunt toepassen...’

‘Verkeerd is misschien wat sterk, jongen,’ lachte grootvader.

‘En u zegt zelf, dat die nicht Agnes zoveel pretenties heeft en zo op iedereen neerziet! Omdat ze zich verbeeldt dat ze door al dat rondtollen over de wereld, door al die “sightseeing” en foto’s-koperij een “ontwikkelde vrouw” geworden is.’

‘Handen vol geld weggesmeten... en wat heeft ze ervan overgehouden, als je zo eens met haar over haar reizen praat? Herinneringen aan slechte koffie, weggeraakte koffers, afzetters en ruzie...’

‘En een hoop vreemde postzegels!’ riep Jaap ineens vol vuur.

‘Daar zeg je zo wat, compagnon!’

‘Dus je ziet het, Frans, in rijk zijn zit het ook al niet,’ lachte Harry.

‘Dan wil ik beroemd worden! Moek... wie is beroemder... jij of meneer Meerburg?’

‘Hoe kom je daar nu ineens weer bij, malle meid? En wie is meneer Meerburg?’

‘De vraag pleit al niet voor ’s mans beroemdheid,’ meende grootvader lachend –, maar Marianne wist het al. ‘O, je bedoelt Charles Meerburg, de pianist? Maar hoe verzin je ’t om ons zo bij de haren bij elkaar te slepen?’

‘Ik heb het niet zelf verzonnen. Maar bij ons in de klas zit een dochtertje van meneer Meerburg. Tilly, een vreselijk nest! En die begon daar vanmiddag in de pauze te beweren, dat haar vader beroemder is dan jij! Hoe vind je nu zo iets?’

‘Idioot!...’ besliste Jaap, ‘hoe kan zo’n meneer Meerburg nu beroemder zijn dan Moek. Moek is vreselijk beroemd!’

‘Wat een nonsens...’ lachte Marianne.

‘Ik dacht dat jullie in de pauze alleen over vrijtjes spraken...’

‘Foei, grootvader... maak haar maar niet erger dan ze al is!’

‘Maar nu moet jullie verder horen! Toen hebben we een stemming gehouden...’

Harry schaterde, Jaap lachte luidkeels mee.

‘Niet zo hard lachen vent, straks hoest je weer...’

‘Wie kreeg de meeste stemmen, Frans?’ vroeg Harry.

‘Moek!’

‘Bravo!’ klapte grootvader, en Jaap, opgewonden, wipte in zijn stoel op en neer.

‘Ik wist niet dat die jongedames zo precies op de hoogte waren,’ prees Harry.

‘Op de hoogte? O neen,... maar iedereen vindt Til Meerburg zo’n akelig nest, dat ze allemaal op Moek hebben gestemd. Let van Dam zei tegen Til: ‘jouw vader is een stijve houten Klaas, die niemand groet,’ en tegen mij zei ze: ‘jouw moeder is een vriendelijk mens’ en toen stemde ze op Moek!’

‘Dus nu is Moek de allerberoemdste!’ jubelde Jaap.

‘Een beetje rustig, vent!’ maande Harry weer.

Na het eten gingen Harry en zijn vader een sigaar roken in het atelier; grootvader sliep daar dan ook een uurtje en Harry las het avondblad. Marianne hielp Dien afnemen en bleef daarna met de twee kinderen. Jaap, moe van de opwindning aan tafel, geeuwde dat hem het nat uit de ogen liep – na elke geeuw schoot hij in een nerveuze lach, zodat Fransje, gehinderd in het lezen, tenslotte driftig uitbarstte:

‘Hè, Moek... laat die vervelende jongen ophouden, laat die vervelende jongen naar bed gaan...’

‘Ik ging werkelijk naar bed, Jaap, als ik jou was!’

‘Nog zo vroeg! ’k Ben toch geen baby...’

‘Naar bed gaan is geen kwestie van groot of klein. Ik ben straks wel om half vijf naar bed gegaan. Hoe klein moest ik dan wel wezen? Neen, Jaap, nu niet weer zo mal gaan lachen! En dat gegeeuw kun je óók wel een beetje bedwingen.’

‘Als jij me naar bed brengt... dan ga ik...’ dwong de doodvermoede jongen.

‘Ik kom je toestoppen...’

‘Neen, helemaal brengen... bij me blijven terwijl ik me uitkleed... en dán toestoppen.’

‘Lijs...’ smaalde Fransje over haar boek.

‘Gauw dan maar...’

Toen Marianne een klein half uur later weer beneden kwam, geeuwerig en nerveus van Jaaps geeuwen en nerveuzig treuzelen, zag ze in een schokje van blijde verrassing het pakketje van de boekhandelaar met haar brieven op tafel liggen. Ze las eerst de brieven – een van Uhland, waarin hij nog een paar inlichtingen gaf, en haar aan haar belofte van die morgen herinnerde, een van de redactie van de *Philosophische Bladen* om wat haast te maken met de toegezegde kopij, en een angstige brief van tante Clara over Jaap; die diende ze eigenlijk dadelijk wel even te beantwoorden! Ze stond aarzelend, peinzend met het blaadje in de hand bij de tafel en tuurde in de lamp...

‘Nieuwe boeken voor jou, Moek?’

‘Ja...’

‘Maak eens open!’

‘Ze zullen je niet interesseren. Het zijn allemaal ‘geleerde’ boeken. Vaders cadeau voor mijn verjaardag nog!’

‘Rare cadeaus vraag jij... Ben je een blauwkous Moek?’

Ze lachte even. ‘Ik hoop het niet, kindje! Je moet de groeten hebben van tante Clara... Hè ... Frans... zou jij haar even willen schrijven over Jaap, dat hij niet naar buiten hoeft... dat dokter Merckelbach het niets erg inzielt... alleen veel eten en veel rusten, schrijf dat maar, wil je?’

Ze zag het kind kampen tegen haar onwil, haar afkeer van brievenschrijven en dan aan tante Clara... en dan nog wel die dokterspraatjes over Jaap. Had ze 't eigenlijk mogen vragen?

'Morgen... mag het dan morgen, Moek? Ik zit juist zo prettig te lezen. Geen huiswerk vandaag!'

'Doe je 't dan werkelijk, morgen? Niet boos worden als ik je eraan herinner?'

'Neen... maar zeur er dan nu niet langer over...'

Dit was de toon, die Marianne altijd weer, tegen beter inzicht in, tot boze uitvallen prikkelde. De superioriteit van de volwassene boven het kind achtte ze een absurde ongegronde aanmatiging; bij elke gelegenheid, ook in Fransjes bijzijn, erkende ze openlijk, dat de kinderen alle rechten en de ouders alle plichten hebben, en toch... was het misschien, sterker dan de rede in haar werkende, het oude taaie 'eert uw ouders' dogmatisme, of was het eenvoudig de gekrenktheid van iemand die overal elders door vreemden en alleen niet in eigen huis door een eigen kind wordt gerespecteerd en ontzien, of was het wellicht het heimelijk zelfverwijt dat háár opvoeding, haar tekort aan opvoeding, het kind zo onbeheerst in haar uitingen had gemaakt?

Ze vroeg het zich af, terwijl ze het pakketje openmaakte... maar zodra ze de nieuwe, verse boeken uit de ritselende papieren genomen had, voelde ze alleen nog de vreugde om het nieuw en vers bezit... Wundts *Völkerpsychologie* en Drews' *Christusmythe*.

Ze liet zich op de tast neer in de eerste de beste stoel, de boeken op haar schoot. En een hete gretigheid greep haar beet, nu ze begon te bladeren in een der onopengesneden, naar drukinkt riekende delen, die jachtigheid, die ze goed in zichzelf kende, als een zenuwkramp, als kon geen enkel ding wachten, als moest ze werken dag en nacht, om gereed te zijn, voor ouderdom, zwakte, dood haar achterhalen kwamen. En naarmate haar minder tijd en rust en vrijheid waren gegund, naarmate haar leven meer werd uiteengereten en verbrokken, haar geest verdeeld, heen-en-weer gesmeten, en wreedaardig van zichzelf en zijn hoogste weelde vervreemd -, naar diezelfde mate namen drang en jachtigheid in haar toe. 'Je moet van je werk genieten,' raadde Harry haar soms, maar ze kon het niet. Al wijder openden zich

de verschieten, al breder breidden zich de mogelijkheden, nooit konden leven en kracht toereikend zijn om alles naar buiten te verwezenlijken, wat ze in zich voelde kiemen en bloeien, met een groeikracht ongebreideld. In de enkele dagen dat de kinderen soms 's zomers uit logeren gingen, werkte ze als een bezetene -, tegenover een nieuw onderwerp dat uitgewerkt, een nieuw boek dat doorgewerkt moest worden, voelde ze zich beven en duizelen van jachtigheid... maar nooit toch ontgaf ze het zich dat geduldige en gestadige zelfweerlegging en zelfherziening hoofdvereiste was. Juist dit remmend besef met die machtige drang naar zelfvervulling te zamen putte haar somwijlen zo schrikkelijk uit!

Tot lezen dreef haar sinds lang niet meer de algemene wetenslust, de leergierigheid uit vroeger jaren, en ze las nu ook nooit meer boeken, die haar aangeprezen werden of die 'iedereen lezen moest' zelfs al wist ze, dat het belangrijke boeken waren. Ze las nu nog alleen 'van binnen uit', alleen datgene, wat haar tot een eigen oogmerk dienstig scheen, waarin ze vooraf wist te zullen lezen, wat ze al wist, waaraan ze haar eigen geest -, als de geest van elk mens tot de afstomping van de 'aanpassing' neigend - voortdurend 'openwrijven', tot levende zelfonderscheiding forceren kon. Wetend dat de daaromtrent bewuste zo goed als de daaromtrent onbewuste mens alleen zichzelf terugvindt in wat hij leest en leert, bespaarde ze zich sinds lang de moeite en de tijd van het lezen op kans en speculatie. Hoeveel keer had ze niet op het rijpe ogenblik gegrepen naar een boek, dat ze al jaren in de kast had staan en voor jaren reeds gelezen, dat toen contact-loos langs haar was heengegleden en nu haar geest ineens beetgreep, zich daarmee op slag vereenzelvigend, daar haar geest uit eigen groei datzelfde stadium had bereikt, dezelfde 'waarheden' gevonden? Maar ook waren er ogenblikken waarin haar geest uit eigen aandrang reeds zo heftig bezig was, dat ze de aanraking tot 'openwrijving' aan andere geest eerder meed dan zocht, om niet door een al te geweldige innerlijke werkzaamheid de grenzen van haar beperkte menselijke kracht zodanig tot het alleruiterste te forceren, dat uitputting en overspanning zouden moeten volgen.

Ze zat met de boeken in de schoot, niet recht nog wetend wat te doen –, de dag was lang en zwaar geweest –, deed ze niet beter zich in rust te houden tot slapenstijd? Ze keek naar Fransje, en een vertederling steeg in haar op als dauw uit een warme grond... en ze dacht: nog een paar jaar, dan zal 't alles effener gaan, dan heeft ze mij niet meer zo nodig, en dan stoot ze zich misschien niet meer zo aan mijn anders-dan-zij-zijn...

‘Daar komen grootvader en vader, Frans, neem je ellebogen een beetje van de tafel.’

Al doorlezend gehoorzaamde het kind.

‘Je cadeau is gekomen, Harry! Kijk, grootvader, die heb ik van Harry voor mijn verjaardag.’

De oude man nam de boeken op, en bladerde er even in, met de half-bewonderende, half-onthutste glimlach van iemand, die nooit recht weet wat hij aan de ander heeft –, onderwijl zette en schonk Marianne thee en deelde de kopjes rond.

‘Niet weer op de tast er naar grijpen, Fransje, anders gaat het kopje net als laatst over je boek.’

‘Zijn er geen koekjes?’

‘Ik geloof...’ ze hield op –, grootvader holde ineens de kamer uit, kwam even later weer binnen met een schuldig gezicht en een grote papieren zak in zijn hand.

‘Al die tijd in mijn jas gezeten! Ik durf er haast niet meer naar kijken.’

Ze bukten zich alle vier over de van vet doortrokken zak; de klok sloeg half negen.

‘Al zo laat?’ schrok grootvader. ‘Dan wordt het mijn tijd haast. Ik heb mama beloofd, niet al te laat te komen.’

‘Wacht u nu nog een kwartiertje, dan breng ik u thuis.’

‘Graag, jongen...’

‘Het regent...’ zei Marianne, toen ze hen had uitgelaten en weer binnen kwam, half tegen zichzelf, half tegen Fransje, ‘vanmorgen eerst sneeuw en nu weer regen... het is nu wel tien graden warmer, denk ik, grootvader mag zich wel in acht nemen,... al die overgangen.’

‘Mock...’ kwam Fransje ineens en Marianne zag in het warm blozende gezichtje de tintelklare ogen naar zich opheven... ‘Mock, wanneer geven wij eens een dineetje?’

‘Een dineetje?... Wij?... Waarom?’

‘Ik lees daarnet in dit boek van zo’n dol-leuk dineetje. En bij Van Leeuwen geven ze elk ogenblik een dineetje. En dan komt Suus op school met pistaches en dan weer met een menu om van te watertanden... en telkens krijgt ze een nieuwe jurk... en er komen heren in smoking... en die maken haar dan het hof... Zo iets moesten wij toch ook eens hebben!’

‘De Van Leeuwens zijn rijk...’

‘Bij Daalmans is ook elk ogenblik wat. Margo zegt het zelf. En die zijn niet rijk...’

‘De Daalmans maken schulden – ik moest het misschien niet zeggen... maar ik weet dat het zo is...’

‘k Vind het helemaal niets erg...’

‘Niets erg om schulden te maken? Niets erg om anderen te benadelen, te bestelen?’

‘Och... altijd dadelijk dat gepreek... die grote woorden... Margo Daalmans heeft intussen maar een heerlijk leventje, die profiteert er lekkertjes van. Pas weer een nieuwe jersey...’

Marianne zuchtte... Fransje trok met een ruk en een binnensmonds gebrom het boek weer naar zich toe. Om het kind niet met doelloos stilzitten te irriteren, nam Marianne het eerste deel van Drews voor zich en begon het open te snijden. Al gauw grepen een naam, een citaat, een volzin haar beet, en ze zat verdiept, als uren ver weg, voordat ze ’t wist...

‘Moek...’

Ze hoorde het wel, maar antwoordde niet; Frans moest nu toch langzamerhand begrijpen, dat ze niet altijd klaarstaan kon om te luisteren en te antwoorden. Maar haar aandacht was van het boek afgerukt en al wat ze nu eigenlijk deed, was zich afvragen of Fransje haar zwijgen als afwijzing begrijpen en aanvaarden of niets begrijpen of wel begrijpen en koppig, trots, toch doorzetten zou...

‘Moek... je hoort me best...’

Nog hield Marianne zich lezende; even wachtte het kind, smakte dan ineens de ellebogen op tafel. ‘Dan maar niet...’

‘Maar kun je me dan geen ogenblik met rust laten?’

‘Ik zeg nu toch al niemendal meer. Lees maar gerust door!...’

‘Lees maar gerust door,’ herhaalde ze bitter, ‘ben jij zo’n klein kind, dat je dat niet beter begrijpt?’ Ze schoof het boek van zich af. ‘Wat had je nu eigenlijk?’

‘Och niets...’

‘Om niets zit je me toch niet voortdurend te roepen?’

‘Voortdurend! Precies twee maal... O ja... och neen niets...’ k wou alleen maar zeggen van Margo Daalmans... Ze kleedt zich heus niet bijzonder duur... en ze heeft toch altijd zulke snoezige artistieke dingen. Ze maken bijna alles thuis zelf, haar moeder en zij.’

‘Heerlijk voor haar, dat ze zo handig is!’

‘Heerlijk voor haar, dat haar moeder zo handig is,’ troefde het kind, triomfantelijk. ‘Haar moeder heeft haar alles geleerd. Als jij mij al die dingen had geleerd, dan was ik nu misschien ook veel handiger!’

‘Dat kan wel zijn...’ gaf Marianne toe, ‘maar ik ben mevrouw Daalmans niet.’

‘Waarheid als een koe,’ tartte het kind. ‘Jij bent mevrouw Edema.’

Het bloed steeg Marianne naar de slapen.

‘Willen we nu maar zeggen... jij de kamer uit of ik de kamer uit, Frans?’

‘Och neen Moek... word nu toch niet altijd dadelijk zo kwaad... Alleen omdat ik zeg dat Margo Daalmans zulke artistieke jurken heeft en dat ze daar dineetjes geven...’

‘... En schulden maken...’

‘Hè, nu ja, die schulden, wat geeft dat...’

‘Laten we er over ophouden, Frans! Ik moet maar zien het met jou te stellen en jij moet maar zien het met mij te stellen...’ maar haar drang zich te rechtvaardigen, deed haar toch nog zeggen:

‘Ik heb altijd vader geholpen om het brood voor jullie te verdienen.’

‘En wat heb ik daaraan?’ barstte het kind ineens uit, feller dan te voren. ‘Ja zeker, je hoeft me niet met zulke grote ogen aan te kijken, wat heb ik daaraan? Dat je hier niets ziet dan drukproeven en geleerde rommel, dat je hier niets hoort dan jullie saai, filosofische gesprekken. Andere moeders gaan met hun kinderen winkelen... taartjes eten...’

‘En wij dan verleden week? De hele woensdagmiddag inkoop gedaan en taartjes toe... en de zaterdag daarop met Jaap naar de bioscoop.’

‘Dat was voor Jaap...’

‘Heeft Jaap dan nergens recht op?’

Het kind zweeg, staarde over haar boek met verdonkerde ogen.

‘Luister nu eens even, Fransje...’ begon Marianne dan weer, ‘zo klein ben je toch niet meer... je weet immers dat Moek niet de eerste de beste gewone mevrouw is, dat ze een ander karakter heeft... ander werk heeft. Dat kan Moek toch niet helpen, is het wel? En zeg dan nu eens even, doe ik niet altijd zoveel mogelijk mijn best? Besteed ik niet al mijn vrije tijd aan jullie?’

‘Ach ja, je doet ook wel je best... en je kunt het ook niet helpen,... dat weet ik wel...’ erkende het kind. ‘Maar zie je... ik denk zo vaak... och neen, laat ik het maar niet zeggen... het doet je maar verdriet...’

‘Zeg het maar, Fransje,’ drong Marianne aan; ze had het boek dichtgeslagen en van zich af geschoven, ‘wat is dat dan, dat je zo vaak denkt, en dat je niet zeggen wilt, om mij geen verdriet te doen? Kom eens even hier bij mij!’

Ze trok Fransje op haar schoot; het kind sloeg de armen om haar hals en leunde tegen haar aan.

‘Zul je niet boos worden, Moek? Neen? Ik denk zo vaak...’

‘Nu dan...?’

‘Dat ik zo dol-dolgraag een doodgewone moeder had willen hebben, zo’n moeder als die van Suus van Leeuwen en Go Daalmans... Ben je nu boos, Moekie? Vind-je het erg akelig?’

Ze duwde zachtjes het kind van haar schoot, dat verlegen rechtop bleef staan voor haar knieën –, langs haar heen staarde ze in de haard.

‘Ben je nu boos, Moekie?...’

‘Neen... och neen, waarom zou ik...’ Met moeite bracht ze de woorden uit... maar haar eigen stem, het helle licht van de lamp, Fransjes bijzijn... het was haar alles plotseling ondraaglijk... ze had uren ver weg en alleen, ergens diep in donker begraven willen zijn, om het alles door te denken, tot het einde uit te denken,

tot de bodem toe al dit overbittere te smaken, om het daarna misschien te verwerken en, begrijpend te boven te komen...

Fransje was naar haar stoel terug gegaan, van ogenblik tot ogenblik schuw naar haar moeder kijkend, ineens zag Marianne haar zacht schreien achter een zakdoek.

‘Niet huilen, Frans...’ ze hoorde haar eigen stem schier toonloos en tegelijk schrill doordringend, ‘als je lief voor Moek wilt zijn... ga dan nu maar naar bed... laat me even alleen...’

‘Kom je nog boven, straks?’

‘Ik weet het niet... misschien... maar ga dan nu, kindje, toe...’ smeekte ze, haar stem bijna hees van bedwongen wanhoop, van angst, dat Fransje, opnieuw geïrriteerd, nog weer doorpraten zou.

Het ogenblik van begrip, van vertedering in het kind was al weer voorbij, schouderophalend liep ze de kamer uit.

En Marianne, roerloos, gedachteloos starend in de haard, doorleefde in een innerlijke trilling nog eens weer de hele, zware dag, het hele zware leven... geen visioenen waren het, maar één enkele sensatie... van moeite en loden druk... en dan was er ook dat niet meer... sloot ze de ogen... zat ze stil, als levenloos, in het verstilde huis... Van buiten, uit de windloze avond, kwam het flauwe gerucht van de mat-neerdruppelende regen...

Velp, voorjaar – najaar 1919

201081_009

brug004uitl01

Uit het leven van een denkende vrouw

NIJGH & VAN DITMAR

ISBN 90 236 5650 4